

אוניברסיטת חיפה
University of Haifa
جامعة حيفا

המרכז היהודי-ערבי
المركز اليهودي-العربي
The Jewish-Arab Center

מודעת בחברה רב תרבותית

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

לחיות יחד בקמפוס מגוון מבחינה תרבותית
العيش معاً في حرم جامعي متنوع ثقافياً

לחיות יחד בקמפוס מגוון מבחינה תרבותית

Living Together in a Culturally Diverse Campus

العيش معاً في حرم جامعيّ متنوّع ثقافيّاً

דו"ח מחקר הערכה

סדנאות לפיתוח מודעות בין תרבותית:

"מנהיגות קהילתית" ו"בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות"

אחמד בדראן

"הקורס הבהיר לי שיש כולל גדול בחדר שאף אחד בחדר לא מדבר
אלו באוניברסיטה. הצרכים והיהודים לאומדים ביחד, אך לרוב לא
מדברים אל כק שהם לאומדים ביחד, והקורס הלה היה הקורס
היחיד שם את הדברים אל השולחן באומץ ואפשר לכל הקולות
להישמע"

"אהבתי את הקורס מבחינת שהוא הכניס לחיים שלי עוד חברים
מתרבות אחרת"

"הקורס החזיק את הקשרים בין צרכים ויהודים"

"הצעתי לתוכנה שלא לבוא לבן אדם ולשפוט אותו. הקורס פתח
הזדמנות לשתי. מה שכוון הוא לדבר"

ציטוטים מהנאמר על ידי המשתתפים בסדנאות הבין תרבותיות

אוגוסט 2014

לחיות יחד בקמפוס מגוון מבחינה תרבותית

العيش معاً في حرم جامعيّ متنوّع ثقافياً

© כל הזכויות שמורות לקרן פרידריך אברט בישראל והמרכז היהודי ערבי

אין להדפיס ללא אישור בכתב מבעלי הזכויות כל חלק מהספר הזה, אין לייצרו מחדש או להשתמש בו בכל צורה שהיא, אלקטרונית או מכנית, או באמצעים אחרים הידועים כיום או שיומצאו בעתיד, כולל צילום או הקלטה, או בכל סוג של מאגרי מידע .

מסת"ב 978-965-92351-0-0

הדעות המובעות בפרסום זה אינן משקפות בהכרח את דעותיה של קרן פרידריך אברט או של מי מהארגונים המעסיקים את הכותב(ים).

שימוש מסחרי בפרסומים של קרן פרידריך אברט ללא אישור בכתב של הקרן אסור בהחלט.

תוכן העניינים

6	הקדמה
8	תקציר
11	רשימת לוחות
12	ממצאים עיקריים
17	1. מבוא
19	2. תיאור קצר של התכנית
19	2.1 סדנא לפיתוח מודעות בין תרבותית – תכנית מנהיגות קהילתית לסטודנטים חדשים
21	2.2 קורס מנהיגות קהילתית – סטודנטים וותיקים
22	2.3 סדנת יצירה ושיחה: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות
24	3. מערך מחקר ההערכה
24	3.1 מטרות מחקר ההערכה
24	3.2 שאלות ההערכה
25	3.3 כלי המחקר ומקורות המידע במחקר ההערכה
27	3.4 דרך הצגת וניתוח הממצאים
30	4. הפרופיל הסוציו-דמוגרפי של המשתתפים בסדנאות הבין תרבותיות
31	4.1 משתתפי התכנית לפי דת ולאום
33	4.2 משתתפי התכנית לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים נבחרים
38	4.3 משתתפי התכנית לפי ארץ מוצא
40	4.4 מגורים בזמן הלימודים וישובי המגורים הקבועים של משתתפי התכנית
45	5. ממצאים
45	5.1 שביעות רצון הסטודנטים מהתכנית
60	5.2 הסיבות שבגללן בחרו הסטודנטים להשתתף בתכנית
66	5.3 עמדות משתתפי התכנית על נושאים שעוסקים ביחסים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל

76	5.4 פוטנציאל ההשפעה של התכנית
76	5.4.1 פוטנציאל השפעת התכנית להיכרות עם האחר
79	5.4.2 פוטנציאל ההשפעה של התכנית בקמפוס
92	5.5 מה לוקחים איתם משתתפי התכנית בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות
98	סיכום, דיון, לקחים והמלצות מעשיות למקבלי החלטות
109	ביבליוגרפיה
110	נספחים
	תקציר באנגלית

הקדמה – דברי ראש המרכז היהודי ערבי

דעות והתנהגות קהילת הסטודנטים באוניברסיטה משקפים את החברה ממנה הם באים. תפקידה העיקרי של האוניברסיטה הינו אמנם הקניית ידע וכלי מחקר לסטודנטים, אך נוכחות הסטודנטים בקמפוס במשך מספר שנים משפיעה על עיצוב דעותיהם ומגבשת את עמדותיהם כלפי עמיתיהם, במהלך הלימודים ואחריהם. כיום ברוב האוניברסיטאות לומדים סטודנטים ממוצא לאומי, תרבותי, אתני ומעמדי שונים. רוב האוניברסיטאות מאמצות את עקרונות הרב-תרבותיות והשונות הבין תרבותית, המהווים כיום יתרון ונקודות חוזק של הקמפוסים.

באוניברסיטת חיפה לומדים סטודנטים ערבים ויהודים הבאים מסביבות תרבותיות שונות. עבור סטודנטים רבים, יהודים וערבים, ספסל הלימודים באוניברסיטה מהווה המקום הראשון בו הם נפגשים על בסיס מעמד שווה כסטודנטים. כל אחד מהם מביא עמו מטענים, תפיסות, עמדות ורצונות מהחברה ממנה בא, ומתנסה בהם עם עמיתיו בקמפוס. למרות שאוניברסיטת חיפה פועלת בכדי להתחשב במגוון התרבותי והחברתי של קבוצות הסטודנטים לפי השייך האתני, לאומי, תרבותי ודתי; עדיין פעילות זו אין בה די על מנת לתת לסטודנטים הרגשה שהאוניברסיטה היא ביתם - בית שאליו הם שייכים, וממנו יוצאים כסוכני שינוי חברתיים.

באוניברסיטת חיפה התקיימו מספר קורסים שמטרתם להגביר את המודעות הרב תרבותית ולחנך למודעות לשונות חברתית. קורסים אלה התקיימו ללא הערכה מלווה ומעצבת. המרכז היהודי ערבי באוניברסיטת חיפה שם לו יעד לפתח קמפוס רב תרבותי המכיר ומוקיר את השונות של הסטודנטים והמבקש לפעול למען הגברת השייכות של כל הסטודנטים לקמפוס בו הם לומדים, וממנו יוצאים כבוגרים אל החברה. היות והאוניברסיטה מהווה גם סוכן שינוי חברתי, הסטודנטים והבוגרים שלה הם מנוף להטמעת תפיסות רב תרבותיות ופיתוח דפוסי הכרה בשונה מהם.

בכדי לממש את היעד הנ"ל יזם המרכז היהודי ערבי פרויקט מחקר גדול שכותרתו "לחיות בקמפוס מכיר ומוקיר את השונות הבין תרבותית – Living in a Diverse Campus". פרויקט מחקר זה קיבל מימון מקרן איגרנט טאבר, ויבוצע במהלך

השנתיים הבאות. לקראת מימוש מחקר זה, המרכז יזם עריכת מחקר פיילוט על שלושה קורסים שהתקיימו באוניברסיטה בשנה"ל תשע"ד, שמטרתם פיתוח מנהיגות רב תרבותית. התוצאות בדו"ח מחקר זה באות מחד ללמד אותנו על הקורסים, מהם נפיק לקחים לקראת המשך הפעלת הקורסים והרחבתם, ומאיך תסייענה לנו במהלך השנתיים וחצי הבאות בבניית בסיס המחקר הגדול הנ"ל, בנושא "לחיות בתנאי שונות בקמפוס", שיבוצע במרכז.

אני מודה ליחידה למנהיגות חברתית, לסגל המרצים, לסטודנטים ולעמותת מבט על הנכונות להשתתף בביצוע מחקר הערכה זה. כמו כן אני מבקש להודות למר אחמד בדראן על ביצוע המחקר ולקרן פרידריך אברט על מימונו.

המרכז היהודי ערבי באוניברסיטת חיפה שמח על ביצוע מחקר הערכה זה. תקוותנו היא שתוצאות המחקר תפתחנה צוהר לקידום הרב תרבותיות, השונות והשוויוניות בקמפוס ובחברה.

פרופ' ראסם ח'מאיסי

ראש המרכז יהודי ערבי

תקציר

בשנה"ל תשע"ד פעלו באוניברסיטת חיפה 4 קבוצות בשתי סדנאות בין תרבותיות: הראשונה "סדנת יצירה ומשחק: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות" (להלן סדנת/קבוצת האמנות), והשנייה סדנא "לפיתוח מודעות בין תרבותית – תכנית מנהיגות קהילתית".

בסדנא הראשונה השתתפו כ- 16 סטודנטים, קבוצה אחת, במסגרת בית הספר לאמנות. בסדנא השנייה השתתפו 32 סטודנטים בשלוש קבוצות נפרדות: שתי קבוצות לסטודנטים חדשים (20 משתתפים בשתי הקבוצות), וקבוצה אחת של סטודנטים וותיקים-ממשיכים (12 משתתפים).

מטרת מחקר ההערכה שכאן היא לבדוק את ההשפעה (האימפקט) של ההשתתפות בשתי הסדנאות הבין תרבותיות הללו (להלן "התכנית") על עמדותיהם של הסטודנטים בשלושה מעגלים מרכזיים: תרומתו של המפגש הבין תרבותי להיכרות עם האחר, השפעת התכנית במרחב הקמפוס של האוניברסיטה ותרומת התכנית למשתתפיה ומה הם לוקחים איתם בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות.

הנתונים למחקר נאספו ממספר מקורות מידע, והם: הסטודנטים המשתתפים בכל הסדנאות, המנחים והמובילים של התכנית, בנוסף למסמכים שונים על עמותת מבט, והסילאבוסים של הסדנאות ועבודותיהם הרפלקטיביות של חלק מהסטודנטים אשר כתבו בסיום שנה"ל.

במחקר נעשה שימוש במספר כלים מחקריים, והם: שאלון לסטודנטים (ענו על השאלון 46 משתתפים), ראיון עומק חצי מובנה עם המנחים ומובילי התכנית (7 ראיונות), תצפית אחת בשיעור הפתוח של קבוצת סדנת האמנות, קבוצת מיקוד עם קבוצת הוותיקים וניתוח תוכן של מסמכים רלוונטיים שונים, כפי שצינתי למעלה.

איסוף הנתונים התבצע בחודש יוני 2014, החל מהשבוע האחרון של הלימודים של סמסטר ב', והסתיים בסופו של אותו החודש, למעט ראיון אחד אשר נערך בתאריך

ניתוח הממצאים והצגתם נעשה בשילוב הנתונים הכמותיים (מהשאלון לסטודנטים) והנתונים האיכותניים (מהראיונות, התצפית, קבוצת המיקוד וניתוח המסמכים).

לפי הממצאים: (1) יש שביעות רצון כמעט מלאה מהסדנאות הבין תרבותיות; (2) לתכנית יש תרומה גדולה מאוד להיכרות משתתפיה עם "האחר"; (3) ההשתתפות בתכנית השפיעה באופן ניכר וחיובי, על עמדותיהם של הסטודנטים בנושא יחסי יהודים-ערבים; (4) רוב גדול של משתתפי הסדנאות מזהים פוטנציאל השפעה של התכנית על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס; (5) התכנית מקנה למשתתפיה תובנות חדשות, תובנות וכלים רב תרבותיים, אשר עוזרים להם במעגלי חייהם השונים, בין אם בקמפוס ובין אם מחוצה לו; (6) התכנית השפיעה על הסטודנטים הערבים יותר מאשר על היהודים; (7) התכנית השפיעה על הוותיקים יותר מאשר על החדשים; (8) יש לתכנית אפקט מיוחד, במיוחד על הסטודנטים החדשים, מעצם היות האוניברסיטה מקום המפגש הבין תרבותי הראשון/היחיד עבורם; (9) ונקודה אחרונה, מתייחסת למבנה, הרכב וגודל הקבוצות הבין תרבותיות. לנקודה אחרונה זו יש השפעה גדולה מאוד על ההווה של המפגש הבין תרבותי של משתתפי ומשתתפות הסדנאות הבין תרבותיות: על הקבוצות להיות קטנות, אך לא קטנות מדי; יחס מספרי שווה בין יהודים וערבים; גיוון רב תרבותי עדתי בתוך קבוצות הלאום; ואיזון מגדרי בקבוצות.

לאור הממצאים של מחקר ההערכה, הדוח מציע לקחים והמלצות מעשיות למקבלי החלטות (ראה פרק אחרון בדוח "סיכום, דיון, לקחים והמלצות מעשיות למקבלי החלטות"). להלן התמצית של ההמלצות:

להמשיך בתכנית ולהרחיב את הפעילות ולאפשר ליותר סטודנטים להשתתף בסדנאות הבין תרבותיות, תוך כדי פתיחתם של מרחבי ומוקדי פעילות רב תרבותיים נוספים חדשים בקמפוס, במסגרת תכנית רב שנתית. זאת במטרה להעצים את פוטנציאל מימוש ההשפעה של התכנית על תרומתה להיכרות עם האחר, פיתוח מודעות לחיים בחברה רב תרבותית ואחריות חברתית.

מהלך זה מצריך הובלתן של מספר פעולות, כאשר המרכזיות שבהן: יצירת שיתופי פעולה בין מחלקות ו/או בין חוגים שונים ו/או גופים פעילים מרכזיים

באוניברסיטה (כמו: אגודת הסטודנטים, המרכז היהודי ערבי, היחידה לקידום ההוראה, הנהלת האוניברסיטה ועוד); בנוסף, פיתוח תכנים ודרכי פעולה מותאמות להרחבה המוצעת (והמומלצת כאן) (כמו: יצירת מיקוד פעילות שמכוון כלפי פנים – הקמפוס, והכשרת הסטודנטים המשתתפים בנושא "יזמות רב תרבותית" במרחב הקמפוס).

רשימת לוחות

26	לוח 1: טבלה מרכזת של מקורות המידע וכלי המחקר
29	לוח 2: הפרקים של הדוח ביחס לשאלות מחקר ההערכה
31	לוח 3: התפלגות הסטודנטים המשתתפים, לפי שיוך דתי ולפי תכנית (במספרים מוחלטים)
34	לוח 4: הסטודנטים המשתתפים בתכנית לפי מאפיינים מרכזיים, לפי לאום ולפי תכנית (אחוזים)
38	לוח 5: משתתפי התכנית לפי ארץ מוצא במספרים גולמיים (ואחוזים)
41	לוח 6: מגורים של משתתפי התכנית (הן בזמן הלימודים והן הקבועים), לפי לאום
46	לוח 7: אחוז (ומספר) שבעי הרצון מהסדנאות והממליצים להשתתפות בתכנית, לפי לאום ותכנית
60	לוח 8: שיעור השפעתם של גורמים שונים להשתתפות בתכנית (באחוזים)
67	לוח 9: מיפוי הגורמים להשתתפות בתכנית לפי סדר חשיבותם – גורם ראשון וגורם שני, לפי לאום ותכנית (אחוזים)
64	לוח 10: שיעור המסכימים לשילוב ולחיים משותפים בין יהודים וערבים, בהשוואה עם ממצאי "מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012" (אחוזים)
71	לוח 11: שיעור המסכימים לשילוב ולחיים משותפים בין יהודים וערבים, לפי תכנית (אחוזים)
77	לוח 12: פוטנציאל השפעת התכנית להיכרות עם האחר ופיתוח מודעות לחיים בחברה רב תרבותית (אחוזים)
80	לוח 13: פוטנציאל השפעת התכנית על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס (אחוזים)
92	לוח 14: מה לוקחים איתם הסטודנטים בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות (שיעור המסכימים)

ממצאים עיקריים

מאפיינים של המשתתפים בתכנית

1. בשנה"ל תשע"ד פעלו שתי סדנאות בין תרבותיות באוניברסיטת חיפה: הסדנא לפיתוח מודעות בין תרבותית – "תכנית מנהיגות קהילתית" (שלוש קבוצות – שתיים לסטודנטים חדשים ואחת לממשיכים-וותיקים) וסדנא אחת (קבוצה אחת) במסגרת בית הספר לאמנות ("סדנת יצירה ושיחה: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות").
2. בתכנית של החדשים השתתפו 20 סטודנטים, בתכנית של הוותיקים יש 12 סטודנטים ובתכנית האמנות השתתפו 16 סטודנטים, כאשר רק 14 מתוכם השתתפו במילוי השאלון למחקר הערכה זה. בסך הכול 46 סטודנטים ענו על שאלון מחקר ההערכה כאן.
3. ניתן לאפיין את הסטודנטים המשתתפים בתכנית בצורה הבאה: על-פי רוב הן נשים (73.9%), רווקות (91.3%), חצי מהם לומדים בשנה ראשונה ושנייה והחצי האחר בשנה השלישית ומעלה בלימודיהם. רובם (58.6%) ערבים. קצת יותר מחצי מהם (54.3%) הגדירו עצמם כדתיים או דתיים במידה מסוימת והשאר (45.7%) הגדירו עצמם כלא דתיים. בין המשתתפים אין אף אחד שהגדיר עצמו כ"דתי מאוד". גילם הממוצע הוא 25.17 שנים (כאשר הגיל הממוצע של המשתתפים הערבים הוא 23.07 שנים לעומת 28.76 שנים של המשתתפים היהודים). ממוצע שנות הלימוד של הורי המשתתפים הוא קצת מעל 12 שנות לימוד (אצל האימהות 12.38 שנים ו-12.24 שנים אצל האבות). כמעט שלישי מהם (32.6%) שירתו בצבא (וכולם יהודים). הסטודנטים הערבים לא שירתו בצבא. יש 6 סטודנטים שהם 13% אשר עשו שירות לאומי/אזרחי (שניים יהודים וארבעה ערבים).

שביעות רצון הסטודנטים מהתכנית

1. מעל 90% (42 מתוך 46) מכלל הסטודנטים הינם שבעי רצון מהסדנא בה משתתפים.

2. כל הסטודנטים הערבים (שהם 27 מתוך 46 סטודנטים) שבעי רצון מהתכנית. לעומתם, קצת יותר משלושת רבעי הסטודנטים היהודים (76.5%, שהם 13 מתוך 17 סטודנטים יהודים) שהינם שבעי רצון מהתכנית. ז"א, יש רק 4 סטודנטים, יהודים, אשר ציינו שהם לא כל כך שבעי רצון מהתכנית.
3. בחלוקה לפי תכניות: כל המשתתפים בתכנית האמנות (100%) שבעי רצון מהסדנא. גם מבין הוותיקים, כמעט כולם ציינו שהם שבעי רצון מהסדנא (91.7%, שהם 11 מתוך 12 סטודנטים וותיקים). לעומתם, שביעות הרצון מהתכנית בין הסטודנטים החדשים הינה 85% (17 מתוך 20 סטודנטים חדשים).
4. כל הסטודנטים (100%) ממליצים לחבריהם מבין הסטודנטים באוניברסיטה להשתתף בתכנית, בכל קבוצות ההשתייכות: ערבים, יהודים, חדשים, וותיקים ואמנות. ז"א, גם הסטודנטים אשר ציינו שהם לא כל כך שבעי רצון מהתכנית (4 סטודנטים מתוך 46), ממליצים לחבריהם להשתתף בתכנית.

קטגוריות מרכזיות של נושאים שאהבו בסדנאות הבין תרבותיות

1. מרכיבים שמתייחסים לנושא של המרחב הרב תרבותי שהתכנית זימנה ואפשרה.
2. מרכיבים שמתייחסים לנושא מאפייני ונושאי השיח (discourse) שהתכנית זימנה.
3. מרכיבים שמתייחסים לדרכי הפעולה במהלך הסדנאות ופעילויות שהתכנית אפשרה.
4. מרכיבים שמתייחסים להנחיה, ההדרכה והמנחים של הסדנאות.
5. מרכיבים הקשורים לנושא של רכישת כלים ומיומנויות.

הסיבות שבגללן בחרו הסטודנטים להשתתף בתכנית

1. העניין של הסטודנטים בנושא יחסי יהודים-ערבים היה גורם מרכזי (בין אם ראשון או שני) אצל המשתתפים בכל הסדנאות הבין תרבותיות (אצל היהודים והחדשים צוין כראשון; ואצל הערבים והוותיקים צוין כשני), למעט בין משתתפי סדנת האמנות. גם העניין בנושא של רב תרבותיות היווה גורם מרכזי מניע להשתתפות בסדנאות (במיוחד בקרב קבוצת האמנות).
2. הבדלים במניעים בין היהודים ולבין הערבים: ההבדל המהותי בין מניעיהם של הסטודנטים הערבים ולבין מניעיהם של הסטודנטים היהודים, מתייחס בעיקר למרכזיותו של גורם העיסוק בזהות האישית אצל הערבים אל מול המשניות שלו אצל היהודים.
3. יש הבדלים במניעים המרכזיים להשתתפות בתכנית לפי החלוקה בין שלושת התכניות – חדשים, וותיקים ואמנות.

עמדות משתתפי התכנית על נושאים שעוסקים ביחסים בין הערבים ליהודים

1. אחוזי המסכימים לשילוב חברתי קולקטיבי ובעד דו-קיום וגם שמגלים אמפתיה בין משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות, היהודים והערבים, הינם גבוהים (בהרבה) מאלו שיש באוכלוסייה הרחבה כפי שמדווח במדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012.
2. משתתפי הסדנאות היהודים ציינו אחוזי הסכמה גבוהים מאלו של הסטודנטים הערבים המשתתפים בתכנית, כמעט בכל המשפטים המתייחסים לשילוב חברתי קולקטיבי ובעד דו קיום, למעט המשפט שמתייחס ל- "טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל", (אם כי ההבדל בין הערבים והיהודים לגבי היגד אחרון זה הינו מזערי - בהתייחס גם למספר המשתתפים הקטן בסדנת הוותיקים לעומת החדשים).
3. ההסבר לפערים (הגדולים) בין שיעורי הסכמתם של משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות לאלו הקיימים בחברה הרחבה (לפי מדד יחסי ערבים-יהודים

בישראל (2012) נעוץ באפקט של התכנית על עמדותיהם של הסטודנטים, כתוצאה מהשתתפותם בסדנאות הבין תרבותיות.

פוטנציאל ההשפעה של התכנית

1. יש שיעורי הסכמה גבוהים מאוד (וכמעט מוחלטים), בין משתתפי התכנית לגבי פוטנציאל ההשפעה של התכנית על תרומתה להיכרות עם האחר ופיתוח מודעות לחיים בחברה רב תרבותית בקרב כלל משתתפי התכנית וכמעט ללא הבדלים מהותיים בין הקבוצות השונות (ערבים/יהודים או חדשים/וותיקים/אמנות).
2. 93.5% ממשתתפי התכנית מסכימים שחשוב שסטודנטים רבים בקמפוס ישתתפו בתכנית וכמעט 90% מסכימים שיש צורך להרחיב את השיח הרב תרבותי בקמפוס בין יהודים וערבים, במיוחד לאור שיעור הסכמתם הגבוה שיש לתכנית פוטנציאל להשפיע על השיח הרב תרבותי בין יהודים וערבים בקמפוס (89.1%).
3. רוב משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות מזהים פוטנציאל השפעה של התכנית על השיח הרב תרבותי בקמפוס, אם כי בשיעורי הסכמה נמוכים מהנקודה הקודמת.
4. משתתפי תכנית האמנות מסכימים שיש לתכנית פוטנציאל השפעה על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס, באופן בולט יותר משאר הקבוצות (החדשים והוותיקים).
5. בעצם גם מובילי התכנית של הסדנאות הבין תרבותיות מודעים למורכבות ההתמודדות עם סוגיית ההשפעה של התכנית במרחב של הקמפוס, "וכאן יש עוד הרבה עבודה".

מה לוקחים איתם משתתפי התכנית בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות:

1. חלק גדול מבין המשתתפים מסכימים שכתוצאה מהשתתפותם בתכנית הם הגיעו לתובנות חדשות (89.1%), לוקחים דברים שיכולים לעזור להם גם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס (80.4%), ישמחו לעזור לסטודנטים

המתקשים בלימודים, גם אם אינם שייכים לקבוצה החברתית שלהם (80.4%), מרגישים נוח להיפגש עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלהם במסעדה או בבית קפה (80.4%) ומרגישים שיש מגוון של נושאים בקמפוס שניתן לפעול בהם במשותף עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלהם (80.4%).

2. למרות שבין כלל הסטודנטים נצפתה השפעה פחותה יחסית של התכנית על נושא הסטריאוטיפים ונושא ההשתלבות החברתית בקבוצות ההשתייכות שלהם, יש לתכנית השפעה גדולה, בשני הנושאים הללו על החדשים (81.5% ו-74.1%, בהתאמה) וגם על הוותיקים (83.3% ו-75.0%, בהתאמה).

3. התכנית השפיעה על הסטודנטים הערבים יותר מאשר שהשפיעה על הסטודנטים היהודים, בכל הנושאים-ההיגדים.

4. התכנית השפיעה על הוותיקים יותר מאשר על החדשים כמעט בכל הנושאים-ההיגדים.

5. עיקר ההשפעה של התכנית על משתתפי תכנית האמנות מתמקדת בשני נושאים: תובנות חדשות שלהם בעקבות השתתפותם בתכנית ודברים שלוקחים איתם שיכולים לעזור להם גם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס (שיעור הסכמה של 85.7% לכל נושא).

1. מבוא

שיתוף פעולה בין הגורמים המרכזיים הבאים: המרכז היהודי ערבי באוניברסיטת חיפה, היחידה למנהיגות חברתית – דיקנאט הסטודנטים, בית הספר לאמנות, קרן אברט ועמותת "מבט", הוביל ליצירתן והפעלתן של שתי סדנאות בין תרבותיות באוניברסיטת חיפה:

הסדנא לפיתוח מודעות בין תרבותית – "תכנית מנהיגות קהילתית" (שלוש קבוצות – שתיים לסטודנטים חדשים ואחת לממשיכים-וותיקים) וסדנא אחת (קבוצה אחת) במסגרת בית הספר לאמנות ("סדנת יצירה ושיחה: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות"). שתי הסדנאות מהוות מעין קבוצות מיקוד במחקר שמטרתו להבהיר את הצרכים המקדמיים לביצוע ויישום תכנית רחבה ומקיפה בנושא "חיים משותפים בקמפוס מגוון מבחינה תרבותית".

המטרה היא לחקור את ההשפעה (אימפקט) של ההשתתפות בארבעת הקבוצות, בשתי הסדנאות הללו (להלן "התכנית" או "תכנית מבט"), על עמדותיהם ונטיותיהם של הסטודנטים, במיוחד לאור הכוונה של שותפים לבחון ארגון יותר מפגשים שמוקדשים וממוקדים בנושא רב תרבותיות ויחסי יהודים ערבים ולבחון אופציות לפעילות עתידית בקמפוס.

מטרות הסדנא הראשונה, "הסדנא לפיתוח מודעות בין תרבותית – תכנית מנהיגות קהילתית", פיתוח מודעות בין תרבותית בדרך של למידה התנסותית המבוססת על תהליכי למידה אישיים וקבוצתיים; פיתוח ובחינה של מושגי הזהות האישית והתרבותית בהקשר של חברה רב-תרבותית; הקניית כלים תיאורטיים ומעשיים לתקשורת בין-אישית אפקטיבית, לעבודה משותפת ולמנהיגות קהילתית בסביבה בין-תרבותית מגוונת; ופיתוח יכולת רפלקטיבית ובחינה ביקורתית של תפישות ועמדות בנושא הזהות התרבותית והמבנה החברתי בישראל.

במסגרת סדנא זו, הסטודנטים מקבלים את ההזדמנות להגיע לקהילה ולהרחיב את השיח הרב-תרבותי אל מחוץ לאוניברסיטה כחלק מפרויקט משותף של תרומה לקהילה.

הסדנא השנייה, "סדנת יצירה ושיחה: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות" שבמסגרת בית הספר לאמנות, מטרתה לאפשר מפגש יצירתי בין סטודנטים הבאים מרקע ושפה שונים, תוך הצפה של המטענים, הדעות הקדומות והקונפליקטים השונים, ויצירת תנאים וכלים להקשבה, הבנה ושיח שבו השונות היא מקור עוצמה והפריה הדדית. בסדנה עוסקים בבירור זהות אישית על רבדיה השונים, בפיתוח שיח ביקורתי המכיל זהויות שונות, מברר אזורי זיקה והזדהות ומלבן סוגיות של יחסי כוח וקונפליקט.

משתתפי סדנא זו מקבלים את ההזדמנות לעבוד בצוותים רב תרבותיים על פרויקטים משותפים של אמנות במרחב הציבורי.

בהתבסס על ההערכה כאן יהיה אפשר לתכנן את שנה"ל הקרובה בצורה יעילה יותר.

2. תיאור קצר של התכנית

"התכנית" שבמוקד מחקר ההערכה כאן, אם כן, מורכבת משתי סדנאות בין תרבותיות:

- 1) סדנא לפיתוח מודעות בין תרבותית – תכנית מנהיגות קהילתית,
- 2) וסדנת יצירה ושיחה: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות.

הסדנא הראשונה, כוללת שתי תכניות נפרדות, אחת לסטודנטים חדשים (בשנה"ל תשע"ד השתתפו בה 20 סטודנטים, בשתי קבוצות) והשנייה לסטודנטים וותיקים (בשנה"ל תשע"ד פעלה קבוצה אחת של וותיקים שכללה 12 סטודנטים). בהמשך פרק זה מובא תיאור קצר על כל אחת משתי התכניות הללו.

הסדנא השנייה שמופעלת במסגרת בית הספר לאומנות, התחילה עם כ- 20 סטודנטים בתחילת שנה"ל, אך 16 סטודנטים מתוכם אשר התמידו בתכנית. 14 מתוכם השתתפו במילוי השאלון למחקר ההערכה שלהלן. תיאור קצר של תכנית זו ומטרותיה מוצג בהמשך של פרק זה.

להלן תיאור קצר של כל אחת משלושת התכניות של הסדנאות הבין תרבותיות:

2.1 סדנא לפיתוח מודעות בין תרבותית – תכנית מנהיגות קהילתית,

לסטודנטים חדשים:

בסדנא זו השתתפו השנה, תשע"ד, 20 סטודנטים, בשתי קבוצות: האחת נפגשה בימי ראשון וכללה 9 סטודנטים והשנייה נפגשה בימי רביעי וכללה 11 סטודנטים. פירוט מאפייני המשתתפים בסדנא זו של החדשים (והמשתתפים בשאר הסדנאות – של הוותיקים ושל האמנות) מופיע בפרק 4 שמתאר את הפרופיל הסוציו-דמוגרפי של המשתתפים בסדנאות הבין תרבותיות.

מטרות הסדנא ל"חדשים":

- פיתוח מודעות בין תרבותית בדרך של למידה התנסותית המבוססת על תהליכי למידה אישיים וקבוצתיים

- פיתוח ובחינה של מושגי הזהות האישית והתרבותית בהקשר של חברה רב-תרבותית.
- קניית כלים תיאורטיים ומעשיים לתקשורת בין-אישית אפקטיבית, לעבודה משותפת ולמנהיגות קהילתית בסביבה בין-תרבותית מגוונת.
- פיתוח יכולת רפלקטיבית ובחינה ביקורתית של תפישות ועמדות בנושא הזהות התרבותית והמבנה החברתי בישראל.

נושאים מרכזיים בסדנא:

- זהות אישית ותרבותית – בחינה של הזהות האישית ושל תרבות המקור של המשתתפים, פיתוח הזהות האישית בהקשר התרבותי, קבלה של הזהויות השונות ע"י הקבוצה והחברה.
- קונפליקטים בין תרבותיים – תפישה עצמית ותפישת האחר, ראייה סטריאוטיפית, ניתוח וניהול של קונפליקטים בהקשר הבין-תרבותי.
- שילוב בין תרבותי – השפעה בין מקורות תרבותיים שונים, שילוב ומיזוג מקורות תרבותיים, שונות ומגוון תרבותי כמשאב חברתי.
- עבודה בסביבה רב-תרבותית – מימדים יישומיים של עבודה בסביבה תרבותית מגוונת.

דרכי הלמידה בסדנא ל"חדשים":

- הסדנא מבוססת על התנסויות חווייתיות ופעילות, תוך שימוש במגוון תחומים סדנאיים, ועיבוד רפלקטיבי משמעותי של ההתנסות האישית והמשותפת.
- סדרת תהליכית של מפגשים על פי מודלים של למידה התנסותית, התפתחות קבוצה ופיתוח מודעות רב-תרבותית.
 - פעילות בקבוצות סדנאיות מעורבות, המאפשרות מפגש בין-אישי וקבוצתי של משתתפים ממגוון תרבויות.

- ימים מרוכזים המשותפים לכלל התכנית – יום סיור רב תרבותי, ופרויקט סיום קהילתי משותף.

חובות הסטודנטים בסדנא ל"חדשים":

- השתתפות מלאה ופעילה בלמידה הסדנאית, ומילוי מטלות ומשימות בית בין המפגשים.
- השתתפות בפרויקט משותף של תרומה לקהילה בהיקף שייקבע במסגרת התכנית.
- חובת קריאה וניהול יומן רפלקטיבי במהלך הקורס ועבודה מסכמת בכתב.

הסדנא התנהלה ע"י הנחיה משותפת של שני מנחים: ערבי ויהודיה. שניהם הנחו את שתי הקבוצות של "החדשים".

2.2 קורס מנהיגות קהילתית - סטודנטים ותיקים:

קבוצת הסטודנטים הוותיקים מונה השנה 12 משתתפים, 8 סטודנטים ערבים ו-4 סטודנטים יהודים, המשתתפים בתכנית ההתנדבות 'מנהיגות קהילתית יהודית ערבית' זו השנה השנייה. בשנה הראשונה השתתפו בסדנא האקדמית למנהיגות בין תרבותית, בשתי קבוצות – בקבוצת הקהילה, ובקבוצת מעונות הסטודנטים. בשנתם השנייה בתכנית משתתפים הסטודנטים בתכנית המשך, בקבוצה משותפת אחת, כקבוצת מנהיגות ותיקה בתוך התכנית.

מטרות הסדנא של "הוותיקים":

- המשך ופיתוח השיח הרב תרבותי במסגרת קבוצת המנהיגות הוותיקה של התכנית, על בסיס ההכשרה והניסיון הקודמים. פיתוח דיאלוג בין תרבותי מעמיק וחשיבה ביקורתית ולמידה.
- התנסות ופיתוח יכולות בתכנון, ארגון והנחיה של שיח רב תרבותי, והובלה עצמאית של דיאלוג קבוצתי.

- למידה התנסותית מתוך המפגש עם השטח, התמודדות עם דילמות רב תרבותיות במרחב הקיום המשותף.

דרכי לימוד בסדנא של "הוותיקים":

- תכנון, ארגון והנחייה של סיורים בערים המעורבות ובמרחבי קיום משותף יהודי ערבי, בתכנית שנתית, ע"י צוותים מובילים של הסטודנטים.
- סדרת סיורים, הכוללים סיור גיאוגרפי והיסטורי, מפגשים עם ארגונים ופעילים חברתיים בשטח, ודיונים רפלקטיביים בהנחיה עצמית.
- תכנון, ארגון והובלה של הסיור המשותף לכלל הסטודנטים בתכנית, כקבוצת מנהיגות פנימית של סטודנטים בוגרים בתכנית.

נושאים מרכזיים בקורס של "הוותיקים":

- נרטיבים שונים של ההיסטוריה והחיים בערים המעורבות, דילמות אקטואליות ויומיומיות של קיום רב תרבותי יהודי ערבי במרחב המשותף.
- היכרות עם ארגונים ופעילים חברתיים כמודלינג למנהיגות קהילתית יהודית וערבית הלכה למעשה, ודוגמאות לעשייה קהילתית ושינוי חברתי.
- ניתוח ביקורתי של ריבוי הנרטיבים ושל המציאות הרב תרבותית בשטח.

2.3 סדנת יצירה ושיחה: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות (במסגרת

ביה"ס לאמנות):

מטרת הסדנה היא לאפשר מפגש יצירתי בין סטודנטים הבאים מרקע ושפה שונים, תוך הצפה של המטענים, הדעות הקדומות והקונפליקטים השונים, ויצירת תנאים וכלים להקשבה, הבנה ושיח שבו השונות היא מקור עוצמה והפריה הדדית. בסדנה עוסקים בבירור זהות אישית על רבדיה השונים, בפיתוח שיח ביקורתי המכיל זהויות שונות, ומבררים אזורי זיקה והזדהות ומלבנים סוגיות של יחסי כוח וקונפליקט.

דרך המפגש היצירתי המשתתפים מתבוננים ומבררים בינם לבין עצמם את מרכיבי זהותם כריבוד של זהויות דינמיות (לאומיות, מגדריות, אתניות, מקצועיות, מיניות ועוד) ואת מקורות השראה האישיים והקולקטיביים שלהם, לכדי יצירת שותפויות ועשייה פעילה. שיח זה מאפשר לערער על סיווגים ותיוגים ולחשוב מחדש על עצמנו ועל זולתנו מתוך האחר שבתוכנו בכבוד והכלה. כמו כן, המפגש בין סטודנטים לאמנות, מוסיקה ותיאטרון מאפשר הפריה הדדית ושיתופי פעולה יצירתיים.

אופני ההוראה: הסטודנטים מקבלים משימות קבוצתיות, בתחומי האמנות השונים לבחירתם, והשיעורים מהווים במה להצגתם ומרחב לשיח על הסוגיות שהעבודות והתלמידים מעלים. מידי שבוע מוצגים ע"י המנחות והסטודנטים חומרי תרבות רלוונטיים לנושאים שעולים במפגשים השבועיים. השאיפה היא שלקראת סיום השנה יעבדו התלמידים על פרויקט של אמנות במרחב הציבורי. הקורס מיועד לתלמידי מוסיקה תיאטרון ואמנות והוא פתוח גם לסטודנטים מחוגים אחרים. לא נדרשה הכשרה מוקדמת. הקורס התנהל בעברית וערבית בהנחה משותפת של שתי מנחות, ערבייה ויהודייה.

3. מערך מחקר ההערכה

3.1 מטרות מחקר ההערכה:

המטרה המרכזית היא לחקור את ההשפעה (אימפקט) של ההשתתפות בשתי הסדנאות (סדנא אחת של "בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות: סדנת יצירה ושיחה" – שכוללת קבוצה אחת במסגרת ביה"ס לאמנות; וסדנא שנייה "לפיתוח מודעות בין תרבותית – תכנית מנהיגות קהילתית" – שכוללת 3 קבוצות: שתיים של סטודנטים חדשים ואחת של סטודנטים וותיקים) על עמדותיהם ונטיותיהם של הסטודנטים.

מחקר הערכה זה יעזור להבהרת הצרכים המקדמיים לביצוע ויישום תכנית רחבה ומקיפה בנושא "חיים משותפים בקמפוס מגוון מבחינה תרבותית".

בהתבסס על ההערכה כאן יהיה אפשר לתכנן את שנה"ל הקרובה בצורה יעילה יותר.

3.2 שאלות ההערכה:

שאלות ההערכה הן בשלושה מעגלים מרכזיים:

1. המעגל הראשון – תרומתו של המפגש הבין תרבותי להיכרות עם האחר. על כן, השאלה המרכזית במעגל זה היא: באיזו מידה המפגש הבין תרבותי (בקבוצות הפועלות במסגרת התכנית) תרם להיכרות עם האחר?
2. המעגל השני – השפעת התכנית במרחב הקמפוס של האוניברסיטה, והשאלות הן:
 - א. עד כמה הפעילות השפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה?
 - ב. באיזו מידה התפתח או התנהל פיתוח שיח רב תרבותי בקמפוס?
 - ג. באיזו מידה התפתחה פעילות רב תרבותית בקמפוס?
3. המעגל השלישי והאחרון מתייחס לתרומת התכנית למשתתפיה, והשאלה המרכזית היא: מה המשתתפים והמשתתפות לוקחים איתם בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות הללו?

3.3 כלי המחקר ומקורות המידע במחקר ההערכה:

במסגרת מחקר ההערכה נעשה שימוש בנתונים כמותיים ואיכותניים (והשילוב ביניהם). הנתונים נאספו מחמישה מקורות מידע, תוך כדי שימוש בכלי מחקר מגוונים.

נבנה, במיוחד לפרויקט ההערכה שבנדון, שאלון שהועבר בין הסטודנטים משתתפי התכנית (ראה נספחים). בין הסטודנטים היה שימוש בעוד שלושה כלים מחקריים: קבוצת מיקוד עם קבוצת הוותיקים, תצפית בפעילות השיעור המסכם בקבוצת האמנות, וניתוח תוכן של טכסטים של משתתפי קבוצת האמנות.

השימוש בראיון העומק חצי המובנה נעשה עם המנחים של הסדנאות הבין תרבותיות ומובילי התכנית מהיחידה למנהיגות חברתית ובית הספר לאמנות.

בנוסף, נעשה שימוש (ניתוח תוכן) במגוון מסמכים על עמותת מבט, הסילאבוסים של התכניות והעבודות הרפלקטיביות של הסטודנטים מקבוצת האמנות שהגישו למנחות שלהם בסיום הסדנה.

הלוח הבא (לוח 1) מציג תמונה מפורטת של כלי המחקר, מקורות המידע ומועדי ביצוע איסוף הנתונים.

לוח 1: טבלה מרכזת של כלי המחקר ומקורות המידע

מועד ביצוע	מספר	מקורות המידע	כלי מחקרי	

השאלון הועבר בשבוע האחרון (08-12/06) של סמסטר ב', שנה"ל תשע"ד	46	הסטודנטים המשתתפים בתכנית (בשלוש קבוצות: חדשים, וותיקים ובביה"ס לאמנות)	שאלון	1.
12/06/2014	1	קבוצת הוותיקים	קבוצת מיקוד	2.
הראיונות נערכו בתאריכים הבאים: 08/06 (1); 16/06 (2); 19/06 (1); 25/06 (2); 02/07 (1).	7 (מנחים – 5; היחידה למנהיגות חברתית – 1; ביה"ס לאמנות – 1)	מנחים ומובילים של התכנית	ראיון עומק חצי מובנה	3.
11/06/2014	1	פעילות סיום/מסכמת – קבוצת האמנות	תצפית	4.
	מספר רב של מסמכים	מסמכים (על עמותת מבט, על התכנית, סילאבוס התכנית, עבודות רפלקטיביות של סטודנטים מקבוצת האמנות)	ניתוח תוכן	5.

הפירוט כפי שמופיע בטבלה למעלה מצביע על כך ש-:

1. נעשה שימוש במקורות מידע מגוונים (סטודנטים, מנחים, שותפים, מסמכים).
2. נעשה שימוש במגוון כלים מחקרניים – כמותיים ואיכותניים (שאלון, תצפית, קבוצת מיקוד, ראיונות עומק וניתוח מסמכים).
3. תהליך איסוף כל הנתונים (העברת השאלונים, התצפית, קבוצת המיקוד והראיונות) נעשו במהלך חודש יוני, למעט ראיון אחד שנערך בתחילת חודש יולי 2014.

3.4 דרך הצגת וניתוח הממצאים:

במטרה לענות על שאלות ההערכה, נעשה שימוש משולב בנתונים הכמותיים – הממצאים מהשאלונים לסטודנטים המשתתפים בתכנית – וגם בנתונים האיכותניים.

בשלב ראשון יוצגו המאפיינים המרכזיים של הסטודנטים המשתתפים בתכנית, ולאחר מכן הצגת הממצאים תתבצע לפי הסדר שלהלן:

- שביעות רצון הסטודנטים מהתכנית,
- הסיבות שבגללן בחרו הסטודנטים להשתתף בתכנית,
- עמדות משתתפי התכנית על נושאים שעוסקים ביחסי ערבים-יהודים,
- פוטנציאל ההשפעה של התכנית,
- מה לוקחים איתם משתתפי התכנית בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות.

הממצאים יוצגו בכל השלבים לפי שלושה חתכים מרכזיים: כלל אוכלוסיית הסטודנטים המשתתפים בתכנית, לפי לאום (ערבים/יהודים) ולפי תכנית (חדשים/וותיקים/אמנות), אלא אם כן צוין אחרת. הלוחות שמופיעים בגוף דוח מחקר ההערכה שכאן מקורם עיבוד של הממצאים מהשאלון לסטודנטים משתתפי התכנית. לוחות אלו מציגים ממצאים באחוזים בקשר להיגדים שונים, בהתאם לסדר הנושאים שצוין למעלה. ניתנה האפשרות בשאלון להשיב על כל היגד לפי סולם בן ארבע דרגות, אך במטרה למנוע סרבול, נעשה איחוד של שתי הקטגוריות בכל שאלה (ולוח) אשר משקפים את אלה שהינם שבעי רצון, או המשפיעים או המסכימים ומוצגים בלוחות הרלוונטיים.

חשוב לציון, בנספחים מופיעים השאלונים המלאים עם הממצאים לכל שאלה ולכל קטגוריה בשלושה פורמטים: נספח 1 מתייחס לכלל אוכלוסיית הסטודנטים, נספח 2 מתייחס למשתתפים הערבים ונספח 3 מתייחס למשתתפים היהודים. לא צורפו שאלונים עם הממצאים לפי תכנית, על מנת להימנע מדוח ארוך מאוד ופירוט יתר.

הממצאים שנאספו בעזרתם של כלי המחקר הנוספים (ראיונות עומק, תצפית, קבוצת מיקוד וניתוח תוכן של מסמכים שונים) משולבים בצורה אינטגרטיבית עם הממצאים מהשאלונים, לפי סדר הנושאים שתואר למעלה.

להלן טבלה סכמטית (לוח 2) אשר מציינת אילו פרקים בדוח עונים אל כל שאלה
משאלות מחקר ההערכה.

לוח 2: הפרקים של הדוח ביחס לשאלות מחקר ההערכה

הפרקים הרלוונטיים בדוח	שאלות ההערכה	מעגלים מרכזיים
<p>5.1 שביעות רצון הסטודנטים מהתכנית.</p> <p>5.2 הסיבות שבגללן בחרו הסטודנטים להשתתף בתכנית.</p> <p>5.3 עמדות משתתפי התכנית על נושאים שעוסקים ביחסים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל.</p> <p>5.4.1 פוטנציאל השפעת התכנית להיכרות עם האחר.</p>	<p>באיזו מידה המפגש הבין תרבותי (בקבוצות הפועלות במסגרת התכנית) תרם להיכרות עם האחר?</p>	<p>המעגל הראשון – תרומתו של המפגש הבין תרבותי להיכרות עם האחר.</p>
<p>5.4.2 פוטנציאל ההשפעה של התכנית בקמפוס.</p>	<p>א. עד כמה הפעילות השפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה?</p> <p>ב. באיזו מידה התפתח או התנהל פיתוח שיח רב תרבותי בקמפוס?</p> <p>ג. באיזו מידה התפתחה פעילות רב תרבותית בקמפוס?</p>	<p>המעגל השני – השפעת התכנית במרחב הקמפוס של האוניברסיטה.</p>
<p>5.5 מה לוקחים איתם משתתפי התכנית בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות.</p>	<p>מה המשתתפים והמשתתפות לוקחים איתם בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות הללו?</p>	<p>המעגל השלישי - תרומת התכנית למשתתפיה.</p>

4. הפרופיל הסוציו-דמוגרפי של המשתתפים בסדנאות הבין תרבותיות

לפני הצגת הממצאים המרכזיים של מחקר ההערכה לגבי ההשפעה של ההשתתפות בסדנאות הבין תרבותיות על עמדותיהם של הסטודנטים לנושאים רב תרבותיות ויחסי יהודים-ערבים, נציג בפרק זה את הפרופיל הסוציו-דמוגרפי של המשתתפים. פרופיל משתתפי התכנית, לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים מרכזיים, יאפשר לנו הן להכיר את אוכלוסיית המחקר-המשתתפים והן את הממצאים המרכזיים של מחקר ההערכה.

הפרופיל הסוציו-דמוגרפי של המשתתפים יוצג לפי המאפיינים הבאים:

- לפי דת, לאום (ערבים/יהודים) ולפי תכנית ("חדשים", "וותיקים" ו"אמנות").
- לפי מאפיינים נבחרים של מין, מצב משפחתי, שנת לימודים, שירות צבאי, שירות לאומי/אזרחי, רמת דתיות, גיל וממוצע שנות למוד של ההורים. גם כאן מאפיינים אלו יוצגו הן לפי לאום (ערבים/יהודים) והן לפי תכנית ("חדשים", "וותיקים" ו"אמנות").
- לפי מוצא, לפי לאום (ערבים/יהודים).
- לפי מקום מגורים, בזמן הלימודים וישובי המגורים הקבועים של המשתתפים, לפי לאום (ערבים/יהודים).

4.1 משתתפי התכנית לפי דת ולאום

לוח 3: התפלגות הסטודנטים המשתתפים, לפי שיוך דתי ולפי תכנית (במספרים מוחלטים*)

תכנית	יהודים	מוסלמים	נוצרים	דרוזים	לא ידוע	סה"כ
1	9	8	1	1	1	20
2	4	7	1	0	0	12
3	4	3	4	2	1	14
סה"כ	17	18	6	3	2	46

* בגלל המספרים הקטנים של המשתתפים בכל תת-קבוצה, מוצגים הנתונים בלוח זה כמספרים גולמיים (ללא אחוזים).

בתכנית של החדשים משתתפים 20 סטודנטים (9 בקבוצה של יום א' ו-11 בקבוצה של יום ד'), וכולם מילאו את השאלון. 9 מתוך ה-20 הם יהודים, 8 מוסלמים, 1 נוצרי, 1 דרוזי ואחד שלא ציין את הדת שלו/ה.

בתכנית של הוותיקים יש 12 סטודנטים, כאשר ארבעה מהם יהודים והשאר הם ערבים (7 מוסלמים ואחד נוצרי). גם כל משתתפי תכנית זו מילאו את השאלון.

בתכנית האמנות משתתפים 16 סטודנטים, כאשר רק 14 מתוכם מילאו את השאלון. בתכנית האמנות למדו סטודנטים מארבע דתות: 4 יהודים, 3 מוסלמים, 4 נוצרים, 2 דרוזים וסטודנט אחד שלא ציין את דתו. גם בתכנית של החדשים השתתפו סטודנטים מארבע דתות, אם כי היו בה רק משתתף אחד נוצרי ואחר דרוזי (וצריך לזכור שבמסגרת תכנית זו של החדשים פעלו שתי קבוצות).

בסיכום הכללי בכל שלושת התכניות השתתפו 17 סטודנטים יהודים (שהם 37.0% מכלל משתתפי התכנית), 18 סטודנטים מוסלמים (שהם 39.1%), 6 נוצרים (שהם 13.0%), 3 דרוזים (שהם 6.5%) ושניים (שהם 4.3%) שלא ציינו את דתם.

מכאן, לפי חלוקת הסטודנטים ליהודים-ערבים, היהודים היוו 37.0%, הערבים 58.6% ו- 4.3% שלא ציינו זהות הדת והלאום שלהם.

חשוב לציין כאן את התרומה הגדולה לעצם המספר הקטן של מספר המשתתפים בסדנאות השונות: בתכנית של "החדשים" הייתה קבוצה אחת שבה 9 משתתפים וקבוצה שנייה שהשתתפו בה 11 סטודנטים, ובתכנית של "הוותיקים" היו 12 סטודנטים ובתכנית "האמנות" 16 (שמתוכם רק 14 מילאו את השאלון למחקר הערכה זה). סטודנטים רבים ייחסו לכך חשיבות רבה וציינו זאת בין המרכיבים שאהבו בתכנית (בשאלות הפתוחות בשאלון הערכה), במיוחד לאור זאת שקבוצה קטנה מאפשרת הזדמנות לתהליכים קבוצתיים מעמיקים ובלתי אמצעיים. כך למשל, שתי משתתפות בתכנית "החדשים" ציינו שאחד המרכיבים שאהבו בתכנית הוא *"מפגש עם אנשים" (משתתפת 5) ו"קבוצה קטנה שנותנת מקום לכל אחד להביע דעתו" (משתתפת 14),* ושחשוב לשמור על כך. מכאן ניתן לראות את החשיבות שהמשתתפים מייחסים לעצם היות הקבוצה קטנה. סטודנטית אחרת בתכנית "האמנות" (משתתפת 41), ציינה שהיא אהבה את *"האווירה האינטימית" בקבוצה.* זה יצר מצב ש"אפשר להכיר לצומק" (משתתפת 13) מתכנית "החדשים" ו"שיח פתוח במצב" לפי עוד סטודנטית בתכנית "האמנות" (משתתפת 37).

אולם, עם היתרונות של קבוצות קטנות מבחינה מספרית נוצרים גם אתגרים שקשורים להרכבם הרב תרבותי (דת, לאום, מגדר וגיל) של הסדנאות ובמיוחד ליחס המספרי בין יהודים-ערבים ובנים-בנות או לסוגיית *"ייצוגיות" אנשים בחברה" (לפי משתתפת 14).* משתתפת 4 בתכנית של "החדשים" ציינה זאת בצורה הבאה: *"מספר המשתתפים של יהודים וצרכים חייב להיות שווה" ולפי משתתפת 5, גם היא בתכנית של החדשים, ציינה שיש*

"מספר אבא fe יהודים fe בנות" (הראשונה ערבייה והשנייה יהודייה).

חשוב לציין כאן באופן מיוחד את הגיוון הרב תרבותי, דתי לאומי שיש בסדנת "האמנות" וגם את הגיוון הרב תחומי. למרות שמבחינת היחס המספרי בין ערבים-יהודים בקבוצה, מספר המשתתפים הערבים הינו כפול מזה של היהודים בסדנא זו, אולם משתתפים בה סטודנטים מארבע דתות. (גם בתכנית "החדשים" יש משתתפים מארבע דתות אך הם פועלים במסגרת שתי קבוצות נפרדות, בשונה מתכנית "האמנות" שהם פועלים במסגרת של קבוצה אחת). יתרונותיו של מימד זה בקבוצת "האמנות" בא לידי ביטוי גם בהתייחסותם של משתתפי התכנית כחלק מהמרכיבים שאהבו בתכנית, כמו: *"המאלונות מבחינת דת וללאומיות"* (משתתפת 43), ו"*הכילון הרב תרבותי"* (משתתפת 38), או *"רב אליות"* (משתתפת 39).

ונקודה אחרונה, ייחודית לקבוצת "האמנות", קשורה למרכיב הרב תחומיות של משתתפי התכנית, שהיה בין המרכיבים שהסטודנטים המשתתפים אהבו בתכנית. כך למשל, משתתפת 45 ציינה שהיא אהבה בתכנית את *"המפעל הרב תרבותי והרב תחומי"* ומשתתפת אחרת (33) ציינה שאהבה בתכנית *"עילוף סטודנטים מתחומים שונים"*.

4.2 משתתפי התכנית לפי המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים הנבחרים

הבאים: מין, מצב משפחתי, שנת לימודים, שירות צבאי, שירות לאומי/אזרחי, רמת דתיות, גיל וממוצע שנות למוד של ההורים. מאפיינים נבחרים אלו מוצגים בלוח הבא (לוח 4) לפי לאום (ערבים/יהודים) ולפי תכנית ("חדשים", "וותיקים" ו"אמנות").

לוח 4: הסטודנטים המשתתפים בתכנית לפי מאפיינים מרכזיים, לפי לאום ולפי תכנית (אחוזים)*

לפי תכנית			לפי לאום**		כלל הסטודנטים (N=46)	מאפיינים מרכזיים		
אמנות (n=14)	וותיקים (n=12)	חדשים (n=20)	יהודים (n=17)	ערבים (n=27)		נשים	מין	1
78.6	41.7	80.0	64.7	81.5	73.9			
21.4	58.3	20.0	35.3	18.5	26.1			
92.9	91.7	90.0	88.2	92.6	91.3	רווק	מצב משפחתי	2
7.1	8.3	5.0	5.9	7.4	6.5	נשוי		
0	0	5.0	5.9	0	2.2	גרוש/פרוד		
0	0	0	0	0	0	אלמן		
21.4	***8.3	55.0	29.4	33.3	32.6	ראשונה	שנת לימודים	3
7.1	16.7	25.0	11.8	22.2	17.4	שנייה		
50.0	66.7	5.0	35.3	37.0	34.8	שלישית		
21.4	8.3	15.0	23.5	7.4	15.2	רביעית+		
14.3	33.3	45.0	88.2	0	32.6	כן	שירת צבאי	4
85.7	66.7	55.0	11.8	100	67.4	לא		
14.3	16.7	10.0	11.8	14.8	13.0	כן	שירות אזרחי	5
85.7	66.7	85.0	70.6	85.2	80.4	לא		
0	0	0	0	0	0	דתי מאוד	ביחס לשמירת הדת	6
21.4	25.0	5.0	11.8	18.5	15.2	דתי		
35.7	50.0	35.0	23.5	51.9	39.1	דתי במידה מסוימת		
42.9	25.0	60.0	64.7	29.6	45.7	לא דתי		
24.93	24.42	25.80	28.76	23.07	25.17	7 ממוצע גיל		
12.67	12.36	12.24	14.33	11.29	12.38	8 ממוצע שנות לימוד של האימא		
12.56	12.45	11.94	13.87	11.29	12.24	9 ממוצע שנות לימוד של האבא		

* סכום כל הקטגוריות של כל מאפיין בכל עמודה אמור להיות 100%. במידה וזה אחרת (פחות) אזי מספר נחקרים לא ענו לשאלה זו.

** יש שני סטודנטים (מתוך 46 משתתפי התכנית) אשר לא ציינו את הלאום שלהם.

** בקבוצת הוותיקים יש סטודנט אחד (שמהווה 8.3%) אשר סימן היותו בשנה ראשונה: נראה שהדבר נובע משינוי מקצוע הלימודים בין שנה שעברה לשנה זו. ז"א שנה זו הינה שנה שנייה שלו באוניברסיטה אך עבר מקצוע לימוד והשנה הינו מוגדר כשנה ראשונה, ועל כן ממשיך בתכנית משנה שעברה.

ניתן לאפיין את הסטודנטים המשתתפים בתכנית בצורה הבאה: על-פי רוב הן נשים (73.9%), רווקות (91.3%), חצי מהם לומדים בשנה ראשונה ושנייה וחצי בשנת השלישית ומעלה בלימודיהם. קצת יותר מחצי מהם (54.3%) הגדירו עצמם כדתיים או דתיים במידה מסוימת והשאר (45.7%) הגדירו עצמם כלא דתיים. בין המשתתפים אין אף אחד שהגדיר עצמו כ"דתי מאוד". גילם הממוצע הוא 25.17 שנים, וממוצע שנות הלימוד של הוריהם הוא קצת מעל 12 שנות לימוד (אצל האימהות 12.38 שנים ו- 12.24 שנים אצל האבות). כמעט שליש מהם (32.6%) שירתו בצבא (וכולם יהודים). הסטודנטים הערבים לא שירתו בצבא. יש 6 סטודנטים שהם 13% אשר עשו שירות לאומי/אזרחי (שניים יהודים וארבעה ערבים).

ייצוג היתר של הנשים בתכנית בולט במיוחד בין הערבים (81.5%), בין החדשים (80%) ובקבוצת האמנות (78.6%). רק בקבוצת הוותיקים הגברים מהווים רוב (58.3%). בניתוח שהצגנו בסעיף הקודם שהתייחס להרכב הקבוצות מבחינת הדת והלאום, ראינו שיש בין המשתתפים בסדנאות השונות אשר הציעו לעשות שיפורים בסוגיה זו של היחס המספרי בין בנים-בנות בעתיד.

בין הערבים והיהודים ניכרים כמה הבדלים משמעותיים שיכולים להשפיע על הדינאמיקה הקבוצתית:

- א. ממוצע הגיל בין המשתתפים הערבים הוא 23.07 שנים, לעומת 28.76 שנים אצל היהודים. פער של כמעט 6 שנים.
- ב. רוב הערבים (55.5%) נמצאים בשנת הלימודים הראשונה או השנייה שלהם, לעומת 41.2% מהיהודים. ז"א, שיעור הסטודנטים היהודים שהם בשנה שלישית ומעלה בלימודיהם הינו כמעט 60%, לעומת 44.5% בין הערבים.

ג. בממוצע, השכלת ההורים של המשתתפים הערבים הינה פחות מ-12 שנות לימוד (ז"א השכלה תיכונית לא מלאה), לעומת כמעט 14 שנות לימוד אצל האבות של היהודים (13.87 שנים) וכמעט השכלה אקדמאית מלאה של האמהות (14.33 שנים) של המשתתפים היהודים.

ד. גם ביחס לשמירה על הדת: יותר מ-70% מהערבים הגדירו עצמם כדתיים או דתיים במידה מסוימת, לעומת 54.3% אצל היהודים. בולט האחוז הגבוה של המשתתפים היהודים שהגדירו עצמם כ"לא דתיים" (45.7%) (לעומת 29.6% אצל הערבים).

ה. שיעור הגברים בין הערבים הוא 18.5% לעומת קצת יותר משליש (35.3%) בין היהודים.

פערים אלו, ובמיוחד פערים מבחינת הגיל, היחס נשים – גברים, ומבחינת שלבי הלימוד באוניברסיטה (שנת הלימודים), בנוסף להשכלת ההורים עשויים להשפיע על מידת המעורבות בדיונים, ההובלה והדומיננטיות של "קול מסוים כזה או אחר" בסדנאות. כך למשל בתכנית של "החדשים" (שפעלה במסגרת שתי קבוצות, קבוצה ביום א' והשנייה ביום ד'), "הפער היה מורעל, במיוחד בקבוצה של יום א', הן מבחינת האיכות והן מבחינת השפה. קשה היה לסטודנטים הערבים, אך התעקשו ורצו לדבר בעברית על מנת גם לתרשם את העברית שלהם" (ראיון 1). אותו מנחה בראיון 1 הוסיף "בקבוצה של יום ד' היה יותר איזון מבחינת ערבים-יהודים, ויש יותר סטודנטים מוצמדים, בשונה מהקבוצה של יום א'. ההרכב כן משפיע וחשוב, גם מבחינה מספרית, וכאן הוא אבולוציוני. מספיק שיש שניים שלא הביעו אמפטיה ואז זה מצלח את האלה את האלה אם בכלל לקיים או לא לקיים את המפגש". גם המנחה השני בתכנית זו התייחס לחשיבות הרכב הקבוצה וציין "גם הרכב הקבוצה משפיע על תחומי הנושאים הציפויים, אופי של המשתתפים, או דומיננטיות של שני המשתתפים בקבוצה.

לא רק הדיף השפיץ אלא גם זה שיש משתתפים שנמצאים
 בשלבים שונים של הלימודים שלהם, כמו תואר שני וגם
 יהודיה, לה קשור גם עם השירותים, שייכות
 לקבוצת רוב ומיעוט" (ראיון עם מנחה 2).

שני מאפיינים נוספים ואחרונים לגבי המשתתפים בתכנית קשורים למוצא שלהם
 ולמקום המגורים שלהם. תיאור הפרופיל של המשתתפים לפי שני מאפיינים אלו
 מוצג בהמשך לפי שייכות לאומית (ערבים/יהודים) אך לא לפי תכנית ("חדשים",
 "וותיקים" ו"אמנות"). הסיבה לכך נובעת ממספר המשתתפים המצומצם בכל אחת
 מהתכניות כאשר מנסים למפות את המשתתפים לפי מוצא ומקום מגורים, שגורם
 לפירוט יתר, מה שלא מאפשר יצירת תמונה שניתן ללמוד ממנה על אוכלוסיית
 המשתתפים.

בהתחלה נציג תמונת מצב לגבי המוצא של המשתתפים ולאחר מכן לגבי מקום
 מגוריהם.

4.3 משתתפי התכנית לפי ארץ מוצא:

המשתתפים נתבקשו בשאלון לציין ארץ הולדתם וגם זו של האבא. הממצאים בלוח הבא.

לוח 5: משתתפי התכנית לפי ארץ מוצא במספרים גולמיים (ואחוזים)

יהודים* (n=17)	ערבים* (n=27)	כלל הסטודנטים (N=46)		
14 (82.4%)	27 (100%)	43 (93.5%)	באיזו ארץ נולדת?	ישראל
0	0	0		באחת ממדינות אירופה-אמריקה
1 (5.9%)	0	1 (2.2%)		באחת ממדינות אסיה-אפריקה
2 (11.8%)	0	2 (4.3%)		באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אירופה
9 (52.9%)	26 (96.3%)	37 (80.7%)	באיזו ארץ נולד אביו?	ישראל
3 (17.6%)	0	3 (6.5%)		באחת ממדינות אירופה-אמריקה
3 (17.6%)	0	3 (6.5%)		באחת ממדינות אסיה-אפריקה
2 (11.8%)	0	2 (4.3%)		באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אירופה
0	1 (3.7%)	0		אין תשובה

* יש שני סטודנטים (מתוך 46 המשתתפים בתכנית) אשר לא ציינו את הלאום שלהם.

מהטבלה למעלה אנו לומדים שכמעט כל הסטודנטים היהודים נולדו בישראל (14 מתוך 17). גם יותר מחצי מהאבות שלהם (52.9%) נולדו בישראל. שאר האבות נולדו באחת ממדינות אירופה-אמריקה או באחת ממדינות אסיה-אפריקה (3 בכל קבוצה) ושני סטודנטים ציינו שאבותיהם נולדו באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אירופה. כל המשתתפים הערבים (ואבותיהם) נולדו בישראל (אם כי אחד הסטודנטים הערבים לא ציין ארץ הולדתו של אביו).

עיסוק בנושא רב תרבותיות מזמין, בין השאר, גם עיסוק בזהות האישית ובמוצא. משתתפים רבים ציינו חשיבות הדיונים בסדנאות הבין תרבותיות את נושא העיסוק בזהות האישית כולל נושא השייכות הדתית-עדתית, הן בין יהודים-ערבים והן בתוך אותה קבוצה (הן בקבוצת הערבים – מוסלמים, נוצרים, דרוזים ובדואים, והן

בקבוצת היהודים – מזרחים/אשכנזים). למשל, סטודנטית בקבוצת האמנות ציינה שאהבה בתכנית "שיח על זהות יהודית ולא דווקא על זהות ערבית – מזרחים/אשכנזים" (משתתפת 37). סטודנטית אחרת באותה קבוצה מציעה לעשות שינוי/שיפור ו"לפתוח את קבוצות ההתייחסות (יהודים וערבים) לקבוצות אוכלוסייה נוספות" (משתתפת 33).

אחת השותפות המובילות בתכנית ציינה שהיא "מרגישה שהנושא הזה של רב תרבותיות הינו סגור. לא פתוח. ולא רק בין יהודים וערבים. יש מוסלמים, דרוזים, נוצרים, יהודים, ערבים, ועוד קבוצות, שפות. הקורס פתח אצל המשתתפים מרחב לרב תרבותיות, מרחב ציבורי" (ראיון 4).

מנחות סדנת האמנות ציינו ש"לקחנו את הקורס שלנו לסיפור האישי. בקורס יש "סיפורים" בפני עצמם – אתיופית, דרוזית, מנצרת ועוד אחד מנצרת ועוד. הדינאמיקה שהייתה אפשרה לנו לראות את הריבוי, ואיפה אני יכולה להקשיב לסיפור שלך, ואת יש לי סיפור. כל הסטודנטיות היהודיות בקבוצה הן ממוצא מזרחי. המפגש והתחלפות הקבוצתיים, תרמו "להוציא את הערביות" של הסטודנטיות היהודיות ממוצא מזרחי" (ראיון 3).

אחת המשתתפות היהודיות כתבה ברפלקציה שלה על הסדנא "הכרתי יותר לעומק את השורשים הציראקיים שלי ואת העם היהודי בתוך ציראק מכמה מקורות שונים". משתתפת אחרת כתבה "כדרוזית, הרגשתי בקונפליקט זהות, מצד אחד אני ערבייה,

מַהֲאֵשִׁיט שְׂכַר אִישׁוֹ אֵת הַלְהוֹת שְׁלֵהֵם׃
מַהֲאֵשִׁיט שְׂכַר אִישׁוֹ אֵת הַלְהוֹת שְׁלֵהֵם׃

שתי דוגמאות אחרונות אלו ממחישות חשיבות קבלתה של תמונה כוללת גם לגבי המוצא של משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות, ועוזרת לנו להבנה מעמיקה של הדינאמיקה האישית והקבוצתית הבין תרבותית שמתרחשת במפגשים הסדנאיים של התכנית.

4.4 מגורים בזמן הלימודים ויישובי המגורים הקבועים של משתתפי

התכנית:

המשתתפים בתכנית נתבקשו בשאלון לציין את מקום המגורים שלהם בזמן הלימודים שלהם וגם את יישוב המגורים הקבוע שלהם. חשיבות הצגת תמונה כללית לגבי מגורי המשתתפים הן בזמן הלימודים והן לגבי היישובים מהם באים נובעת בעיקר בגלל ציון המרחב הגיאוגרפי חברתי שממנו באים אל האוניברסיטה וגם אותו מרחב שחיים בתוכו בזמן לימודיהם האקדמאיים. ראה לוח 6.

לוח 6: מגורים של משתתפי התכנית (הן בזמן הלימודים והן הקבועים), לפי לאום

יהודים (n=17)	ערבים (n=27)		
4 (23.5%)	8 (29.6%)	מעונות	מקום
8 (47.1%)	4 (14.8%)	חיפה	המגורים
4 סטודנטים (שהם 23.6%) שגרו ב- 3 יישובים שונים, לפי הפירוט הבא: סטודנט אחד מכל אחד מהיישובים הבאים: גן שמואל ונשר; שני סטודנטים גרו בקרית ים.	14 סטודנטים (שהם 51.9%) שגרו ב- 10 יישובים שונים, לפי הפירוט הבא: סטודנט אחד בכל אחד מהיישובים הבאים: ביר אלמכסור, חג'אג'רה, כאבול, משהד, נצרת, שפרעם וטמרה; שני סטודנטים מכל אחד מהיישובים הבאים: יפיע, סח'נין; ו- 3 גרו בעוספיה.	יישובים אחרים	בזמן הלימודים באוניברסיטה
1 (5.9%)	1 (3.7%)	אין תשובה	
6 (35.3%)	0	חיפה	יישוב
8 סטודנטים (שהם 47.1%) שגרים ב 7 יישובים, לפי הפירוט הבא: סטודנט אחד בכל אחד מהיישובים הבאים: גן שמואל, משגב, מצפה צורית, נתניה, רמת גן ויוקנעם עילית; ושני סטודנטים מקרית ים.	25 סטודנטים (שהם 92.6%) שגרים ב- 18 יישובים, לפי הפירוט הבא: סטודנט אחד בכל אחד מהיישובים הבאים: עראבה, ביר אלמכסור, פסוטה, חג'אג'רה, ג'דידה-מכר, כאבול, קלנסאוה, כפר סמיע, כפר מנדא, מג'ד אל-כרום, משהד, עוספיה, טמרה, טורעאן ואום אל-פחם; שני סטודנטים בכל אחד מהיישובים הבאים: סח'נין, שפרעם; ו- 3 גרים ביפיע ועוד 3 בנצרת.	יישובים אחרים	המגורים הקבועים
3 (17.6%)	2 (7.4%)	אין תשובה	

לפי לוח 6, הסטודנטים הערבים באים מ-18 יישובים שונים (בעיקר מהגליל וחלק קטן מאזור המשולש), אך בעת הלימודים חלק גדול מהם מתגוררים בעיקר בחיפה, במעונות ובעוספיה. גם הסטודנטים היהודים, בעת לימודיהם, גרים בעיקר במעונות ובחיפה, אם כי חלקם הגדול גרים באופן קבוע בחיפה (6) וביישובים שמסביב לחיפה (כמו: קרית ים ונשר).

תמונת מצב זו מחדדת עוד יותר את חשיבותה ומרכזיותה של האוניברסיטה כמקום מפגש רב-תרבותי עבור באיה, ובמיוחד עבור משתתפי התכנית.

כל משתתפי התכנית הערבים באים מיישובים הומוגניים מבחינה לאומית (וחלקם הגדול גם הומוגניים מבחינה דתית-עדתית – רק מוסלמים או רק בדואים). גם בין הסטודנטים היהודים יש תמונה דומה מבחינת ההומוגניות הלאומית של אוכלוסיית היישובים מהם באים משתתפי התכנית, למעט אלו שחיפה היא מקום המגורים הקבוע שלהם (בתכנית משתתפים 6 סטודנטים כאלו מתוך 17 הסטודנטים היהודים). בנוסף, בזמן הלימודים, החלק הארי של הסטודנטים גרים במעונות ובחיפה (44.4% מהערבים ו-70.6% מהיהודים).

אחת המשתתפות בסדנאות כתבה "לפני שהצתי לחיפה לא הייתה לי שום היכרות מצאיקה עם קבוצות אתניות שונות בחברה. כל ההיכרות שלי עם הקבוצות האתניות השונות היו דרך מסקטלולוויזיה, הרדיו או האינטרנט". משתתפת אחרת ציינה "הלהוות השונות של הסטודנטים שהשתתפו בסדנא איפשרו לי אישית להכיר את עצמי יותר. 'השנייה' ההבדל' הלה נתן לי מבט על עצמי. הפערים האלה בין הרקע האישי של כל אחד כן היה להם נוכחות עם ההתנהלות ואת השיחות והדיונים עלו ככיתה".

אחת המנחות (ראיון 2) התייחסה להשפעתו של מקום המגורים בזמן הלימודים של הסטודנטים וציינה "בקבוצה של יום א' הסטודנטים לומדים באוניברסיטה וזרים בהתייחסותם אליהם, לצומת הקבוצה של יום ד' ערים באצונות (שתי הקבוצות מהתכנית של "החדשים"). כל קבוצה עוברת את התהליך בצורה שונה. משתתפי הקבוצה של יום א' רצו להישאר ביחד, להישאר בפניית הלהות, ולא לעבור לקונפליקט. בקבוצה של יום ד' חיים יותר את הקונפליקט, ביותר בפני. יותר קשה להם לחיות ביחד, בגלל הליקה לא מקום-לאוניברסיטה. הקונפליקט יותר נוכח, אך חשו לעסוק בזה". גם שתי המנחות בראיון 3 ציינו ש"הרכבה משתתפי הסדנא חווים פער גדול בין הבית ולבין האוניברסיטה (אם הצרביים ואם היהודים). הקורס יצר הזדמנות לחוות חיבור וזה רלוונטי גם בשדה של האמנות ואם בשדה של האוניברסיטה". כך קרה למשל בעניין הדו לשוניות של הסדנא בבית הספר לאמנות ע"י השימוש בשתי השפות – הערבית והעברית. היו סטודנטים יהודים שלא רגילים לשמוע את השפה הערבית ו"היה אי סבולנות לצרביית מהדד של היהודים, ובהתחלה הגיבו באכזריות פאסיבית. אך בהמשך למדו לחיות במרחב דו לשוני ולחיות בסדר עם זה" (ראיון 3). ובראיון אחר (ראיון 4) ציינה אחת ממובילות התכנית התייחסה לסוגיה זו של הדו לשוניות בצורה הבאה: "הסבולנות של ההשעיה הזו, כי אתה לא מבין מה מדברים. הסאונד הזה הוא פשוט מחולף שנוי". היא הוסיפה ש"זה לא חדש יש סטודנטים צרביים באוניברסיטה, אבל סטודנטיות צרבייות שהגיעו ללאמוד

אומנות הן מתמודדות עם אתגרים לא מצטיינים, עם אישה,
 עם דתייה. זה מורכב. יש כוח מיוחד לסטודנטיות שמציעות
 לכאן. חלקן נדרשות לנסוע לבד ואסור להן לנהוג (מצמי
 דת)."

ולסיום, אחת ממובילות התוכנית ציינה בראיון בהתייחסותה למקומות שמהם
 באים הסטודנטים הערבים והיהודים באומרה: "הם לא מצטיינים. לא
 מכירים את ההווה הקיומית והיום יומית. ובמסגרת
 הסדנאות הם נחשפים לה לזה. בתכנית יש להם הזדמנות
 ולהיפגש ולהכיר לצומק" (ראיון 5).

5. ממצאים:

5.1 שביעות רצון הסטודנטים מהתכנית:

השאלון לסטודנטים כלל שתי שאלות שמבררות, באופן ישיר, את שביעות רצונם מהתכנית. שתי השאלות היו: "נא לציין מידת שביעות הרצון הכללית שלך מהתכנית?" (שאלה מס' 53), והשאלה "באיזו מידה אתה ממליץ לחברייך מבין הסטודנטים באוניברסיטה להשתתף בתכנית זו?" (שאלה מס' 62), כאשר ההנחה היא ששאלה אחרונה זו מהווה אינדיקציה נוספת, שכוללת (לפחות) כוונה לביצוע פעולה (המלצה) שנובעת משיקוף תמונה סטטית של שביעות רצון מהתכנית.

הסטודנטים נתבקשו לציין שביעות רצונם הכללית מהתכנית לפי סולם שנע מ- 1 עד 4, כאשר 1 סימל "מאוד שבע רצון", 2 סימל "שבע רצון", 3 סימל "לא כל כך שבע רצון" ו- 4 סימל "בכלל לא שבע רצון". בניתוח כאן, איחדנו את הקטגוריות 1 – 2 אל קטגוריה אחת והיא "שבעי רצון" ו- 3 – 4 אל קטגוריה אחרת והיא "לא שבעי רצון".

כנ"ל לגבי שאלה מס' 62 ("באיזו מידה אתה ממליץ לחברייך מבין הסטודנטים באוניברסיטה להשתתף בתכנית זו?"). הסטודנטים נתבקשו לציין באיזו מידה הם ממליצים לחבריהם מבין הסטודנטים באוניברסיטה להשתתף בתכנית לפי סולם שנע מ- 1 עד 4, כאשר 1 סימל "ממליץ מאוד", 2 סימל "ממליץ", 3 סימל "לא כל כך ממליץ" ו- 4 סימל "בכלל לא ממליץ". בניתוח כאן, איחדנו את הקטגוריות 1 – 2 אל קטגוריה אחת והיא "ממליץ" ו- 3 – 4 אל קטגוריה אחרת והיא "לא ממליץ".

הלוח שלהלן (לוח 7) מציג את התוצאות של שתי שאלות אלה, כאשר מוצגים רק האחוזים של "שבעי הרצון" (איחוד הקטגוריות 1 – 2 משאלה 53) ושל הממליצים (איחוד הקטגוריות 1 – 2 משאלה 62). התוצאות מוצגות לפי החלוקה הבאה: כלל אוכלוסיית הסטודנטים, לפי לאום (ערבים/יהודים) ולפי תכנית (החדשים, הוותיקים וקבוצת האמנות).

לוח 7: אחוז (ומספר) שבעי הרצון מהסדנאות והממליצים להשתתפות בתכנית, לפי לאום ותכנית

לפי תכנית			לפי לאום		כלל הסטודנטים (n = 46)		
אמנות (n = 14)	וותיקים (n = 12)	חדשים (n = 20)	יהודים (n = 17)	ערבים (n = 27)			
100% (n = 14)	91.7% (n = 11)	85.0% (n = 17)	76.5% (n = 13)	100% (n = 27)	91.3% (n = 42)	שיעור הסטודנטים שהם שבעי רצון מהתכנית	1
100% (n = 14)	100% (n = 12)	100% (n = 20)	100% (n = 17)	100% (n = 27)	100% (n = 46)	שיעור הסטודנטים שממליצים לחבריהם הסטודנטים באוני' להשתתף בתכנית	2
71.4%	75%	65%	52.9%	81.5%	69.6%	2.א. ממליץ מאוד	
28.6%	25%	35%	47.1%	18.5%	30.4%	2.ב. ממליץ	

מלוח 7 אנו לומדים ש:-

1. מעל 90% (42 מתוך 46) מכלל הסטודנטים הינם שבעי רצון מהתכנית בה משתתפים.
2. כל הסטודנטים הערבים (שהם 27 מתוך 46 סטודנטים) שבעי רצון מהתכנית. לעומתם, קצת יותר משלושת רבעי הסטודנטים היהודים (76.5%, שהם 13 מתוך 17 סטודנטים יהודים) שהינם שבעי רצון מהתכנית. ז"א, יש רק 4 סטודנטים, יהודים, אשר ציינו שהם לא כל כך שבעי רצון מהתכנית.

3. בחלוקה לפי תכניות: כל המשתתפים בתכנית האמנות (100%) שבעי רצון מהסדנא. גם מבין הוותיקים, כמעט כולם ציינו שהם שבעי רצון מהסדנא (91.7%, שהם 11 מתוך 12 סטודנטים וותיקים). לעומתם, שביעות הרצון מהתכנית בין הסטודנטים החדשים הינה 85% (17 מתוך 20 סטודנטים חדשים).
4. הממצאים מהנקודה הקודמת מבליטים הן את חשיבותה של ההמשכיות בתכנית (מחדשים לוותיקים) והן ההזדמנות שמייצרת התכנית ביצירת אינטראקציות מתמשכות בין הסטודנטים המשתתפים (בין הוותיקים ובין משתתפי קבוצת האמנות).
5. חשוב לציין לגבי הסטודנטים שציינו חוסר שביעות רצון מהתכנית: כפי שצוין בנקודה 2 למעלה, היו 4 סטודנטים, כולם יהודים, שאינם שבעי רצון מהתכנית (3 סטודנטים בקבוצת החדשים ואחד בקבוצת הוותיקים). היות והתשובות לשאלה זו מורכבות מסולם בן ארבע דרגות אשר אוחדו לשתיים לצורך הצגתם כאן, חשוב לעמוד באופן מדויק יותר לגבי רמת חוסר שביעות רצונם של ארבעת הסטודנטים הללו: וכאן חשוב לציין שאף אחד מהם לא ציין "בכלל לא שבע רצון" (דרגה 4 בסולם התשובות), אלא כולם ציינו רמה של "לא כל כך שבע רצון" מהתכנית (דרגה 3 בסולם התשובות). הערה זו חשובה משתי סיבות: האחת בשביל להבין את עוצמת חוסר שביעות הרצון של הסטודנטים הללו והסיבה השנייה קשורה לנקודה 6 שלהלן ואשר מתייחסת להמלצותיהם של הסטודנטים לחבריהם להשתתפות בתכנית.
6. כפי שניתן לראות בלוח שלמעלה, כל הסטודנטים (100%) ממליצים לחבריהם מבין הסטודנטים באוניברסיטה להשתתף בתכנית, בכל קבוצות ההשתייכות: ערבים, יהודים, חדשים, וותיקים ואמנות. ז"א, גם הסטודנטים אשר ציינו שהם לא כל כך שבעי רצון מהתכנית (4 סטודנטים מתוך 46), ממליצים לחבריהם להשתתף בתכנית.
- כל משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות ממליצים לחבריהם באוניברסיטה שגם הם ישתתפו בתכנית מושפעת ללא ספק משביעות רצונם המלאה מהתכנית, אך גם מכך שהם מייחסים חשיבות רבה לתכנית והשפעותיה החיוביות עליהם בקמפוס. הממצאים והניתוח שמוצגים בפרקים הבאים

על פוטנציאל ההשפעה של התכנית ועל מה הם לוקחים איתם בעקבות השתתפותם בתכנית מאוששים ומחזקים הסבר זה.

7. ניתן לשער שקיימים הבדלים בין הסטודנטים בקבוצות השונות (ערבים/יהודים, חדשים/וותיקים/אמנות) בעוצמת ההמלצה שלהם לחבריהם להשתתף בתכנית (בין אם ממליצים מאוד או רק ממליצים). לשם כך יש צורך לפרק את איחוד הקטגוריות בסולם התשובות לשאלה זו (ראה את השורות 2.א. וגם את 2.ב. בלוח למעלה). לפי הממצאים שמופיעים בשתי השורות הללו (2.א. וגם 2.ב.) אכן ניתן לראות ששיעור הממליצים מאוד הגבוה ביותר הינו בין הסטודנטים הערבים (81.5%), לאחר מכן בין הוותיקים 75.0%, האמנות (71.4%), ובסוף בין היהודים (52.9%).

ולסיום פרק זה, מה שמשקף בצורה טובה מאוד את שביעות רצונם של המשתתפים מהתכנית הינו השיעור הגבוה מאוד של המשתתפים אשר התייחסו לשאלה הפתוחה בשאלון על ציון המרכיבים שאהבו בתכנית. 42 סטודנטים, שמהווים 91.3% מכלל 46 המשתתפים התייחסו לשאלה זו ורשמו מרכיבים שונים אשר אהבו בתכנית. אולם, מה שעוד יותר מסביר את שביעות רצונם הם אותם המרכיבים שציינו ורשמו. מניתוח מכלול המרכיבים שנרשמו על ידי המשתתפים, ניתן להצביע על 5 קטגוריות מרכזיות של נושאים שאהבו בסדנאות הבין תרבותיות, ואלה הם:

- מרכיבים שמתייחסים לנושא של המרחב הרב תרבותי שהתכנית זימנה ואפשרה:

נושא זה זכה במרב ההתייחסויות, מה שמשקף גם את מרכזיותו הן בקרב המשתתפים והן בתכנית, כמובן בנוסף לאפקט של התכנית עצמה על משתתפים. להלן דוגמאות למרכיבים שהמשתתפים ציינו:

⇒ "המפגשים אפשרו את ההלדמנות להכיר את

האחר" (משתתפת 18), או "אפשר להכיר יותר

לצומק" (משתתפת 13), או "התכנית מאפשרת

מאידה מסוימת להכיר את האחר ולהכיר
 אותו להבין אותו" (משתתפת 17).

⇒ "צטט המאמץ של סטודנטים יהודים וצרכים"
 (משתתפת 3), או "המאמץ בינינו כל שבוע"
 (משתתפת 28), או "גיוון הדתות" (משתתפת 25), או
 "הגיוון הרב תרבותי" (משתתפת 38) או "המאמץ
 הרב תרבותי והרב תחומי" (משתתפת 45), או
 "שילוב סטודנטים מתחומים שונים" (משתתפת
 33).

⇒ "הקשבה לאחר" (משתתף 26), או "הקשבה משני
 הצדדים" (משתתפת 4), או "להקשיב לדעות של
 אחרים" (משתתפת 11).

⇒ "אהבתי את הקורס מבחינת שהוא הכניס
 לחיים שלי עוד חברים מתרבות אחרת. כשני
 נפגש באנשים יהודים, אני מחבקת אותם,
 זה ממע אהבתי" (משתתפת 16).

⇒ "האפשרות לדבר בשתי השפות" (משתתף 42), או
 "דו שיח בשפת האם" (משתתפת 34). מרכיבים אלו
 שקשורים להזדמנות שהסדנא יצרה לדיבור בשפת האם והדו
 לשוניות היו ייחודיים לסדנת האמנות, ולא רק משתתפים
 ערבים אהבו את המרכיב הנ"ל, אלא גם משתתפים יהודים. כל
 למשל משתתפת 37 כתבה שאהבה בתכנית "שיח דו לשוני
 - הקורס היחיד שהייתי בו שלה מתקיים", או

משתתף 39, שגם הוא יהודי ואשר ציין שבין המרכיבים שאהב בתכנית היה ה"דו לשוניות".

- מרכיבים שמתייחסים לנושא מאפייני ונושאי השיח (discourse) שהתכנית זימנה:

גם נושא זה זכה להתייחסויות רבות מבין המשתתפים. דוגמאות לכך:

⇒ שיח על "נושאים אצוניים" (משתתפת 6), או "אהבתי את נושאי הדיונים הכיתה" (משתתף 9), או "הנושאים עצומים בסדנא" (משתתפת 43), או "הכיוון בנושאים" (המשתתפות 33 ו- 45), או "הנושאים שהוצלו" (משתתפת 7), או עצם "השיח" (משתתפת 35).

⇒ "השיח המשותף אנשים צרביים ויהודים" (משתתפת 27), או "דיונים על הלהיות ועל קונפליקטים אישיים" (משתתפת 46), או "דיון על קונפליקטים באווירה כתובה" (משתתפת 13), או "שיח על הלהות האישית ומציאות החיים עם "האחר" בקבוצה קטנה" (משתתפת 8), או "שיח על נושאים שאינם מדוברים בחברה היהודית" (משתתפת 5), או "שיח על להות יהודים ולא דווקא על להות צרביים – מזרחים/אשכנזים" (משתתפת 37).

⇒ "שמותר לנו לדבר על מה שאנחנו רוצים" –
 אין גבולות בשיח" (משתתפת 2), או "להיות free
 לא מוגבל" (משתתפת 11), או "התבטאות ללא
 cee" (משתתף 26), או "שיח משותף ופתיחות
 דיונים בין המשתתפים" (משתתפת 30), או ניהול
 שיחה בשפת האם, ערבית ודו לשוניות (המשתתפות 34, 37,
 38, 39, 41, 42, 45 – וכולם משתתפים בסדנת האמנות), או
 "השיח המשותף והשווה בין המרכזות/אנחים
 לסטודנטים" (משתתפת 41), או "שנותנים לכולם
 להגיד את דעתם" (משתתפת 44), או "שיח לכנות,
 להיכרות, ליוזמה" (משתתפת 7), או "קבוצה קטנה
 שנותנת מקום לכל אחד להגיד ולהביע
 דעתו" (משתתפת 14), או "אהבתי שנתנו מקום
 להתבטאות משני הצדדים" (משתתפת 22) או
 "הצעה עצמית של כל משתתף באופן אמנותי
 בתחילת הקורס" (משתתפת 33).

- מרכיבים שמתייחסים לדרכי הפעולה במהלך הסדנאות ופעילויות
שהתכנית אפשרה:

⇒ עיקר המרכיבים שהוזכרו ע"י המשתתפים בנושא זה התייחסו
 להתנדבות בקרב קבוצת החדשים (המשתתפים: 1, 2, 3, 7, 11,
 18, 22, 23, 26). למשל, המשתתפת 18 כתבה: "אהבתי את
 ההתנדבות עצמה בשטח, עם האוכלוסייה –

פצילות חשובה ומסקנת" או לפי המשתתפת 22
"ההתנדבות עצמה תראה לי".

⇒ בקבוצת הוותיקים התייחסו בעיקר לסיורים הרב תרבותיים (המשתתפים 17, 19, 20, 24, 27, 28, 30, 32). המשתתפים ציינו זאת במשפטים כמו: **"מאדף הסיורים - דרך מצניינת להכיר נרטיבים שונים"** (משתתפת 32), או **"הסיורים עצמנו במהלך השנה לדצמתי היו מאד מוצלחים, הצעירו אותנו בהרבה ידע והחוויה נצימה וטובה, ולדצמתי שהסיורים תראו לחיזוק הקשר בין אנשי הקבוצה"** (משתתפת 17). לסיורים היה תפקיד נוסף והוא גם יציאה מהשגרה (לפי משתתפת 37) בנוסף לחיבור אל השטח (לפי משתתף 20).

גם כל המשתתפים בקבוצת המיקוד (עם הוותיקים) התייחסו לסיורים הרב תרבותיים וייחסו להם תפקיד חשוב מאוד במהלך ההתנסות שלהם.

⇒ בקבוצת האמנות ציינו מרכיבים שמתייחסים לעבודה הצוותית, היצירה וחיבור אל קהלים נוספים. למשל, המשתתפת 33 כתבה שאהבה **"עבודת הצוות .. ובסיום הקורס שיצור פתוח שמאפשר חשיפה לקהל הרחב לאבי פצילות מאונת במהלך הקורס"**, או לפי משתתף 39 **"פתיחות, ניהול דיאלוג ועבודה משותפת"**.

הפעילות המשותפת צוינה כמרכיב חשוב גם ע"י משתתפי התכנית הן בתכנית החדשים והן בתכנית הוותיקים (במיוחד

במשימות של ביצוע פעילויות משותפות הן במקומות שהתנדבו בהם והן בתכנון וביצוע הסיורים ובמהלכם).

⇒ "הורגת בתכנית את המאמץ הרב וההשקעה במהלך כל הפעילות שהתקיימו למען קידום הדו קיום" (משתתפת 17), או "מפגש עם מרחביט בעיר של פעילות מצורבת למען התקרבות בין הצדדים" (משתתפת 24).

- מרכיבים שמתייחסים להנחיה, ההדרכה והמנחים של הסדנאות:

משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות בשלושת התכניות (החדשים, הוותיקים והאמנות) התייחסו גם למרכיבים שקשורים למנחים ולהדרכה כאל מרכיבים שאהבו במסגרת הסדנאות. ולהלן מספר דוגמאות לכך:

⇒ היו משתתפים אשר ציינו ישירות שביעות רצונם מהמנחים, כמו "רכזים ☺ יוסף ואיכל" (משתתפת 6), או "אופן העברת המפגשים על ידי ליאור" (משתתפת 15), או "חשוב למור על ליאור ויוסף, בתכנית הינט אלמנט ציקרי בתכנית מוסף הרבה ידע וכיף": (משתתפת 17), או "אהבתי את השאלות של הרכלות (מירב ודאניה). תמיד הן שאלות מה שלומך ואיך את מרגישה, ומודדות את שביעות הרצון שלי מהתכנית. היה ממש כיף לצסוק עם רכלות כאילו" (משתתפת 16). משתתפת בסדנת האמנות כתבה בפתח של הרפלקציה שלה: "קודם כל רוצה להגיד תודה

רבה למנאר ואסנת המרצות המקסימות
 שלנו, היה מאוד כיפי לצבור איתכן וללמוד
 מכן דברים חדשים."

⇒ אך היו גם התייחסויות כלליות לגבי המנחים, כמו: "אהבתי
 החונכים ומאוד מצריך הצבודה שלהם"
 (משתתף 9), או "השיח המשותף והשווה בין
 המרצות לסטודנטים" (משתתפת 41).

⇒ בנוסף, היו סטודנטים שהתייחסו לכך שאהבו את ההנחיה
 ודרך הפעילות של המנחים בהובלת הקבוצות, כמו "הדרך
 היצירתית בה הוצלו הנושאים, האתגרים
 שהוצלו ולא וויתרו לנו" (משתתפת 7), או "את
 הדינאמיקה הקבוצתית שהייתה" (משתתפת 15), או
 "המרכיבים של המשימות - דרכת הצליחה:
 לואות, קבוצות, .." (משתתף 42), או "האופן
 הקשבת" (משתתף 45), או "שנותנים לכלם להכיר
 את דעתם" (משתתפת 44).

- מרכיבים הקשורים לנושא של רכישת כלים ומיומנויות:

בנוסף, היו גם משתתפים אשר ציינו מרכיבים שאהבו בתכנית הקשורים לנושא
 של רכישת כלים ומיומנויות. ההתייחסות אל נושא זה במסגרת השאלון היו

מעטות, אך הן היו רבות ובלטו בדבריהם של המשתתפים הן בקבוצת המיקוד והן ברפלקציות שכתבו:

למשל, ציינה המשתתפת 17 "במהלך השנתיים שלי בתכנית אני מודה שרכשתי הרבה מיומנויות למנהיגות קבוצות עצרו לי בחייט האישיים". אבל גם משתתפים אשר ציינו את נושא ההתנדבות כמרכיב שאהבו בתכנית, הם בעצם ציינו שהתנדבות זו תרמה להם, לדוגמא המשתתפת 22 כתבה "ההתנדבות תרמה לי", או ההתנדבות בשטח הייתה "פעילות חשובה ומסקנת מאד" (משתתפת 18). בנוסף היו משתתפים שציינו שרכשו "כלים תיאורטיים וניסיון להפוך אותם לפרקטיים" (משתתף 20), או "הצמקת הידע על התרבות היהודית והצמקת הידע אצל היהודים על התרבות הערבית" (משתתפת 40).

כפי שצינתי למעלה, בקבוצת המיקוד (שהייתה עם קבוצת הוותיקים) ובעבודות הרפלקטיביות של משתתפי הסדנא בבית הספר לאמנות, כול המשתתפים ציינו שרכשו כלים ומיומנויות שונות במהלך הקורס אשר נעזרו בהם בין אם במקומות אחרים בלימודיהם מחוץ לקורס ובין אם בחייהם האישיים. להלן מספר דוגמאות מהשיתוף של הסטודנטים:

⇒ "זה מאד עצר לי. באתי לתכנית לו מאמנות יצירה. השתמשתי בשנה עצמרה כמה שלמדתי כאן בקורס עם ילדים, והשנה עם קבוצת נשים. זה הצליח לי. המודלים שלמדנו כאן עצרו לי".

⇒ סטודנטית אחרת סיפרה: "אני חולרת לשנה הראשונה שבה הייתי באמנות. התחלתי לחפש

חברים באצונות. חיפתי מסגרת מסוימת, חברתית. שמצתי על התכנית הזו. נפגשתי עם הרכלת מהיחידה למצורבות חברתית וכשהולמתי למפגש הראשון התרגשתי. הייתי בת 17. נכנסתי למועדון כשני לא מכירה אף אחד. ראיתי שיש מישהו מהכפר שלי, ופינו לא הכרנו קודם. לא אשכח את היום הזה. וט לא את המחוק עצינו. השתמשתי בו. עצם זה שאני מספרת כל זה עכשיו כי אני לזכרת דברים חיוביים. זה עלר לי להמסק לכל אורק הדרכ".

⇒ סטודנטית אחרת שיתפה: "במסגרת אחד מהקורסים שלמדתי הגשתי עבודה והשתמשתי בדברים שלמדתי כאן. טמ במסגרת עבודתי כחונכת בפרויקט פרח".

⇒ סטודנטית אחרת שיתפה: "התחלתי את התכנית עם דעה מסוימת והתמקדתי עם בציות מסוימות, שלי לא יודעת עד כמה הצלחתי לקבל את הבציות של הצד השני. זה היה הקול של שנה עברה. דווקא השנה, וזה אף פעם לא נאמר, נחשפתי לבציות של הצד השני. היום אני מתייחסת לבציות של שני

הצדדים. מרכישה שלה חילק אצלי את הלהות שלי".

⇒ סטודנט נוסף: "אני ישר הייתי צריך לשחות מיד במים הצמוקים. לאחר התיכון נסעתי לתל אביב ולמדתי שלה קשה. זה לא הפתיח. צכסיו אני מבין את זאת יותר טוב. לא יודע להגיד כמה כלים לוקח מהקורס. בחלק מהדברים אני חי איתם יומיום. בכללי, בתקופה האחרונה, הצעתי לתוכנה שלא לבוא לבן אדם ולשפוט אותו. הקורס פתח הוצאות לשתי. מה שכן הוא לדבר".

⇒ סטודנטית נוספת: "לנסות לא לשכנע את הצד השני, אלא לשמוע, להבין, לא בהכרח לקבל. בהתחלת הקורס זה לא היה".

⇒ סטודנטית נוספת: "אני אישית התכנית פחות פועלת אותי בלימודים. אק לקחתי הרבה כלים. יש לי יותר מודעות. וטע ברצח שאני יודעת אז אני מרכישה "על המפה". מרכישה יותר מודעות וכך מרכישה שאני יכולה לשתי. זה נותן לי את האפשרות להיות עם מודעות אל מה שקורה סביבי. לא תמיד אני פועלת חברים יהודים ודנים יחד".

⇒ ודוגמא אחרונה: "תראה לי הסדנה להתפתחות האישיית שלי בכל מיני דרכים ויותר מיטה ונה נתן לי עוד יותר ביטחון עצמי ותפסתי את עצמי יותר כאישה מוסלמית משתלבת מאצלך שונה. ובנוסף גם קיבלתי עוד כלים שימושיים לקבלת החלטות בחיים מהשיחות שהיו בסדנה ובמיוחד מכל צבדודות היצירה שהיו".

ולסיום, מרכיבים מבניים שהמשתתפים אהבו אותם בתכנית: מעבר לנושאים כמו ההרכב הרב תרבותי וגודל הקבוצה (כפי שתואר בהרחבה בפרק 4), היה סטודנט אחד אשר ציין את העובדה שמשתתפי התכנית זוכים בהכרה בארבע נקודות אקדמיות (משתתפת 30).

לסיכום, שביעות רצונם הגבוהה של המשתתפים בסדנאות הבין תרבותיות נובעת בעיקר ממרכיבים רבים אשר אהבו בסדנאות. מרכיבים אלה מתייחסים ל- 5 נושאים מרכזיים והם:

1. מרכיבים שמתייחסים לנושא של המרחב הרב תרבותי שהתכנית זימנה ואפשרה.
2. מרכיבים שמתייחסים לנושא מאפייני ונושאי השיח (discourse) שהתכנית זימנה.
3. מרכיבים שמתייחסים לדרכי הפעולה במהלך הסדנאות ופעילויות שהתכנית אפשרה.
4. מרכיבים שמתייחסים להנחיה, ההדרכה והמנחים של הסדנאות.
5. מרכיבים הקשורים לנושא של רכישת כלים ומיומנויות.

לאור שביעות הרצון הגבוהה של המשתתפים בסדנאות, הם גם כולם ממליצים לחבריהם באוניברסיטה להשתתף בתכנית. בהמשך בפרק 5.4.2 אנחנו נראה

שהם עושים זאת כי לפי דעתם חשוב שסטודנטים רבים בקמפוס ישתתפו בתכנית זו.

5.2 הסיבות שבגללן בחרו הסטודנטים להשתתף בתכנית:

במטרה להבין את מניעיהם של הסטודנטים אשר גרמו להם להשתתף בתכנית, הוצגו בפניהם בשאלון רשימה של 7 גורמים ונתבקשו לציין לגבי כל גורם את מידת השפעתו על החלטתם להשתתף בתכנית. הדירוג הוא מ-1 עד 4 (1 = בכלל לא השפיע, 2 = לא כל כך השפיע, 3 = השפיע ו-4 = השפיע מאוד). כדי לפשט את הלוחות מופיע רק שיעור ההשפעה (המורכב מ"השפיע" ו"השפיע מאוד").

לוח 8: שיעור השפעתם של גורמים שונים להשתתפות בתכנית (באחוזים)

לפי תכנית			לפי לאום		כלל הסטודנטים (N=46)	הסיבות שבגללן בחרו הסטודנטים להשתתף בתכנית
אמנות (n=14)	וותיקים (n=12)	חדשים (n=20)	יהודים (n=17)	ערבים (n=27)		
85.7	100	95.0	94.1	92.6	93.5	1 עניין בנושא של רב תרבותיות
78.6	91.7	85.0	88.2	81.5	84.8	2 רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"
64.3	83.3	95.0	82.4	81.5	82.6	3 רצון להכיר אנשים שונים ממני
64.3	83.3	90.0	64.7	88.9	80.4	4 הזדמנות לעסוק בזהות האישית
64.3	100	75.0	82.4	77.8	78.3	5 תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי
42.9	91.7	95.0	94.1	70.4	78.3	6 עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים
50.0	83.3	70.0	70.6	66.7	67.4	7 הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים

מהלוח שלמעלה ניתן לראות שהעניין של רוב הסטודנטים בנושא של רב תרבותיות השפיע עליהם להשתתף בתכנית, בכל הקבוצות והתכניות: 93.5% מכלל משתתפי התכנית, 92.6% בין הערבים, 94.1% בין היהודים, 95% בין החדשים, 100% בין הוותיקים ו- 85.7% בין משתתפי תכנית האמנות. אולם, משתתפי התכנית ציינו גם גורמים נוספים שהשפיעו עליהם בהחלטתם, כך למשל:

הסטודנטים הערבים, ציינו גם את גורם "ההזדמנות לעסוק בזהות האישית" (88.9%) ולאחר מכן "הרצון ללמוד בצורה אחרת ושונה" ו"רצון להכיר אנשים שונים מהם" (81.5% כל גורם).

אצל היהודים שני הגורמים השכיחים ביותר היו הנושא של רב תרבותיות ויחסי יהודים-ערבים (באותה מידה), אך גם "רצון ללמוד בצורה שונה" (88.2%), ו"רצון להכיר אנשים שונים מהם" ו"תחושת אחריות חברתית" שיש להם כלפי החברה שבה הם חיים (82.4% כל גורם).

תמונה עוד יותר מעניינת עולה מניתוח שכיחות הגורמים שהשפיעו על הסטודנטים לפי שלושת התכניות השונות:

בין החדשים, בנוסף לרב תרבותיות, הם ציינו גם העניין שלהם בנושא יחסי יהודים-ערבים והרצון שלהם להכיר אנשים שונים מהם (95% כל גורם) ולאחר מכן ההזדמנות לעסוק בזהות האישית (90%) והרצון ללמוד בצורה אחרת ושונה (88.2%). כאילו שהם בתהליך חיפוש, וגורמים שונים ומגוונים משפיעים עליהם בהחלטתם להשתתף בתכנית.

אצל הוותיקים, לעומת זאת, הם ציינו גם את תחושת האחריות חברתית שיש להם כלפי החברה שבה הם חיים באותה מידה כמו העניין שלהם בנושא של רב תרבותיות (100%). בעצם, גורם זה (האחריות החברתית) היה הכי שכיח בין הוותיקים, דבר שמלמד על השפעתה של ההמשכיות בהשתתפות בתכנית מעבר לשנה הראשונה. בנוסף, רוב גדול מהוותיקים (91.7%) ציינו גם עוד שני גורמים והם: העניין בנושא יחסי יהודים-ערבים והרצון ללמוד בצורה אחרת ושונה. ניתן לראות שאצל הוותיקים, כמעט לכל מכלול הגורמים יש השפעה עליהם בהחלטתם להשתתף בתכנית, אך הייתה להם מעין אחדות דעים לגבי שני הגורמים הקשורים

לרב תרבותיות ותחושת האחריות החברתית שלהם, אשר עולים בקנה אחד עם היותם ממשיכים-וותיקים.

ולגבי קבוצת האמנות, בנוסף לגורם הקשור לנושא של רב תרבותיות (85.7% מהם ציינו אותו כמשפיע), היו גם עוד 78.6% מהם אשר ציינו את הרצון שלהם ללמוד בצורה אחרת ושונה כגורם שהשפיע עליהם לבחור להשתתף בתכנית.

לסיכום, הממצאים של חלק זה של הממצאים לגבי הגורמים להשתתפות הסטודנטים בסדנאות הבין תרבותיות עולה בקנה אחד עם הסיכום של הפרק הקודם שהתייחס למרכיבים שהמשתתפים אהבו בסדנאות. אלה היו בעיקר נושאים הקשורים לרב תרבותיות ומרחב תרבותי - כולל השיח, נושאים ואפשרויות ודרכי הפעילות בסדנאות, אשר היוו מרכיבים שהמשתתפים אהבו. נושאים אלה קשורים בעצם גם לגורמים שבגללם הסטודנטים בחרו להשתתף בתכנית, כמו: עניין בנושא של רב תרבותיות, רצון להכיר אנשים שונים, עיסוק בזהות האישית, יחסי יהודים-ערבים, רצון ללמוד בצורה שונה ורכישת כלים.

היות והמשתתפים ציינו שיעורי הסכמה גבוהים למספר רב של גורמים אשר השפיעו עליהם להשתתף בתכנית, חשוב לייצר תמונה מעמיקה יותר לגבי זהות הגורם או שני הגורמים הכי חשובים בעיניהם. לשם כך נתבקשו הסטודנטים לציין בשאלון את הגורם הראשון בחשיבותו וגם הגורם השני בחשיבותו בהשפעתם עליהם להשתתפות בתכנית. התוצאות מוצגות בלוח שלהלן. סך הכל בכל עמודה, הן בחלק א' והן בחלק ב' של הלוח, הוא 100%.

לוח 9: מיפוי הגורמים להשתתפות בתכנית לפי סדר חשיבותם – גורם ראשון וגורם שני, לפי לאום ותכנית (אחוזים)

ערבים	יהודים	חדשים	וותיקים	אמנות
חלק א' - הגורם הראשון בחשיבותו				
עיסוק בזהות האישית (33.3)	יחסי יהודים-ערבים (41.2)	יחסי יהודים-ערבים (40.0)	רב תרבותיות (25.0)	רב תרבותיות (21.4)
רב תרבותיות (18.5)	להכיר אנשים שונים (17.6)	עיסוק בזהות האישית (20.0)	להכיר אנשים שונים (25.0)	עיסוק בזהות האישית (21.4)
להכיר אנשים שונים (14.8)	רב תרבותיות (11.8)	להכיר אנשים שונים (15.0)	תחושת אחריות (16.7)	ללמוד בצורה אחרת (14.3)
יחסי יהודים-ערבים (11.1)	ללמוד בצורה אחרת (11.8)	ללמוד בצורה אחרת (10.0)	עיסוק בזהות האישית (16.7)	להכיר אנשים שונים (14.3)
תחושת אחריות (7.4)	תחושת אחריות (11.8)	רב תרבותיות (5.0)	יחסי יהודים-ערבים (8.3)	יחסי יהודים-ערבים (7.1)
ללמוד בצורה אחרת (7.4)	כלים בניהול קונפליקט (5.9)	תחושת אחריות (5.0)	כלים בניהול קונפליקט (8.3)	תחושת אחריות (7.1)
כלים בניהול קונפליקט (3.7)	עיסוק בזהות האישית (0)	כלים בניהול קונפליקט (5.0)	ללמוד בצורה אחרת (0)	כלים בניהול קונפליקט (0)
אין תשובה (3.7)	אין תשובה (0)	אין תשובה (0)	אין תשובה (0)	אין תשובה (14.3)
חלק ב' - הגורם השני בחשיבותו				
יחסי יהודים-ערבים (25.9)	רב תרבותיות (35.3)	תחושת אחריות (30.0)	יחסי יהודים-ערבים (33.3)	רב תרבותיות (28.6)
עיסוק בזהות האישית (18.5)	תחושת אחריות (29.4)	רב תרבותיות (25.0)	עיסוק בזהות האישית (25.0)	עיסוק בזהות האישית (14.3)
כלים בניהול קונפליקט (18.5)	ללמוד בצורה אחרת (11.8)	ללמוד בצורה אחרת (15.0)	תחושת אחריות (16.7)	יחסי יהודים-ערבים (14.3)
רב תרבותיות (11.1)	עיסוק בזהות האישית (11.8)	יחסי יהודים-ערבים (10.0)	כלים בניהול קונפליקט (16.7)	כלים בניהול קונפליקט (14.3)
תחושת אחריות (11.1)	יחסי יהודים-ערבים (5.9)	עיסוק בזהות האישית (10.0)	להכיר אנשים שונים (8.3)	ללמוד בצורה אחרת (7.1)
ללמוד בצורה אחרת (7.4)	להכיר אנשים שונים (5.9)	להכיר אנשים שונים (5.0)	רב תרבותיות (0)	תחושת אחריות (7.1)
להכיר אנשים שונים (3.7)	כלים בניהול קונפליקט (0)	כלים בניהול קונפליקט (5.0)	ללמוד בצורה אחרת (0)	להכיר אנשים שונים (0)
אין תשובה (3.7)	אין תשובה (0)	אין תשובה (0)	אין תשובה (0)	אין תשובה (14.3)

מלוח 9 שלמעלה אנו לומדים ש-:

1. העניין של הסטודנטים בנושא יחסי יהודים-ערבים היה גורם מרכזי (בין אם ראשון או שני, בחלק א' או בחלק ב' של הלוח שלמעלה) אצל המשתתפים בכל הסדנאות הבין תרבותיות (אצל היהודים והחדשים צוין כראשון; ואצל הערבים והוותיקים צוין כשני), למעט בין משתתפי סדנת האמנות.
2. לפי הממצאים שבלוח למעלה, עולה שלנושא יחסי יהודים-ערבים יש תפקיד מרכזי ובר השפעה על הסטודנטים להשתתף בסדנאות הבין תרבותיות. בלוח הקודם (לוח 8) ניתן לראות מרכזיותו של גורם זה רק בין המשתתפים היהודים ובסדנא של החדשים, אך לא בין המשתתפים הערבים ולא בסדנת הוותיקים. אצל משתתפי שתי הקבוצות האחרונות הללו היו שיעורי הסכמה גבוהים יותר לגורמים אחרים. אולם כאשר המשתתפים נתבקשו להגדיר את שני הגורמים הכי חשובים בעיניהם ולהציגם לפי סדר חשיבות, בלטה מרכזיותו של הגורם יחסי יהודים-ערבים גם בין המשתתפים הערבים וגם בסדנת הוותיקים.
3. הבדלים במניעים בין היהודים ולבין הערבים: ניתן לסכם, באופן כללי, שההבדל המהותי בין מניעיהם של הסטודנטים הערבים ולבין מניעיהם של הסטודנטים היהודים, מתייחס בעיקר למרכזיותו של גורם העיסוק בזהות האישית אצל הערבים אל מול המשניות שלו אצל היהודים. מהלוח שלמעלה ניתן לראות שהגורם הראשון בחשיבותו בעיני הסטודנטים הערבים (בחלק א' של הלוח) הוא העיסוק בזהות האישית (33.3% מהם ציינו זאת) והגורם השני בחשיבותו (בחלק ב' של הלוח) הוא העניין שלהם בנושא יהודים-ערבים (25.9% מהם ציינו זאת). לעומתם, אצל הסטודנטים היהודים, הגורם הראשון בחשיבותו בעיניהם (בחלק א' של הלוח) הוא העניין שלהם בנושא יחסי יהודים-ערבים (41.2% מהם ציינו זאת) והגורם השני בחשיבותו (בחלק ב' של הלוח) הוא העניין שלהם בנושא של רב תרבותיות (35.3% מהם ציינו זאת).
4. גם כשבוחנים את הנושא של המניעים המרכזיים – הראשון והשני – להשתתפות בתכנית לפי החלוקה בין שלושת התכניות – חדשים, וותיקים ואמנות, ניתן להבחין במספר ממצאים מעניינים, והם:
 - ניתן לראות שהגורם הראשון בחשיבותו בעיני הסטודנטים החדשים (בחלק א' של הלוח) הוא העניין שלהם בנושא יחסי

יהודים-ערבים (40.0% מהם ציינו זאת) והגורם השני בחשיבותו (בחלק ב' של הלוח) הוא תחושת האחריות החברתית (30.0% מהם ציינו זאת).

○ לעומתם, אצל הוותיקים, הגורם הראשון בחשיבותו בעיניהם (בחלק א' של הלוח) הוא העניין שלהם בנושא רב תרבותיות (25.0% מהם ציינו זאת) והגורם השני בחשיבותו (בחלק ב' של הלוח) הוא העניין שלהם בנושא יחסי יהודים-ערבים (33.3% מהם ציינו זאת).

○ בחינת המניעים המרכזיים שגרמו לסטודנטים בקבוצת האמנות להשתתף בתכנית מגלה תמונה מעניינת ושונה משאר הקבוצות: הגורם הראשון בחשיבותו בעיניהם (בחלק א' של הלוח) הוא העניין שלהם בנושא של רב תרבותיות (21.4% מהם ציינו זאת). זה היה גם הגורם השני בחשיבותו (בחלק ב' של הלוח) (28.6% מהם ציינו זאת). מה שמעניין כאן הוא שבמקרה זה של משתתפי תכנית האמנות, הנושא של יחסי יהודים-ערבים לא היווה גורם מניע מרכזי ראשון (לא בחלק א' - הגורם הראשון בחשיבותו, וגם לא בחלק ב' - הגורם השני בחשיבותו של הלוח למעלה).

5.3 עמדות משתתפי התכנית על נושאים שעוסקים ביחסים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל:

במטרה ללמוד על עמדותיהם של משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות על נושאים שעוסקים ביחסים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל, נתבקשו הסטודנטים בשאלון לציין את מידת ההסכמה שלהם על 10 משפטים שמתאייחסים לנושא (ראה פירוט בלוח שבהמשך). משפטים אלו מהווים אינדיקאציה ל- 5 נושאים מרכזיים בהקשר של היחסים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל, והם:

1. שילוב חברתי קולקטיבי (המשפטים 1 – 3 בלוח שבהמשך).
2. לגיטימציה של דו-קיום (המשפטים 4 – 5).
3. אמפתיה, כבסיס לאפשרויות שינוי (משפט 6).

חשוב לציין, שש המשפטים הללו (1 עד 6) לקוחים מ"מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012" של פרופ' סמי סמוחה. שימוש במשפטים אלו מהמדד הנ"ל יאפשר לנו השוואה בין אוכלוסיית מחקר ההערכה כאן ולבין האוכלוסייה הרחבה כפי שדווחה במדד.

4. חיים במרחבים משותפים של יהודים וערבים (המשפטים 7 – 8).
5. "מטרייה תומכת" של המדינה/הממשלה ליצירת ועידוד מרחבים משותפים של ערבים ויהודים ביחד (המשפטים 9 – 10).

ארבעת המשפטים האחרונים (7 – 10) לא מופיעים ב"מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012" של פרופ' סמי סמוחה, והם ייחודיים למחקר ההערכה שכאן.

לוח 10: שיעור המסכימים לשילוב ולחיים משותפים בין יהודים וערבים, בהשוואה עם ממצאי "מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012 (אחוזים)

	הסדנאות הבין תרבותיות		מדד יחסי ערבים יהודים 2012	
	יהודים	ערבים	יהודים	ערבים
1	100	100	68.8	69.4
2	48.1	94.1	45.1	54.9
3	59.3	82.4	55.3	45.7
4	81.5	76.5	62.7	57.2
5	96.3	100	80.5	82.8
6	81.5	100	72.7	64.9
7	74.1	100	לא רלוונטי*	לא רלוונטי
8	81.5	88.2	לא רלוונטי	לא רלוונטי
9	92.6	100	לא רלוונטי	לא רלוונטי
10	88.9	76.5	לא רלוונטי	לא רלוונטי

* היגדים 7 – 10 לא מופיעים ב"מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012, והם רלוונטיים רק למחקר ההערכה שכאן.

מלוח 10 שלמעלה אנו לומדים ש-:

1. אחוזי המסכימים לשילוב חברתי קולקטיבי (1-3) ובעד דו-קיום (4-5) וגם שמגלים אמפתיה (6) בין משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות, היהודים והערבים, הינם גבוהים (בהרבה) מאלו שיש באוכלוסייה הרחבה כפי שמדווח במדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012.
 2. משתתפי הסדנאות היהודים ציינו אחוזי הסכמה גבוהים מאלו של הסטודנטים הערבים המשתתפים בתכנית, כמעט בכל שש המשפטים הראשונים (1 – 6), למעט משפט מספר 4 (שמתייחס ל- "טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל"), אם כי ההבדל ביניהם הינו מזערי (בהתייחס גם למספר המשתתפים הקטן בסדנת הוותיקים לעומת החדשים).
 3. אחוז המסכימים בין הסטודנטים הערבים למשפט 2 (48.1%) וגם משפט 3 (59.3%) ("שערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים" ו- "שערבים יחיו בשכונות יהודיות", בהתאמה) היה נמוך יחסית לשיעור הסכמתם לשאר המשפטים, אך דומים לשיעור ההסכמה בחברה הערבית הרחבה בהתאם למדד (45.1% ו- 55.3%, בהתאמה).
 4. אולם שיעור הסכמת משתתפי הסדנאות משתנה (וגדל בצורה משמעותית) כאשר מנסחים את אותם שני משפטים בצורה קצת שונה ואשר מבליטה את סוגיית השותפות בין הערבים ולבין היהודים (משפטים 7 – 8: "שתלמידים יהודים ותלמידים ערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים משותפים" ו- "שיהודים וערבים יחיו בשכונות מעורבות של יהודים וערבים", בהתאמה). אחוז המסכימים עלה באופן ניכר (שינוי מ- 48.1% הסכמה עם משפט מספר 2 אל 74.1% אשר מסכימים שתלמידים יהודים ותלמידים ערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים משותפים וגם שינוי מ- 59.5% הסכמה עם משפט מספר 3 אל 81.5% אשר מסכימים שיהודים וערבים יחיו בשכונות מעורבות של יהודים וערבים).
- לשינויים בשיעורי הסכמתם של הסטודנטים הערבים כפי שצוין כאן יש משמעות רבה:
- השינוי שהכנסנו לניסוח שני משפטים אלו הינו קטן אולי, אך יצר הבדל מהותי בין שני הנוסחים. ז"א ההבדל אינו סמנטי. השינוי הפך את בתי

הספר התיכונים ושכונות המגורים אל "מרחבים משותפים", של ערבים ויהודים. ולא "של יהודים", אלא לבני שני הלאומים, כשווים. השותפות והשוויון מאפשרים ללומדים בבתי ספר משותפים אלו ולגרים בשכונות מעורבות של יהודים וערבים, לקבל את השירותים העונים לצורכיהם – הייחודיים לכל קבוצה וגם המשותפים לערבים וליהודים. מצב זה שונה מכפי מה שמתמע מהמשפט הראשון ("שערבים ילמדו בבתי ספר תיכונים יהודיים" או "שערבים יחיו בשכונות יהודיות").

חשוב לציין, שגם אצל הסטודנטים היהודים חלה עליה בשיעור הסכמתם לשני המשפטים הללו (7 וגם 8), שממילא ציינו שיעור הסכמה גבוה מאוד שתלמידים ערבים ילמדו בבתי ספר תיכונים יהודיים (94.1%) (משפט מספר 2) והסכמה בשיעור של 82.4% שערבים יחיו בשכונות יהודיות (משפט מספר 3).

ההסבר שלי לשינוי זה בשיעור המסכימים, הן אצל הסטודנטים הערבים והן אצל היהודים, למשפטים 7-8 נובע בעיקר מהרכיבים הרב תרבותיים הקיימים בבסיסם של שני המשפטים הללו. רכיבים אלו, חשוב לציין, נמצאים במהות ודרך פעילות הסדנאות הבין תרבותיות שבמוקד מחקר ההערכה כאן.

5. כלל משתתפי התכנית, הערבים והיהודים, ציינו שיעורי הסכמה גבוהים (מאוד) ליוזמות ותמיכות שמעודדות מרחבים משותפים ליהודים ולערבים בתחומים השונים (משפטים 9 – 10) מצד מוסדות המדינה והממשלה.

6. נקודה אחרונה שחשוב לתת עליה את הדעת ואשר קשורה להסבר הפערים (הגדולים) בין שיעורי הסכמתם של משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות לאלו שקיימים בחברה הרחבה (לפי מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל (2012):

ההסבר הראשון ("והפשטני") שניתן להעלות הוא שמשותפי הסדנאות הבין תרבותיות באו מלכתחילה לתכנית עם עמדות וערכים רב תרבותיים וחיוביים בכל מה שקשור לדו קיום בין יהודים וערבים. ואם מוסיפים גם שעצם העניין שמדובר כאן באוכלוסייה משכילה (סטודנטים), אזי אין פלא

ששיעורי ההסכמה עם היגדים אלו יהיו גבוהים יותר מאשר הקיימים בקרב האוכלוסייה הרחבה.

זהו, ללא ספק, הסבר "פשטני" ושטחי. כי גם אם יש בסיס להנחות אלו, זה לא יכול להסביר את כל הפערים הגדולים הקיימים בשיעורי הסכמתם של משתתפי התכנית עם ההיגדים הללו לבין אלו שקיימים בחברה הרחבה לפי מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012.

ההסבר שמניח את הדעת נעוץ באפקט כתוצאה מההשתתפות בסדנאות הבין תרבותיות על עמדותיהם של הסטודנטים, וזאת מהסיבות הבאות:

א. השאלון הועבר למשתתפי התכנית בשבוע האחרון של שנת הלימודים, ז"א לאחר השתתפות פעילה של שנה שלמה או שנתיים (אצל הוותיקים) בסדנא לפיתוח מודעות בין תרבותית, וסביר להניח שיש לכך השפעה על עמדות משתתפי התכנית.

ב. כפי שתואר בנקודה מספר 4 למעלה, ניתן היה לזהות השפעותיהם של רכיבים וערכים רב תרבותיים על עמדותיהם של משתתפי התכנית, הן הערבים והן היהודים ואשר באו לידי ביטוי באופן ברור בשיעורי הסכמה הגבוהים להיגדים 7 – 8, שמתייחסים אל בתי הספר התיכוניים ושכונות המגורים כאל מרחבים רב תרבותיים משותפים ושוויוניים (בשונה משני המשפטים 2-3).

ג. חיזוק לנקודה הקודמת (ב) לגבי השפעתם של הערכים הרב תרבותיים ניתן לראות דווקא מבחינת שיעורי הסכמת משתתפי התכנית להיגדים אלו בחלוקה לפי תכנית (חדשים, וותיקים ואמנות), ערבים ויהודים ביחד בכל תכנית בלוח שלהלן.

אולם, לפני כן, חשוב לציין שבהצגת הממצאים לפי חלוקה לשלושת התכניות (חדשים, וותיקים ואמנות), המספר הקטן של המשתתפים בכל קבוצה אינו מאפשר השוואה מעמיקה בין הקבוצות, אך ללא ספק יכולה לספק אינדיקאציה כללית לגבי התהליכים המרכזיים. (בקבוצת החדשים יש 9 משתתפים יהודים, 10 ערבים ואחד שלא ציין את הלאום שלו; בקבוצת הוותיקים יש 8 משתתפים ערבים ו-4 יהודים; ובקבוצת האמנות יש רוב של סטודנטים ערבים וכוללת רק 4 יהודים).

מלוח 11 שבהמשך חשוב לעמוד על שתי נקודות מרכזיות: הראשונה מתייחסת להבדלים בין משתתפי התכנית החדשים ולבין הוותיקים והשנייה מתייחסת למשתתפי תכנית האמנות.

לוח 11: שיעור המסכימים לשילוב ולחיים משותפים בין יהודים וערבים, לפי תכנית (אחוזים)

תכנית				
אמנות (n=14)	וותיקים (n=12)	חדשים (n=20)		
100	100	100	1	שיהיו התארגנויות משותפות של יהודים וערבים
35.7	66.7	85.0	2	שערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים
57.1	75.0	75.0	3	שערבים יחיו בשכונות יהודיות
85.7	83.3	70.0	4	טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל
92.9	100	100	5	בין האזרחים הערבים והיהודים צריכים להתקיים גם קשרים שאנשים בוחרים בהם מרצונם כמו חברות אישית ופעילות בארגונים משותפים
71.4	100	90.0	6	אני מנסה לראות את היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל מנקודת המבט של שני הצדדים
71.4	91.7	85.0	7	שתלמידים יהודים ותלמידים ערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים משותפים
78.6	83.3	90.0	8	שיהודים וערבים יחיו בשכונות מעורבות של יהודים וערבים
84.6	100	100	9	על המדינה/הממשלה לעודד יצירת מרחבים משותפים ליהודים וערבים במגוון תחומים (כמו חינוך, תעשייה, בידור, דיור ועוד)
84.6	91.7	80.0	10	עסקים משותפים ליהודים וערבים צריכים לקבל מענקי תמיכה מיוחדים מהמדינה או מהממשלה יותר מאשר עסקים בבעלות נפרדת ליהודים ו/או ערבים

לגבי הנקודה הראשונה שמתייחסת להבדלים בין משתתפי התכנית
החדשים ולבין הוותיקים :

כל הסטודנטים הוותיקים מסכימים באופן מלא לשלושת ההיגדים המתייחסים למתן לגיטימציה של דו קיום (היגדים 4 – 5) ואמפתיה כבסיס לאפשרויות שינוי (היגד 6), למעט סטודנט אחד בהיגד 4. אולם בין החדשים, ולמרות שיעור ההסכמה הגבוהים שלהם עם היגדים אלו, אך נמוכים מאלה של הוותיקים.

בנוסף, ניתן בבירור לראות את השינוי בשיעורי הסכמתם של המשתתפים בשלושת הסדנאות הבין תרבותיות למשפטים המתייחסים ללימודים בבתי ספר תיכוניים משותפים ומגורים בשכונות משותפים (המשפטים 7 – 8), יחסית לשיעורי הסכמתם הנמוך יותר למשפטים 2 – 3, כביטוי לחיזוק הערכים הרב תרבותיים. שינוי זה בולט במיוחד בקרב משתתפי סדנת הוותיקים וסדנת האמנות, ופחות בקרב הסדנא של החדשים – שממילא ציינו שיעורי הסכמה גבוהים עם המשפטים 2 - 3. כאילו שהמשתתפים בסדנת הוותיקים ובסדנת האמנות: מסכימים שערבים ילמדו ויגורו עם יהודים, אבל אם כבר, אזי עדיף (או מסכימים) שזה יתקיים בבתי ספר משותפים ובשכונות מעורבות. בשותפות ובשוויון. הם בוחרים באלטרנטיבה טובה יותר מבחינת מרכיביה הרב תרבותיים.

לגבי הנקודה השנייה שמתייחסת למשתתפי תכנית האמנות:

מטרת סדנת האמנות "סדנת יצירה ושיחה: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות" לאפשר מפגש יצירתי בין סטודנטים הבאים מרקע ושפה שונים, תוך הצפה של המטענים, הדעות הקדומות והקונפליקטים השונים, ויצירת תנאים וכלים להקשבה, הבנה ושיח שבו השונות היא מקור עוצמה והפריה הדדית. ז"א הפעילות בסדנא משתמשת במדיום האמנותי (אמנות, מוסיקה ותיאטרון) ליצירה ובסיום הצגת פרויקט אמנות במרחב הציבורי אשר מנכיח את השונות והרב תרבותיות ומאפשר לה ביטוי יצירתי משותף בין משתתפי התכנית. מכאן התהליך שאותו עוברים הינו שונה מזה שמתרחש בתכנית של החדשים ו/או

הוותיקים. ערכי הרב תרבותיות מנוכחים בקבוצת האמנות בדרך אמנות יצירתית, בנוסף לסוגיית הדו לשוניות של השיח המתנהל במהלך הסדנא.

כפי שצינתי קודם בפרק שעסק בשביעות רצון המשתתפים מהתכנית והמרכיבים שאהבו בתכנית, משתתפי סדנת האמנות ציינו את העובדה שהסדנא התנהלה בשתי שפות, ערבית ועברית, ניתנה ההזדמנות שכל אחד ואחת ידבר בשפת אמו, בדו לשוניות, ולעבוד, במסגרת קבוצה מעורבת רב תרבותית, על פרויקט אמנותי ולהציגו בפני הכיתה ו/או במפגש האחרון של הסדנא, אל מול קהל אורח (הורי הסטודנטים ונציגי השותפים המרכזיים של מובילי התכנית לפיתוח מודעות בין תרבותית). תהליך זה יצר דינאמיקה ייחודית לקבוצת האמנות אשר מנכיחה את הרב תרבותי כאורח חיים של המשתתפים בסדנא כבסיס ללמידה השוטפת בכל מפגש ומפגש וליצירה האמנותית שלהם.

נוכחתי להשתתף בין הקהל בשיעור הפתוח במפגש האחרון של הסדנא ולחוות חוויה רב תרבותית (ורב תחומית) עמוקה. הקהל, שבעיקרו היה מורכב מהורי משתתפי ומשתתפות הסדנא, בנוסף לנציגים של הגורמים השותפים השונים בהובלת והפעלת הסדנאות הבין תרבותיות (מבית הספר לאמנות, מעמותת מבט, מקרן אברט ועוד), היה מגוון ורב תרבותי, כמעט בכל המימדים: נכחו (מעבר לסטודנטים המשתתפים) יהודים, ערבים, דרוזים, נוצרים, מוסלמים, דתיים, חילוניים, מסורתיים, נשים, גברים, מבוגרים, צעירים וילדים ועוד. גם היצירות המשותפות שהציגו הסטודנטים, משימות שעבדו עליהן בצוותים מעורבים במהלך הלימודים הסדנאיים שלהם, היו רב תרבותיים והנכחו "סיפורים" ונרטיבים שונים ומגוונים, במגוון שפות ובשילוב תחומי אמנות שונים (אינטר-דיסציפלינאריות). מפגש רב תרבותי זה, שבו הורים של סטודנטים מגיעים לאוניברסיטה, הזכיר במידה מסוימת את טכסי סיום הלימודים והענקת תעודות שמתרחשת רק כשהסטודנטים מסיימים את לימודיהם. אולם כאן זה היה שונה. כאן קיימת אינטראקציה. בין הסטודנטים עצמם, בין הסטודנטים

והקהל, בין היצירות ולבין היוצרים ולבין הקהל. כאן זה היה מפגש אינטימי, באולם קטן יחסית, וההורים (הקהל) צופים בבניהם ובנותיהם לא רק כשהם עולים לבמה לקבל את התעודה ולזכות בתמונה, אקט מהיר, שמתאפיין עם הרבה "חד פעמיות" מבחינתם של ההורים (אך לא רק). אלא זהו מפגש שמשקף ממנו דיאלוג מתמשך שבו מציגים, בניהם ובנותיהם של ההורים-הקהל שהגיעו לשיעור הפתוח, את יצירותיהם המשותפות יחד, ואשר מציגים ו/או משקפים "סיפור" או נרטיב שמדבר גם אל ההורים-הקהל. בנוסף, פעילות זו משקפת תהליך דינמי של יצירה משותפת, שבה יש מפגש גם של "הסיפור שלהם" עם "סיפורים" נוספים. ויש לציין, ההורים-הקהל הרב תרבותי והמגוון שהגיע לשיעור הפתוח הנ"ל, הם יחזרו עוד פעם (אחת לפחות) לאוניברסיטה למסיבת סיום לימודיהם של בניהם ובנותיהם, אלא אם כן יהיו עוד הזדמנויות דומות לשיעור הפתוח של הסדנא לפיתוח מודעות בין תרבותית, אשר ישקפו דינאמיקה של אינטראקציות חברתיות ובין נרטיבים שונים בשילוב תחומי יצירה מגוונים.

חשוב לציין, שיתוף הפעולה בין משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות לביצוע פעילות משותפת, בין אם בתוך הקבוצה ובין אם עם ומול שותפים אחרים בלט לא רק בקבוצת האמנות, אלא גם בתכנית של החדשים ובתכנית של הוותיקים. אחת המשתתפות ציינה שהיה *"דבר מאוד חשוב בתכנית לה פציולות האמנות"* *le* *כא* *הקבוצות ביחד, le* *כס* *הסיום בבית* *החסד - כיוף"* (משתתפת 2) או *"פציולות אמנות le יהודים וצרכים לטובת הכלל"* (משתתפת 8).

5.4 פוטנציאל ההשפעה של התכנית

פוטנציאל ההשפעה של התכנית נבדק במטרה לענות על שאלות ההערכה בשני מעגלים: המעגל הראשון קשור לתרומתו של המפגש הבין תרבותי להיכרות עם האחר (פרק 5.4.1 להלן), והמעגל השני מתייחס להשפעותיה של התכנית במרחב הקמפוס של האוניברסיטה (פרק 5.4.2 להלן).

5.4.1 פוטנציאל ההשפעה של התכנית להיכרות עם האחר:

פוטנציאל ההשפעה של התכנית לתרומה להיכרות עם האחר ולפיתוח מודעות לחיים בחברה רב תרבותית נמדד בשאלון לפי שיעור הסכמתם של הסטודנטים המשתתפים בתכנית לארבעה היגדים, והם:

- התכנית מייצרת הזדמנות למשתתפיה להכיר אנשים אחרים שונים מהם בחברה הישראלית.
- התכנית מעמיקה את ההבנה של המשתתפים בה בנושאים של רב תרבותיות.
- המפגש הבין תרבותי במסגרת התכנית תרם להיכרות עם ה"אחר".
- התכנית מגבירה אצל משתתפיה את המודעות שלהם ל"אחר".

לוח 12 שלהלן מציג את שיעור ההסכמה (המורכב משיעור המסכימים והמסכימים מאוד), לכל אחד מההיגדים הללו.

לוח 12: פוטנציאל השפעת התכנית להיכרות עם האחר ופיתוח מודעות לחיים בחברה רב תרבותית (אחוזים)

לפי תכנית			לפי לאום		כלל הסטודנטים (N=46)	פוטנציאל השפעת התכנית על תרומה להיכרות עם האחר ומודעות לחיים בחברה רב תרבותית	
אמנות (n=14)	וותיקים (n=12)	חדשים (n=20)	יהודים (n=17)	ערבים (n=27)			
92.9	100	90.0	88.2	96.3	93.5	התכנית מייצרת הזדמנות למשתתפיה להכיר אנשים אחרים שונים מהם בחברה הישראלית	1
92.9	83.3	95.0	88.2	92.6	91.3	התכנית מעמיקה את ההבנה של המשתתפים בה בנושאים של רב תרבותיות	2
78.6	100	90.0	94.1	88.9	89.1	המפגש הבין תרבותי במסגרת התכנית תרם להיכרות עם ה"אחר"	3
85.7	83.3	90.0	82.4	88.9	87.0	התכנית מגבירה אצל משתתפיה את המודעות שלהם ל"אחר"	4

מלוח 12 למעלה ניתן לראות את שיעורי ההסכמה הגבוהים מאוד (וכמעט מוחלטים), לכל ארבעת ההיגדים, בין משתתפי התכנית לגבי פוטנציאל ההשפעה של התכנית על תרומתה להיכרות עם האחר ופיתוח מודעות לחיים בחברה רב

תרבותית בקרב כלל משתתפי התכנית וכמעט ללא הבדלים מהותיים בין הקבוצות השונות (ערבים/יהודים או חדשים/וותיקים/אמנות).

הממצאים בלוח 12 מחזקים ועולים בקנה אחד עם הממצאים שדווחו בפרקים הקודמים ובמיוחד בפרק 5.1 ובמיוחד בהתייחסותם של משתתפי התכנית אל המרכיבים שאהבו בסדנאות. הנתונים הכמותיים בלוח 12, בנוסף לציטוטים שהוזכרו בפרק 5.1 נותנים תשובה חיובית (מאוד), מבוססת וחזקה לגבי מידת תרומתו של המפגש הבין תרבותי להיכרות עם האחר. מה שכתבה אחת הסטודנטיות ברפלקציה שלה על השתתפותה בסדנת האמנות משקף זאת בצורה מיטבית: "מראשה שמחה על ההזדמנות שהייתה לי להכיר סיפורים ומקרים שלא הכרתי לפני. לפני שהציתי לחיפה לא הייתה לי שום היכרות מצמיקה עם קבוצות אתניות שונות בחברה. כל ההיכרות שלי עם הקבוצות האתניות השונות היו דרך מסך הטלוויזיה, הרדיו והאינטרנט. בסדנא שמעתי סיפורים אישיים, סיפורים היסטוריים אודות המדינה הנקודת ראות אחרת משהכרתי. אני יוצאת בתחושה של אהבה והבנה לקבוצות השונות. יצרתי חברויות נפלאות ואני מאוד מודה על ההזדמנות על כך". משתתפת אחרת משקפת בדבריה את השיח הפנימי אצלה בעקבות המפגש וההיכרות שלה עם "האחר" וכתבה "אני חושבת הסדנה פתחה לי עולם חדש. לא עם אנשים. אבל ביחוד הפנימית שלי עם עצמי. הסדנה צתה לי ביחוד. אני כראש קצת מהססת ולא מראשה ביטחון עם עצמי. קצת קשה לתאר. וקצת קשה גם להתעקב אחרי איך זה התחיל, ומה כאילו הייתה בדיוק הסיבה לזה. לפני התפיסה של האחרים,

אני חושבת שהסדנה כן צלחה ותרמה להבנה של 'האחר'
 וה-'שונה'."

גם סטודנטים בקבוצת המיקוד מהתכנית של הוותיקים שיתפו ברווחים העצומים של הסיורים הרב תרבותיים שעשו השנה ועד כמה זה תרם להם להכיר נרטיבים אחרים וסיפורים אחרים ממה שהם ידעו. זה גרם להם להכיר את "האחר" דרך הנרטיבים השונים ששמעו מפעילים שונים שפגשו במהלך סיורים אלו. חלק מהיכרות זו לא היה "פשוט", כפי שאחת המשתתפות סיפרה "אחרי הסיור הצלחנו הייתי טעונה. הסיור היה מלא. ידעתי שלא באנו בשביל לתקן את העולם. היה סיור שני נרטיבי שונים. אחרי הסיור של עכו הייתי טעונה. לא שלמה". סטודנטית אחרת סיפרה "השתתפתי בכל הסיורים ותרמו לי המון. למדתי על אמת. שמעתי זאת על אמת מצרכים ומיהודים, גם על ההיסטוריה, גם על הזהות. גם על צרכים וגם על יהודים".

מכאן נעבור לפרק 5.4.2 להציג את הממצאים בקשר לפוטנציאל השפעותיה של התכנית במרחב הקמפוס של האוניברסיטה.

5.4.2 פוטנציאל השפעותיה של התכנית במרחב הקמפוס של האוניברסיטה:

השאלון לסטודנטים כלל 6 היגדים שמתייחסים להשפעת התכנית במרחב הקמפוס ונתבקשו לציין מידת הסכמתם לגביהם. לוח 13 שלהלן מציג את ההיגדים הללו ושיעור ההסכמה (המורכב משיעור המסכימים והמסכימים מאוד) לכל אחד מהם.

לוח 13: פוטנציאל השפעת התכנית על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס (אחוזים)

לפי תכנית			לפי לאום		כלל הסטודנטים (N=46)	השפעת התכנית על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס	
אמנות (n=14)	וותיקים (n=12)	חדשים (n=20)	יהודים (n=17)	ערבים (n=27)			
85.7	100	95.0	82.4	100	93.5	חשוב שסטודנטים רבים בקמפוס ישתתפו בתכנית זו	1
85.7	83.3	95.0	76.5	96.3	89.1	יש צורך להרחיב את השיח הרב תרבותי בקמפוס בין יהודים וערבים	2
78.6	91.7	95.0	82.4	96.3	89.1	לתכנית יש פוטנציאל להשפיע על השיח הרב תרבותי בין יהודים וערבים בקמפוס	3
78.6	58.3	80.0	76.5	74.1	73.9	התכנית מייצרת מרחב משותף ייחודי לסטודנטים יהודים וערבים בקמפוס	4
85.7	50.0	55.0	41.2	77.8	63.0	התכנית גורמת למשתתפיה לזהות מגוון רחב של הזדמנויות למפגש בין יהודים וערבים בקמפוס	5
64.3	58.3	50.0	41.2	66.7	56.5	הפעילות בתכנית משפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה	6

מבחינת שיעורי ההסכמה להיגדים שמתייחסים להשפעת התכנית בקמפוס, כפי שמופיעים בלוח 12 למעלה, ניתן לציין מספר ממצאים מרכזיים והם:

1. שלושת ההיגדים הראשונים זוכים לשיעורי הסכמה גבוהים מאוד, בדומה לאותה מגמה שבלטה בלוח הקודם (לוח 12) בעניין פוטנציאל ההשפעה של התכנית: 93.5% ממשותפי התכנית מסכימים שחשוב שסטודנטים רבים בקמפוס ישתתפו בתכנית וכמעט 90% מסכימים שיש צורך להרחיב את השיח הרב תרבותי בקמפוס בין יהודים וערבים, במיוחד לאור שיעור הסכמתם הגבוה שיש לתכנית פוטנציאל להשפיע על השיח הרב תרבותי בין יהודים וערבים בקמפוס (89.1%).

2. לעומת זאת, שלושת ההיגדים האחרונים זוכים לשיעורי הסכמה נמוכים, יחסית, אך עדיין אין להתעלם משיעורי הסכמה של 60% ועד כמעט 75% לכל אחד מההיגדים הללו:

- 73.9% מסכימים שהתכנית מייצרת מרחב משותף ייחודי לסטודנטים יהודים וערבים בקמפוס.

- 63% מסכימים שהתכנית גורמת למשתתפיה לזהות מגוון רחב של הזדמנויות למפגש בין יהודים וערבים בקמפוס.

- וקצת פחות מ- 60% (וליתר דיוק 56.5%) מסכימים שהפעילות בתכנית משפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה.

המשמעות היא שרוב גדול של משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות מזהים פוטנציאל השפעה של התכנית על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס.

3. מהממצאים שבלוח 13 למעלה ניתן ללמוד גם על ההבדלים בין הסדנאות השונות מבחינת שיעור הסכמת משתתפיהם לגבי פוטנציאל השפעתה של התכנית בקמפוס:

א. הבדלים בין הערבים ולבין היהודים – שיעורי ההסכמה של הסטודנטים הערבים הינם גבוהים במיוחד ממה שהיהודים ציינו בכל

ההיגדים, למעט לגבי ההיגד שמתייחס למרחב המשותף הייחודי שהתכנית מייצרת לסטודנטים יהודים וערבים בקמפוס (שיעור הסכמתם של היהודים (76.5%) גבוה במקצת מזה של הערבים (74.1%)). הבדלים אלו משקפים גם מידת השפעה שונה של התכנית על הערבים ועל היהודים בקמפוס.

ב. גם בין החדשים ולבין הוותיקים ניתן לזהות הבדלים מהותיים מבחינת שיעור הסכמתם לפוטנציאל ההשפעה של התכנית במרחב האוניברסיטאי, אם כי משתתפי שתי התכניות מסכימים בשיעור גבוה לשלושת ההיגדים הראשונים.

ההבדל המהותי בין משתתפי שתי התכניות מתייחס לשיעור הסכמתם להיגד "התכנית מייצרת מרחב משותף ייחודי לסטודנטים יהודים וערבים בקמפוס": 80% בין החדשים ורק 58.3% בקרב הוותיקים. ממצא זה הינו חשוב מההיבט שמשקף מידת השפעתה של התכנית במיוחד בין הסטודנטים החדשים, בשנתם הראשונה בלימודיהם, שמהווה עבורם מרחב משותף ייחודי למפגש בין יהודים וערבים בקמפוס. אך לא עבור הוותיקים. הבדל נוסף בין החדשים ולבין הוותיקים (אם כי בולט פחות מהקודם) מתייחס לשיעור הסכמתם עם ההיגד האחרון בלוח 12: רק חצי מהסטודנטים החדשים מסכימים שהפעילות בתכנית משפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה, לעומת 58% מהוותיקים. ז"א אחוז קצת יותר גבוה בין הוותיקים, (וצריך לקחת בחשבון את מספר המשתתפים הקטן של הנחקרים בכל קבוצה, ובמיוחד הוותיקים).

ג. ולסיום, בהתייחס לקבוצת האמנות, הממצא המרכזי והמעניין הוא ששיעורי ההסכמה שלהם היו גבוהים דווקא במקומות (ההיגדים) ששאר הקבוצות ציינו שיעורי הסכמה הכי נמוכים – ואלה היו שלושת ההיגדים האחרונים בלוח 12, והם:

- שיעור הסכמה של 64.3% להיגד "הפעילות בתכנית משפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה", ז"א כמעט שני שלישים מהם, כאשר שיעור ההסכמה אצל הוותיקים לאותו היגד הוא 58.3%, וחצי אצל החדשים.

- שיעור הסכמה של 85.7% להיגד "התכנית גורמת למשתתפיה לזהות מגוון רחב של הזדמנויות למפגש בין יהודים וערבים בקמפוס", כאשר רק חצי מהוותיקים מסכימים עם אותו היגד ו- 55% בין החדשים.
- וגם 78.6% מהם מסכימים שהתכנית מייצרת מרחב משותף ייחודי לסטודנטים יהודים וערבים בקמפוס, כמעט כמו החדשים שאצלם שיעור ההסכמה לאותו היגד הוא 80%, אך אצל הוותיקים הינו רק 58.3%.

המשמעות היא שמשותפי תכנית האמנות אכן מסכימים שיש לתכנית פוטנציאל השפעה על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס, באופן בולט יותר משאר הקבוצות.

ההסבר שלנו לשונות זו בין משותפי שלושת התכניות הינו כדלקמן:

לגבי החדשים – הממצאים משקפים מידת חשיבותה ומרכזיותה של התכנית עבור המשתתפים החדשים. הם בשנתם הראשונה בקמפוס, ועוד לא מכירים מרחבים שהינם משותפים ליהודים וערבים. **"מכירים ערבים ויהודים לאוניברסיטה, אך לא אנחנו מכירים. לא מכירים את ההווה הקיומית, והיום יומית ומתכנית יש להם הזדמנות להיפגש ולהכיר לעומק"** (ראיון 5). הם גם רוצים להישאר במסגרת הקבוצה, לעסוק בעצמם, בזהות האישית, להכיר את האחר ודיונים בנושאים רב תרבותיים שונים. התייחסויות שונות, הן של משותפים שונים בתכנית והן של המנחים, מחזקות הסבר זה. למשל, מנחה בראיון 2 ציינה **"אחת הקבוצות של החדשים – זו של יום א' – רוצה להישאר ביחד. להישאר בפנייה הזאת, ולא לעבור לעיסוק בקונפליקט"**. גם המנחה בראיון 1 ציין ש**"הקבוצה של יום ד' יש בה סטודנטים שהם יותר מוצמדים. ויש פער מורכב בין הקבוצות"**.

כשדיברנו בקבוצה על הקונפליקט שתקו. הקונפליקט יותר נוכח, אך חשו לצסוק בזה" (ראיון 2). אחת המשתתפות הערביות בתכנית של החדשים כתבה "לא אהבתי מפא"י מסוימים בקורס ברצע שמדברים על הסכסוך הצרבי הישראלי" (משתתפת 16). אך מצד שני, ציינה עד כמה התאכזבה (בגלל שחלתה) ולא יכלה להשתתף בפעילות חברתית-צוותית של הקבוצה וציינה ש"הייתי מחכה ליום הזה - על הפצילות - בשקיקה" (משתתפת 16). משתתפת יהודייה אחרת בקבוצה ציינה ש"הוראסה נטייה לשמאל מחינת התכנים שהוצעו - בתור יהודיה בתכנית, הראשתי צורק מתמיד להתנצל. ניכר כי התכנים צריכים להיות מוצגים בצורה מאוזנת ולא נוטה לכיוון צד כזה או אחר" (משתתפת 18). משתתפת ערבייה אחרת שיתפה בקושי שלה כשדנים בקונפליקט היהודי ערבי וכתבה "דו שיח בין יהודים וצרכים יותר מדי אלים לפאצאים בקורס וצריק לדאול עזר מתחשק בצד השני" (משתתפת 23).

מובילי התכנית של החדשים ושל הוותיקים ציינו שעיקר הפעילות המשותפת בין הסטודנטים היהודים ולבין הסטודנטים הערבים נעשתה במעונות. "חותרים שמהיה פצילות מצורבת - גם לו על התרומה לקהילה, אך הדאש הוא במתחם על המצונות. כתחנו את המוצדון על הסטודנטים במצונות. ונצשו מספר פצילות, תחרויות וארענו טורניר כדוראלי" (ראיון 5 וגם חיזוקים לכך בראיונות 1, 2 ו-6). "מפצים לכל הסטודנטים במצונות על הפצילות,

*והסטודנטים שלנו מביאים את החברים שלהם. רואים
 גם שיושבים סטודנטים יהודים וערבים ליד המכולת של
 המצונות ומדברים" (ראיון 5).*

לגבי הוותיקים – הוותיקים מודעים (באופן מוחלט) לחשיבות השתתפותם של סטודנטים רבים בקמפוס בתכנית ומסכימים (83.3% מהם) שיש צורך להרחיב את השיח הרב תרבותי בקמפוס בין יהודים וערבים, וגם כמעט כולם (91.7%) מודעים לפוטנציאל של התכנית להשפיע על השיח הרב תרבותי בין יהודים וערבים בקמפוס. אך למרות זאת, רק בין 50% ועד פחות מ- 60% מסכימים שהתכנית משפיעה על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס. ההסבר לכך טמון דווקא בהדגשים של הפעילות בקבוצת הוותיקים, ואלה היו בעיקר בשלושה מוקדים: המפגשים עצמם, הפעילות ההתנדבותית והמוקד השלישי והמרכזי ביותר היה ארגון וביצוע הסיוורים הרב תרבותיים. מרכיבים אלו, שבעצם הסטודנטים מאוד אהבו בתכנית, גרמו להם להתמקד פחות במרחב של הקמפוס. על כן, הם מסכימים שיש לתכנית פוטנציאל השפעה גבוה על השיח הרב תרבותי בין יהודים וערבים בקמפוס, וזאת על בסיס הצלחת פעילות התכנית במוקדים האחרים. אחת המשתתפות שיקפה זאת בצורה הבאה: *"התכנית הזאת הינה תכנית של מנהיגות שלדצתי היה מאוד חשוב להביא את הקונפליקט הקיים בכל מיני תחומים רבים בין ערבים ליהודים והמתבטא בהרבה מקרים בקמפוס האוניברסיטה. אני מקווה שבמהלך השנים הבאות זה יבוא על ידי ביטוי באופן יותר חלק בקורס של התכנית" (משתתפת 17).* אחרים ראו *"שנה נמצא רק המצונות" (משתתפת 31)* כאחת הנקודות שחשוב לשפר בעתיד. משתתף אחר ציין ש *"נדרשת השתתפות יותר גדולה של דיורי המצונות" (משתתף 19).* אמירות אלו של משתתפים בתכנית

מצביעות על כך שהם מזהים את הצורך לאפשר מרחב יותר רחב של פעולה ושל משתתפים פוטנציאליים בקמפוס.

מבין משתתפי התכנית היו כאלה אשר ציינו גם קשיים שנתקלו בהם בביצוע התכנית שלהם, כמו "צ'ינורות בירוקרטיה ארוכים ומסורבלים באראון הפעילות מאצונות" (משתתפת 8), או "מצורבות של יותר מדי אורמים בתכנית" (משתתף 19), במיוחד בכל מה שקשור לתכנון הסיורים הרב תרבותיים. "תכנון 5 סיורים לא היה פשוט וקל. לקח זמן וזרע לצומס", לפי אחת המשתתפות בקבוצת המיקוד. היא הוסיפה ש"היה נכון אולי במקום 5 סיורים, לעשות סיור אחד מרכזי, למשל לחברון, ליום וללילה. שתהיה היכרות איתם שם, ונציג את עצמינו. אק לא היה ניתן לקבל אישור לעשות סיור בחברון".

לסיכום לגבי הוותיקים, מיקוד הפעילות שלהם היה כלפי פנים (הקבוצה) וכלפי חוץ (בעיקר דרך הסיורים הרב תרבותיים), אך לא למרחב של הקמפוס. המודעות של חברי וחברות קבוצת הוותיקים לפוטנציאל ההשפעה של התכנית גם על המרחב של הקמפוס מהווה מעין הזמנה למובילי התכנית ולשותפים השונים ליצירתן של הזדמנויות לפעולה משותפת של יהודים וערבים במסגרת הקמפוס. ציר זה היה נוכח בסדנא של האמנות.

לגבי קבוצת האמנות – משתתפי קבוצת האמנות הצליחו לארגן (בשנתיים האחרונות) מספר אירועים, כמו: טכס אלטרנטיבי ביום הזיכרון, מסיבה בכריסטמס, ו"לאחר השיצור הפתוח השנה הט אראנו מסיבה משותפת, שהקבוצה הזו הייתה אחראית עליה" (ראיון 4). בנוסף, המימד האינטר-דיסציפלינארי של הסדנא בבית הספר

לאמנות, היווה מרכיב חשוב הן בהתייחסות הסטודנטים המשתתפים בסדנא והן אצל מובילות התכנית בכל מה שקשור להעצמת האפקט הרב תרבותי של הסדנא, הן בקרב משתתפיה והן במעגל של בית הספר עצמו. **"במוליקה ומיאטרון נפולף לעשות עבודות משותפות. אק באמנות פלסטית נדיר לעשות עבודה משותפת. נוצר כאן בפנימ ארחא אצט - אצא המשתתפים בסדנא. והמרחק הזה הוא לא פתוח. הקורס פתח אצט מרחק לרה תרבותיות. והחידוש כאן, הוא הרה תחומיות"** (ראיון 4).

בעצם גם מובילי התכנית של הסדנאות הבין תרבותיות מודעים למורכבות ההתמודדות עם סוגיית ההשפעה של התכנית במרחב של הקמפוס. הם ציינו תהליכים, שבעצם כולם עוברים וצריכים לעבור - אישיים, קבוצתיים, מערכתיים-ארגוניים, תפיסתיים ותקציביים במטרה לאפשר העצמתם של פעילויות רב תרבותיות במסגרת הקמפוס.

מצד אחד, יש תהליך אישי וקבוצתי ואינטר דיסציפלינארי (שהיה נוכח בכל הקבוצות, אך בלט במיוחד בסדנת האמנות) שעל הסטודנטים-משתתפי התכנית לעבור ולחוות במספר מעגלים: האישי, הקבוצתי, האוניברסיטה והמעגל הגדול יותר. אחד המנחים מתאר את התהליך שעוברים בקבוצה: **"במצע האישי, זה מהווה הזדמנות להכיר את "האחר", לא באוריינטאציה של הפאנה והפאנת נאד, ולא במרחק הציבורי הרחב. אלא הזדמנות למפאע ולפוחח, אט על נושאים מחלקת קשיט. וכך אחד בא ממקום אחר. יש כאן שאפילו קורה אצט רארסיה מבחינת העמדות. זהו תהליך שבסופו לפרט זה - המשתתף בסדנא - יש משקפיים חדשות. במצע של הקבוצה יש תהליך בניות קבוצה, החוויה שפאטימ כקבוצה ומפוחח, מפוחח**

על נוסאים שלא רציפים לשוחח עליהם. מה שקורה בקבוצה
 מצין מיקרו קוסמוס - יחסי כוח, מיצוט ורוב, נשים-גברים,
 חששות וצוד. במצב היותר רחב, זה של האוניברסיטה, הינו
 רחב וכולל אירוצים, הפגנות, דקת דומייה, מסיבות, שיטרה,
 שלטים, וצוד וצוד. גם האוניברסיטה מנהלת חוסר דיאלוג.
 וכאן בקבוצה יראו זאת באופן אחר. ויש גם את המצב
 הגדול. אירוצים שונים קורים ואיך מפוצים על המשתתפים.
 לכן חשוב שכאן, וזה מה שאנו צושים, מכש אישי וממנו
 פורצים למצבים האחרים. שיפגשו שהתמונה מורכבת.
 להפנים את הקול האחר. דווקא בהיכרות הבין תרבותית
 מכירים גם במקומות שהם קונפליקטואליים. מה חשוב
 השיח עצמו להכיר את הצד השני" (ראיון 1).

דוגמה שמשקפת את המורכבות של התהליך אשר תואר בראיון 1 למעלה ניתן
 לראות בהתייחסות של משתתפת 18 (יהודייה) בתכנית של "החדשים". היא ציינה:
 "הורגש נטייה לשמאל מהחנות התכנית שהוצגו - בתור
 יהודיה בתכנית, הרגשתי צורך מתמיד להתנצל. ניכר כי
 התכנית צריכה להיות מוצגת בצורה מאוזנת ולא נוטה
 לכיוון צד כזה או אחר".

מנחה אחר ציין "התהליך הדינמי מצורה בתהליך עם האחר. יש
 אירוצים והתרחשויות בקמפוס ובמצבים אחרים שקורים,
 וחלקם קשים ומורכבים. איך זה מפוע על הסטודנטים?
 כאן, בסדנא, נכש עם סטודנט אחר ולדבר על זה. אחר כך

אתה יכול לעבוד בצוות, עם אותו סטודנט או סטודנט אחר, ולעשות עם זה משהו. עכשיו, לא כל הסטודנטים באים באותו המקום מבחינת הנהגות שלהם" (ראיון 2).

מנחה אחרת ציינה "בהתחלת הסדנא היו משתתפות שהספה הערבית הפריעה להם והביצו חוסר סבלנות וסובלנות, אק לאור התהליכים האישיים, הצוותיים והקבוצתיים שכולנו עברנו בקבוצה, והמרחב הרב תרבותי המכיל שנוצר הביאו בהמשך לאווירה מאוד מפרטנת, לא תחרותית, ילמו פרויקטים משותפים, גם במסגרת הסדנא וגם על בסיס אישי וצוותי לפעילויות וולונטאריות רב תרבותית" (ראיון 3).

בראיון אחר, ציינה אחת המובילות של התכנית "שנוצר כאן מרחב רב תרבותי ייחודי בכך שהוא רב תחומי והוא מעורר סקרנות" (ראיון 4).

בתוך המורכבות שבה מתנהלות הסדנאות הבין תרבותיות, ציין אחד המנחים "המרחב הציבורי באוניברסיטה הינו רחב. אנחנו פינץ. כעשרים משתתפים. יש מרחב ציבורי שלם שצריך לעבור שנינו. צריך לקבל החלטה מאוד משמעותית בסביבת לעשות שנינו. על האוניברסיטה לעודד פעילויות נוספות אחרות, לא רק דמוקרטיים אלא גם רב תרבותיים, כמו להנכיח את השפה הערבית, שילוט, ועוד" (ראיון 1). ובראיון אחר, מובילה בתכנית ציינה ש"צריך להתנהל אל מול משאבים שרק מצמצמים, וננסו לעורר סקרנותם של שותפים אחרים באוניברסיטה, גם

אמספר דיסציפלינות" (ראיון 4). מנחה אחרת ציינה "הסטודנטים
 המצונות יזרו פעילויות משותפות, אבל זה מתפסס
 מהחינת האימפקט שלהם. יש מאון של דברים ופעילויות
 נוספות שניתן לעשות. האוניברסיטה בתחושה שלי מתעלמת
 מזה ומתפססת. האוניברסיטה מרטישה מאוימת
 מהאובלסוייה הצרבית". גם מרואיינת 4 התייחסה לחשש של הנפיצות של
 עשייה בנושא הרב תרבותי, הרב תחומי ונושא יהודים-ערבים וציינה ש"אינה
 מרטישה שיש כאן מקום לעשה כזה. המסגרת שבה אנו
 פועלים הינה קטנה ואפשר לעלות בה, ולאורק שנים חלים
 שינויים וניתן לעשות את הדברים במידה הנכונה ולפי
 הצורך".

מרואיינת 5 ציינה שהתקיימו בקמפוס מספר פעילויות בעזרתם של משתתפי
 הסדנאות הבין תרבותיות, כאשר "הדגש היה במתחם המצונות, אך
 יש כאן עוד הרבה עבודה".

5.5 מה לוקחים איתם משתתפי התכנית בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות:

אם בפרק הקודם התייחסנו לפוטנציאל ההשפעה של התכנית על תרומה להיכרות עם האחר ופיתוח מודעות לחיים בחברה רב תרבותית ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס, במרחב האוניברסיטאי ובאופן כללי, נתמקד בפרק זה בהשפעה של התכנית באופן אישי על משתתפיה ומה בעצם לוקחים איתם משתתפי התכנית בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות.

הוצגו בפני הסטודנטים 8 משפטים על מגוון נושאים שמבררים, בעקבות השתתפותם בתכנית, את מידת הסכמתם לגביהם. נושאים אלו קשורים לתובנות חדשות, כוונות, רגשות וכיווני פעולה עתידיים שהסטודנטים לוקחים איתם בעקבות השתתפותם בסדנאות הבין תרבותיות. לוח 14 מציג את שיעור ההסכמה (המורכב משיעור המסכימים והמסכימים מאוד) לכל אחד מההיגדים-המשפטים הללו.

לוח 14: מה לוקחים איתם הסטודנטים בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות (שיעור המסכימים)

לפי תכנית			לפי לאום		כלל הסטודנטים (N=46)	מה לוקחים איתם הסטודנטים בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות	
אמנות (n=14)	וותיקים (n=12)	חדשים (n=20)	יהודים (n=17)	ערבים (n=27)			
85.7	100	85.0	88.2	88.9	89.1	המפגשים של התכנית הביאו אותי לתובנות חדשות	1
85.7	83.3	75.0	70.6	85.2	80.4	מהתכנית אני לוקח דברים שיכולים לעזור לי גם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס	2
57.1	100	85.0	64.7	92.6	80.4	בעקבות השתתפותי בתכנית, אשמח לעזור לסטודנטים המתקשים בלימודים, גם אם אינם שייכים לקבוצה החברתית שלי	3
64.3	83.3	90.0	70.6	88.9	80.4	בעקבות השתתפותי בתכנית, מרגיש נוח להיפגש עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלי במסעדה או בבית קפה	4
64.3	83.3	90.0	76.5	85.2	80.4	בעקבות השתתפותי בתכנית, מרגיש שיש מגוון של נושאים בקמפוס שניתן לפעול בהם במשותף עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלי	5
57.1	83.3	60.0	41.2	81.5	65.2	בתכנית זיהיתי סטריאוטיפים שיש לי על אחרים בחברה הישראלית	6
50.0	75.0	45.0	23.5	74.1	54.3	התכנית חיזקה את ההשתלבות החברתית שלי בקבוצה שאני משתייך אליה	7
57.1	58.3	30.0	17.6	59.3	45.7	התכנית חיזקה את ההשתלבות החברתית שלי במסגרת הלימודים	8

1. בין כלל הסטודנטים, יש שיעורי הסכמה גבוהים (80.4% - 89.1%) לחמשת המשפטים הראשונים בלוח שלמעלה. זה אומר שיש רוב גדול (מאוד) מבין המשתתפים אשר מסכימים שכתוצאה מהשתתפותם בתכנית הם הגיעו לתובנות חדשות (89.1%), לוקחים דברים שיכולים לעזור להם גם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס (80.4%), ישמחו לעזור לסטודנטים המתקשים בלימודים, גם אם אינם שייכים לקבוצה החברתית שלהם (80.4%), מרגישים נוח להיפגש עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלהם במסעדה או בבית קפה (80.4%) ומרגישים שיש מגוון של נושאים בקמפוס שניתן לפעול בהם במשותף עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלהם (80.4%).
2. אולם, התכנית השפיעה פחות על הסטודנטים בכל מה שקשור לזיהוי סטריאוטיפים שיש להם על אחרים בחברה הישראלית (65.2%), וגם על השתלבותם החברתית בקבוצות ההשתייכות שלהם (54.3%) ובמסגרות הלימוד שלהם (45.7%), אם כי עדיין אלו הם שיעורים לא נמוכים.
3. למרות שבין כלל הסטודנטים, לפי הממצאים מהשאלון, נצפתה השפעה פחותה של התכנית על נושא הסטריאוטיפים ונושא ההשתלבות החברתית בקבוצות ההשתייכות שלהם, ניתן לראות שכן יש השפעה גדולה של התכנית, בשני הנושאים הללו (היגד 6 והיגד 7), על החדשים (81.5% ו-74.1% בהתאמה) וגם על הוותיקים (83.3% ו-75.0% בהתאמה).
4. התכנית השפיעה על הסטודנטים הערבים יותר מאשר שהשפיעה על הסטודנטים היהודים, בכל הנושאים-ההיגדים.
5. התכנית השפיעה על הוותיקים יותר מאשר על החדשים בכל הנושאים-ההיגדים, למעט לגבי תחושת הנוחות להיפגש עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלהם ונושאים בקמפוס שניתן לפעול במשותף עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלהם. חשוב לציין כאן, ההבדלים בין הוותיקים והחדשים בשיעור ההסכמה שלהם לשני נושאים-ההיגדים אלו הינו קטן מאוד, בהתחשב במספר הקטן של משתתפי תכנית הוותיקים.

גם בקבוצת האמנות התייחסו הסטודנטים אשר השתתפו בסדנא במשך השנתיים האחרונות לערך המוסף המיוחד שהיה להם בעקבות ההתנסות שלהם למשך שנתיים רצופות בסדנא. להלן שתי דוגמאות להתייחסותם לנושא מתוך הרפלקציות שכתבו בסיום השנה הנוכחית – השנייה שלהם:

משתתפת אחת כתבה: "אני משתתפת בקורס זה במשך שנתיים. אחת הסיבות לבחירה חוזרת של הקורס נובעת מהרצאה כללית חיובית, תובנות, השתתפות פעילה, קבלת תשובות ושאלות שנשאלו בתחוות. השתתפות נוספת בשנה הנוכחית הצמיחה את הראייה שלי על הסוגיות המרכזיות הנידונות בקורס וצנתה על מספר שאלות שנשאלו בתחוות משנה קודמת. ההשתתפות בשני מחזורי של הקורס מאפשרת לי ראייה רטרוספקטיבית אשר מאפשרת להשוות בין החוויות החוויות".

משתתף אחר כתב: "קשה לסכם תקופה כל כך צעירה ומאתגרת. אין ספק שלפחות ברמה האישית למדתי הרבה דברים חדשים על עצמי, על שכני וחברי ללימודים הסובבים אותי, את זה מביא מהשיחות הממוקות מיצירת קשרים חברתיים חדשים, תוק כדי הצמודות על פרויקטים משותפים. הייתה תחושה של צולט חדש אחר רק שלנו מקום בו למרות הקונפליקטים, השפה, המדבר, מצאנו את היחד, את נקודות החיבור המשותפות".

דבריה של אחת הסטודנטיות אשר השתתפה רק השנה בסדנת האמנות יכולים לשקף את העוצמה של דבריהם של המשתתפים הוותיקים בסדנא. היא כתבה ברפלקציה שלה: *"בסיוט הסדנא מרטישה שסר לי אוד מפיסיט, כי כל כק נהניתי בסדנה ורציתי שיהיו לי אוד מפיסיט, אוד יותר שיחות כמו שהיה לנו בסדנה. וזה קצת אצוב שזה נאמר ואין יותר"*.

התייחסויות אלו של הוותיקים ממחישות את אפקט התכנית על הסטודנטים הממשיכים, והתייחסותם של חלק מהסטודנטים שהתנסו בסדנא רק לשנה אחת (לפי הדוגמא שצוינה לעיל) ממחישות את הצורך שהתכנית תהיה רב שנתית.

6. עיקר ההשפעה של התכנית על משתתפי תכנית האמנות מתמקדת בשני נושאים: תובנות חדשות שלהם בעקבות השתתפותם בתכנית ודברים שלוקחים איתם שיכולים לעזור להם גם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס (שיעור הסכמה של 85.7% לכל נושא).

בנוסף, כל המנחים ומובילי התכנית התייחסו לסוגיה זו של "מה לוקחים איתם המשתתפים בסדנאות הבין תרבותיות?" כחלק מהמטרות והיעדים של הסדנאות. נציג כאן דוגמא אחת מדברי אחד המנחים בתכנית אשר משקפים הן את חשיבותו של היעד הנ"ל בין מובילי התכנית והן את תרומת הסדנאות הבין תרבותיות למימושו: *"הט - הסטודנטים המשתתפים בסדנאות - לוקחים מודעות בין תרבותית, שנוי תפיסתי, של המצבה, של החברה הישראלית, יש להם היכרות טובה עם אנשים אחרים. יש ברירה של סטריאוטיפים. הם לוקחים כלים גם איך לנהל שיח עם אנשים שלא דומים להם, שונים מהם, כלים מהסולד הלה של ניהול קונפליקטים. רואים שיש הבדל בין הוותיקים והחדשים" (ראיון 6).*

לאורם של הממצאים שעלו מהשאלון לסטודנטים כפי שתוארו בפרק זה (לוח 14) וגם של הממצאים שעלו מקבוצת המיקוד ומניתוח הרפלקציות שכתבו הסטודנטים (במיוחד כפי שתוארו בפרק 5.1 בחלק שהתייחס לרכישת כלים ומיומנות שהמשתתפים רכשו בסדנאות), בנוסף להתייחסותם של מובילי התכנית, ניתן לסכם ולציין שכתוצאה מהשתתפותם של הסטודנטים בסדנאות הבין תרבותיות הם יוצאים עם תובנות חדשות, לוקחים דברים שיכולים לעזור להם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס ויצרה אצלם הן היכרות והן קירבה עם "האחר" ו"לאחר" במרחב הקמפוס. התכנית עזרה למשתתפים הערבים ולוותיקים בכלים לזיהוי סטריאוטיפים ולהשתלבותם החברתית בקבוצת השייכות שלהם, ובמידה מסוימת גם על השתלבותם החברתית במסגרת הלימודים שלהם, הרבה יותר משאר הקבוצות.

סיכום, דיון, לקחים והמלצות מעשיות למקבלי החלטות

ישראל היא חברה הטרוגנית, בעלת שסעים המבוססים על קווים לאומיים, אתניים ודתיים. היא, עפ"י סמי סמוחה (1989), "חברה שסועה לעומק", כאשר שני השסעים העמוקים ביותר הם בין ערבים ליהודים ובין דתיים לחילוניים.

האוכלוסייה היהודית, אוכלוסיית הרוב, מוצאה ממאה מדינות בקירוב, והיא "מפולגת על פי מוצא אתני, אוריינטציה דתית וותק בארץ. יש בה אשכנזים לעומת מזרחים או ספרדים, דתיים לעומת חילונים, ומהגרים חדשים לעומת ישראלים וותיקים" (אלחאג', 2003: 303) ועוד. גם האוכלוסייה הערבית אינה הומוגנית, אלא מתחלקת לפי דת (מוסלמים, נוצרים ודרוזים) ולפי קטגוריות חברתיות אחרות. בנוסף, ולאורך השנים, אוכלוסיית העובדים הזרים בישראל גדלה למימדים גדולים והפכה לחלק בלתי נפרד מהאוכלוסייה המקומית, שמשפיעה על מגוון תחומים חברתיים וכלכליים בחברה הישראלית (נתנזון ואחדות, 1999).

"הבדלי התרבות בין האזרחים הערבים פלסטינים לבין היהודים וההפרדה במוסדות ובקהילות הם קבועים וניכרים" (סמוחה, 2013: 13). אופייה היהודי-ציוני של ישראל והסכסוך הישראלי-ערבי המתמשך, שבמרכזו הסוגיה הפלשתינית, הפכו את השסע היהודי-ערבי לבולט ביותר ולבעייתי ביותר בישראל (אלחאג', 2003).

ההפרדה הסוציו-דמוגרפית של שתי הקבוצות רק מעמיקה את השסע היהודי-ערבי. כ-90% מן הערבים חיים בערים ובכפרים ערביים נפרדים. אפילו 10% הנותרים, חיים בערים מעורבות, נוטים להתגורר בשכונות נפרדות בעלות רוב ערבי (אלחאג', 1997).

בשני העשורים האחרונים יחסי הערבים-יהודים התערערו עוד יותר בשל התבדות התקוות הגדולות שממשלת רבין נטעה בערבים ויהודים כאחד, "כישלון הסכם אוסלו, מהומות אוקטובר 2000, דיכוי האינתיפאדה השנייה, הפעולות המלחמתיות במרוצת שנות האלפיים, צעדי חקיקה והגבלה לבלוימת המאבק הלאומי של הציבור הערבי והנהגתו ואי-יזום תכנית ממלכתית להשגת שוויון חברתי-כלכלי" (סמוחה, 2013: 13). ואין להתעלם מהתקופה העכשווית שבה מסתיימת לה כתיבת דוח מחקר הערכה זה, שבה עדיין נמשכים מבצע "צוק איתן" והמלחמה בעזה ובדרום, והאווירה הכללית השוררת שמאיימת לערער עוד יותר את יחסי הערבים-יהודים.

יש כאלה, במיוחד באמצעי התקשורת, שהגדירו את האוירה השוררת בין יהודים וערבים בימים אלו כ"השבר העמוק" (ערוץ 1 של הטלוויזיה הישראלית), ושאלות כמו "האם אפשר לאחות את השבר? האם יש עוד סיכוי לדו קיום?" מועלות באמצעי התקשורת השונים ובניסוחים שונים. למשל, אמצעי תקשורת שונים דיווחו על עסקים משותפים של יהודים וערבים אשר נפגעו כלכלית כתוצאה מערעורם של היחסים בין היהודים ולבין הערבים והניסיונות של בעליהם לא להיכנע לאווירה המתוחה השוררת בתקופה זו (צ'יקי-ארד, 22/08/14).

במסגרת קונטקסט רחב ומורכב זה, פועלת התכנית לפיתוח מודעות בין תרבותית באוניברסיטת חיפה. מבין מטרותיה המרכזיות של התכנית: פיתוח שיח רב תרבותי, התמודדות עם דילמות רב תרבותיות, התמודדות עם סטריאוטיפים, פיתוח מודעות בין תרבותית, הקניית כלים לעבודה משותפת בסביבה בין תרבותית ומגוונת, מפגש והיכרות עם "האחר". התכנית פועלת עם סטודנטים שלומדים באוניברסיטת חיפה, מוסד שהינו מגוון מבחינה תרבותית (באוניברסיטה חיפה יש שיעור גבוה יחסית של סטודנטים ערבים).

עבור רוב הסטודנטים, היהודים והערבים, מהווה קמפוס האוניברסיטה מקום המפגש הבין תרבותי הראשון – ובעבור רבים מהם, גם היחיד.

מחקר הערכה זה התבסס על מקורות מידע שונים ומגוונים: הסטודנטים משתתפי התכנית (בשתי הסדנאות), המנחים ומובילי התכנית ומסמכים שונים. בנוסף, גם נעשה שימוש במספר כלים מחקרניים מגוונים: שאלון, ראיון עומק חצי מובנה, קבוצת מיקוד, תצפית וניתוח תוכן.

המטרה מגוון כלי המחקר ומאיסוף נתונים ממספר מקורות מידע, הינה לתת מענה מקיף ועמוק לשאלות ההערכה בשלושת המעגלים המרכזיים: המעגל הראשון – תרומתו של המפגש הבין תרבותי להיכרות עם האחר, המעגל השני – השפעת התכנית במרחב הקמפוס של האוניברסיטה, והמעגל השלישי שמתייחס לתרומת התכנית למשתתפיה ומה הם לוקחים איתם בעקבות ההתנסות שלהם בסדנאות הבין תרבותיות הללו.

ניתן לסכם את הממצאים הכלליים המרכזיים הבאים (הממצאים המפורטים יותר מופיעים בצורה מרוכזת בתחילת הדוח בפרק "ממצאים עיקריים". לפירוט עוד יותר

רחב יש צורך לעיין בגוף הדוח ולהיעזר בלוח 2 אשר מתאר באופן סכמטי את היחס בין שאלות ההערכה והפרקים שבדוח):

- (1) יש שביעות רצון כמעט מלאה מהסדנאות הבין תרבותיות;
 - (2) לתכנית יש תרומה גדולה מאוד להיכרות משותפת עם "האחר";
 - (3) ההשתתפות בתכנית השפיעה באופן ניכר וחיובי, על עמדותיהם של הסטודנטים בנושא יחסי יהודים-ערבים;
 - (4) רוב גדול של משתתפי הסדנאות מזהים פוטנציאל השפעה של התכנית על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס;
 - (5) התכנית מקנה למשתתפיה תובנות חדשות, תובנות וכלים רב תרבותיים, אשר עוזרים להם במעגלי חייהם השונים, בין אם בקמפוס ובין אם מחוצה לו;
 - (6) התכנית השפיעה על הסטודנטים הערבים יותר מאשר על היהודים;
 - (7) התכנית השפיעה על הוותיקים יותר מאשר על החדשים;
 - (8) יש לתכנית אפקט מיוחד, במיוחד על הסטודנטים החדשים, מעצם היות האוניברסיטה מקום המפגש הבין תרבותי הראשון/היחיד עבורם;
 - (9) ונקודה אחרונה, מתייחסת למבנה, הרכב וגודל הקבוצות הבין תרבותיות. לנקודה אחרונה זו יש השפעה גדולה מאוד על ההוויה של המפגש הבין תרבותי של משתתפי ומשתתפות הסדנאות הבין תרבותיות: על הקבוצות להיות קטנות, אך לא קטנות מדי; יחס מספרי שווה בין יהודים וערבים; גיוון רב תרבותי עדתי בתוך קבוצות הלאום; ואיזון מגדרי בקבוצות.
- לאור הממצאים של מחקר ההערכה, להלן לקחים והמלצות מעשיות למקבלי החלטות.

לקחים והמלצות מעשיות למקבלי החלטות:

1. לאור הממצאים לכל אורך הדוח, ולאור ההסכמה הגדולה מאוד וכמעט מוחלטת בין הסטודנטים המשתתפים בסדנאות הבין תרבותיות שהמפגשים הבין תרבותיים תורמים להיכרות עם האחר, וגם שיש לתכנית פוטנציאל גדול מאוד להשפיע על השיח הרב תרבותי ופיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס, מומלץ מאוד:

א. להמשיך בפעילות הקיימת (תוך הכנסת מספר שיפורים, כפי שיתואר בהמשך),

ב. להרחיבה ליותר סטודנטים וליותר משתתפים מהקמפוס,

ג. וליזום פתיחתם של מרחבי פעילות רב תרבותיים נוספים חדשים בקמפוס האוניברסיטה.

יישום שלושת ההמלצות הללו צריך לקחת בחשבון את הלקחים הבאים, כפי שבלטו במחקר ההערכה:

1.1 חשוב לשמור על קבוצות קטנות (מבחינה מספרית) בסדנאות ולשמור על כ- 15-20 משתתפים בכל קבוצה. קבוצה בגודל "הנכון" ו"המתאים" תהיה יציבה יותר ואינה מושפעת מתנודות נסיבתיות שונות (כמו היעדרות אחד או שניים ממשתתפיה מסיבות ארעיות כאלו או אחרות). קבוצה קטנה יותר (9-12 משתתפים) עלולה לצמצם את המרחב הבין תרבותי שהקבוצה יכולה לייצר, הן מבחינה תרבותית-לאומנית או דתית-עדתית והן מבחינת הרכבה המגדרי.

1.2 ההרכב הרב תרבותי של הקבוצות: הקבוצות מושפעות מהיחס המספרי השווה של המשתתפים היהודים והמשתתפים הערבים, וחשוב להמשיך ולפעול להשגת יעד זה ויצירתן של קבוצות שמספר הערבים והיהודים בהן יהיה שווה.

מה שמחזק המלצה זו עוד יותר היא העובדה שיש הבדלים בין היהודים והערבים הן מבחינת המודעות והבשלות (הפוליטית) שלהם בעיסוק בנושאים רב תרבותיים (הערבים פחות מהיהודים, וזה בלט במיוחד באחת מהקבוצות של החדשים), וגם מבחינת הפרשי הגילאים בין

הסטודנטים הערבים ולבין הסטודנטים היהודים (הערבים צעירים מהיהודים בכמעט 6 שנים בממוצע).

1.3 גיוון רב תרבותי-עדתי בתוך קבוצות הלאום: השתתפותם של סטודנטים ערבים מעדות שונות (מוסלמים, נוצרים, דרוזים וגם בדוים), העצימה את השיח הרב תרבותי הן באותה קבוצה אתנית-לאומית והן בקבוצה הכוללת (שיש בה גם ערבים וגם יהודים). כנ"ל עם היהודים: השתתפותם של סטודנטים יהודים מזרחיים, אשכנזים, אתיופים ועוד גם כן תורמת להעצמתו של השיח הרב-תרבותי הן בין יהודים עצמם והן בקבוצה הכוללת (ערבים ויהודים). גיוון רב תרבותי בתוך-עדתי מהווה מנוף ליצירתו של שיח בין תרבותי לא רק בין יהודים וערבים אלא בתוך אותה קבוצת הלאום, ומשפיע על כלל השיח הרב תרבותי בקבוצה.

1.4 המיעוט, בדרך כלל, מגלה עניין רב יותר למפגש עם הרוב. על כן, נכון לפתח תוכנית לעידוד יותר סטודנטים יהודים להשתתף בסדנאות הבין תרבותיות באוניברסיטה.

1.5 גם יש צורך לתת התייחסות מיוחדת להרכב המגדרי של הקבוצות: יש צורך לעודד ולגייס סטודנטים גברים להשתתף בסדנאות הבין-תרבותיות, במיוחד ערבים, אך גם יהודים.

2. להעצמת אפקט התכנית בקמפוס, ניתן במעגל הראשון, להשתמש בפוטנציאל הקיים בשני מוקדי הפעילות העכשוויות, מתחם המעונות ובית הספר לאומנות. במעגל שני, ניתן לאחר מכן, להרחיב את הפעילות למרחבים נוספים בקמפוס, תוך כדי יצירת שותפויות וחיבורים עם ארגונים ו/או חוגי לימוד שונים באוניברסיטה, כמו אגודת הסטודנטים, המרכז היהודי ערבי, בתי ספר ומחלקות שונות וגם לשכת הרקטור של האוניברסיטה.

3. סוגיית הרצף וההמשכיות בתכנית – חדשים וממשיכים/וותיקים:

האימפקט של התכנית היה נוכח אצל הוותיקים יותר מאשר החדשים (ראה לוח 14). גם המשתתפים בסדנת האומנות שסיימו שנתיים בתוכנית, ציינו רווחים ואימפקט ייחודי לכך (ראה פרק 5.5). על כן מומלץ לאפשר המשכיות ורצף ליותר סטודנטים ויותר קבוצות כממשיכם/וותיקים, הן "בסדנה לפיתוח מודעות בין תרבותית - תכנית מנהיגות קהילתית" והן "בסדנת יצירה ושיחה: בין תרבויות, בין שפות, בין זהויות" בבית הספר לאומנות.

לאור זאת, מומלץ לבחון את האפשרות של תכנית רב שנתי, לאורך 3 שנות הלימודים לתואר הראשון, גם באומנות. מימוש המלצה זו ייצר מרחב מעצים למרכיב האחריות החברתית אשר בלט בקרב המשתתפים הוותיקים בסדנאות הבין תרבותיות.

להמלצה זו יש תוקף משלה. ההמלצה הבאה (המלצה 4) מספקת ביסוס יותר חזק – גם תוכני - דווקא במתן דגש מיוחד על פיתוח יזמות חברתית רב תרבותית במרחב הקמפוס.

4. יצירתם של מוקדי פעילות רב תרבותיים נוספים בקמפוס, דורש הובלתו של שינוי והתאמות בתכנים ובדרכי פעילות הסדנאות בהתאם. למשל, מומלץ לבחון את האפשרות להכניס שלושה שינויים מרכזיים:

א. לייצר מיקוד פעילות שלישי שמכוון לפיתוח פעילות רב תרבותית בקמפוס (זאת בנוסף לשני המיקודים הקיימים כיום: הפנימי (התהליך האישי והקבוצתי שחברי כל קבוצה עוברים) והמיקוד כלפי חוץ (מחוץ לאוניברסיטה דרך ההתנדבות והסיוורים הרב תרבותיים).

ב. משתתפי התוכנית החדשים והוותיקים מקיימים פעילות התנדבותית קהילתית בנוסף לסיוורים רב תרבותיים וכל זאת במסגרת פעילות צוותית מעורבת ומשותפת של סטודנטים יהודים וערבים ביחד. פעילותם (משמעותית זו) מתקיימת מחוץ לקמפוס. ניתן לגייס את הכלים והכישורים אשר רכשו בסדנאות, וגם את הקשרים שהם בנו ויצרו עם הקהילות שבהם הם מתנדבים או המקומות הרב תרבותיים שבהם ביקרו, ולייצר תנועה משותפת אל תוך הקמפוס של האוניברסיטה, עם שותפיהם במסגרות ההתנדבותיות והסיוורים. ז"א להזמין את שותפיהם כ"קהל מבקר" אל האוניברסיטה לסיוור ו/או

פעילות רב תרבותית באוניברסיטה. פעילות זו תתבצע ע"י צוותים של משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות, משותפים ומעורבים של יהודים וערבים. את הסיורים הרב תרבותיים הללו צריך לבנות באופן מקצועי ובשיתוף עם הגורמים הרלוונטיים באוניברסיטה – תהליך שיכול להיות, בפני עצמו, כתורם לשיח הרב תרבותי בקמפוס. המהות של מהלך זה הינה להעצים את הפעילות הרב תרבותית בקמפוס, בהובלתם של משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות עם "קהל" חיצוני לאוניברסיטה, שיש לו קשר כלשהו עם הפעילות הרב תרבותית שאותם סטודנטים מתנדבים אצלם (או ביקרו אצלם). בכוחה של פעילות זו:

1. לאפשר למשתתפי הסדנאות הבין תרבותיות לזהות ולייצר מרחבי פעולה רב תרבותיים חדשים-נוספים בתוך הקמפוס ולפעול במסגרתם.
 2. לאפשר למשתתפי הסדנאות הבין תרבותיות לייצר שותפויות עם גורמים שונים בקמפוס (מרכזים שונים, מחלקות, לשכות וגופים אחרים) ולגייסם לטובת פעילות רב תרבותית בקמפוס.
 3. באמצעות תכנית פרסום (ושיווק) נכונה ומתאימה לפעילות זו בתוך הקמפוס, ניתן להנכיח את הרב תרבותיות כחלק מאורח החיים של המרחב האוניברסיטאי (הן בקרב קהל הסטודנטים הרחב והן בקרב הארגונים והמחלקות השונות באוניברסיטה).
 4. ולסיום חלק זה, בכוחה של פעילות זו לייצר עוד מוקדי השפעה על מיצוב תודעתי מחוזק בכל מה שקשור לתפקידה של האוניברסיטה לחינוך לחיים במרחב שהינו מגוון מבחינה תרבותית – הן בקרב הקהילה הרחבה והן בקרב קהילת האוניברסיטה (בקמפוס עצמו).
- ג. להכניס לתוכנית הלימודים של הסדנאות הבין תרבותיות "יחידת לימוד" חדשה שעוסקת בנושא של פיתוח "יזמות רב תרבותית" במרחב הקמפוס. יחידת לימוד זו יכולה להתפרס על פני כשישה מפגשים ממוקדים שמטרתם להזמין ולהכשיר את הסטודנטים המשתתפים "להביא את עצמם" אל השטח שבו הם לומדים, קמפוס האוניברסיטה,

ולהביא לשינוי תפיסתי ואופרטיבי של מושג "השטח" אצל משתתפי הסדנאות הבין תרבותיות ("השטח" הינו גם המרחב הפיזי, האנושי והם "מוזמנים" לפעול בו - לאחר הכשרה מיוחדת לכך). המשתתפים ירכשו, במסגרת יחידת לימוד זו, כלים לבניית תכנית פעולה צוותית (מטרות, יעדים, משימות, משאבים, שותפים, לוחות זמנים וכו'). כלים חדשים אלו מתווספים אל מגוון הכלים והמימוניות הרב תרבותיות אשר רכשו/רוכשים בתכנית המקורית.

חשוב לציין, התכנים של יחידת הלימוד החדשה צריכים להיות מועברים ע"י מנחים מקצועיים בתחום היזמות החברתית רב-תרבותית ועם היכרות טובה למרחב של הקמפוס.

הסטודנטים המשתתפים בסדנאות יוכלו להביא את הערך המוסף האישי שלהם כפעילים רב תרבותיים בתוך הקמפוס שבו הם חיים/לומדים, וזאת כמובן בנוסף לערך המוסף של התכנית בה הוא משתתף.

5. יצירת שיתופי פעולה בין מחלקות או בין חוגים שונים באוניברסיטה: בסדנה לפיתוח מודעות בין תרבותית - תכנית לפיתוח מנהיגות קהילתית, אשר פעלה במסגרת שתי קבוצות של סטודנטים חדשים וקבוצה אחת של וותיקים, הדגש היה על פעילות במתחם של המעונות. המשתתפים למדו במגוון רחב של חוגים/בתי ספר באוניברסיטה, כמו: משפטים, כלכלה ומינהל עסקים, לימודים רב תחומיים, סוציולוגיה, עבודה סוציאלית, אנגלית, למידה הוראה והדרכה, ביולוגיה ועוד. תהליך הלמידה, השיח והכלים הרב תרבותיים אשר רכשו המשתתפים בסדנאות לא באה לידי ביטוי בפעילות במסגרת החוגים ו/או המחלקות בהם הם לומדים.

לעומת זאת, אחד המאפיינים הבולטים של הסדנא הבין תרבותית שפעלה במסגרת בית הספר לאומנות הייתה המרחב הרב תרבותי האינטר דיסציפלינארי שלה - כתוצאה משיתוף פעולה של מספר חוגים/דיסציפלינות בסדנה אשר פעלה במרחב אחד (גדול) שהוא המשכן לאומנות, במסגרת בית הספר לאומנות, יצרה מנוף מיוחד להעצמת האפקט של פעילותם הסדנאית של המשתתפים, הן במסגרת המשכן, אך גם פוטנציאל יציאה אל מרחבים נוספים בקמפוס.

על כן, מומלץ לגייס מספר סטודנטים-משתתפים מאותו חוג או מחלקה ולייצר או לאפשר עבורם מרחב פעילות רב תרבותי במסגרת אותו חוג/פקולטה. למהלך כזה נדרשת גם פעולה של יצירת שיתופי פעולה אדמיניסטרטיביים, תוכניים ותקציביים בין מחלקות/פקולטות ו/או חוגים שונים באוניברסיטה להעצמת אפקט ההשפעה של התכנית בחיי הקמפוס במרחב הלימודים הראשוני של משתתפי הסדנאות. למהלך כזה יכולות להיות גם השפעות על העצמת אפקט התכנית בהשתלבות החברתית של משתתפיה גם במסגרת הלימודים (מימד שהיה הכי חלש בתכנית).

בתהליך גיוס ויצירת שיתופי פעולה בין מחלקות או בין חוגים שונים ניתן להיעזר באפקט המיוחד של התכנית, במיוחד בקרב הסטודנטים החדשים בשנתם הראשונה ללימודיהם, מעצם היות האוניברסיטה מקום המפגש הבין תרבותי הראשון-היחיד עבורם.

6. על מנת לפרוץ אל מרחבים שונים ומגוונים בקמפוס במטרה לייצר ולהשפיע (יותר) על השיח הרב תרבותי בין הסטודנטים בקמפוס, מומלץ ליצור שותפויות נוספות עם גופים פעילים מרכזיים באוניברסיטה, למשל: אגודת הסטודנטים (במסגרת "הפסקות פעילות" ביום רביעי של האגודה והכנסת תכנים רב תרבותיים), או שיתוף פעולה מעמיק ורחב יותר עם המרכז היהודי-ערבי, במיוחד בכל מה שקשור לקידום השיח הרב תרבותי בקמפוס בין יהודים וערבים.

יש צורך לעשות מיפוי כולל של הגופים הפוטנציאליים באוניברסיטה שניתן ליצור איתם שותפויות בנושא.

7. במטרה להביא את פוטנציאל ההשפעה של התכנית על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה יש צורך לקיים חשיבה משותפת בין השותפים של מובילי התכנית ולבין הנהלת האוניברסיטה ולקבל החלטה שיכולה להיות מאוד משמעותית בשביל לעשות שינויים במרחב הציבורי הקיים בקמפוס שמעודד פעילות ושיח רב תרבותיים ומייצר מציאות רב תרבותית מכילה ומנכיחה את "האחר". הדגש כאן הוא על עידוד פעילות רב תרבותית (ולא רק דמוקרטית), למשל, בדומה לשינויים שהוכנסו בשנים האחרונות בלוח השנה של האוניברסיטה, חגים של עדות שונות מהחברה הערבית.

8. מומלץ לייצר ערוץ פעילות לחיזוק השיח הבין תרבותי בקמפוס גם עם ובין אנשי ונשות הסגל האקדמי, בנוסף לזה הקיים עם ובין סטודנטים. מומלץ, למשל, לייצר שיתוף פעולה עם היחידה לקידום ההוראה, שמשויכת ללשכת הרקטור ופועלת לקידום איכות ההוראה באוניברסיטה. היחידה עוסקת, בין השאר, בטיפוח מיומנויות הוראה באמצעות סדנאות, ימי עיון וייעוץ אישי לסגל האקדמי. מומלץ לבנות תכנית או סדנה שתהיה מיועדת לסגל האקדמי שמטרתה חיזוק השיח הרב תרבותי באוניברסיטה (למשל במתכונת "להיות מרצים רב תרבותיים יותר").

ליישומן של שלושת ההמלצות האחרונות (6, 7, 8) חשיבות רבה בקמפוס מגוון מבחינה תרבותית.

9. ליווי ביצוע התכנית בהערכה מעצבת:

בין אם הסדנאות הבין תרבותיות ימשיכו לפעול בשנה הבאה באותה מסגרת, תוך הכנסת השינויים והשיפורים לאור מחקר הערכה זה, ובין אם מרחיבים ו/או מיישמים תכנית רחבה ומקיפה בנושא חיים משותפים בקמפוס מגוון מבחינה תרבותית, מומלץ לתכנן מהלך הערכה אשר ילווה את ביצוע התכנית מהשלבים הראשוניים של התהליך, טרם תחילת הביצוע עצמו.

תהליך הערכה כזה יאפשר בניית תכנית הערכה בהתאם לתכנית הפרויקט (מטרותיו, הנושאים שיטופלו, התוצאות המצופות ועוד) בנוסף לתיעוד והבטחת ההיתכנות הארגונית להתמודדות עם הערכה ארגונית, מקצועית ותקציבית למהלך. לאור זאת גם יוגדרו מראש איזה מידע צריך לאסוף, איפה ואיך ומה עושים עם המידע הנ"ל (Strichman & Marshood, 2007).

היות ואחת מהמטרות המרכזיות של הערכת תוכניות ופרויקטים חברתיים היא לשנות ולשפר פעילות שטרם הסתיימה, אזי מומלץ להשתמש במודל של "הערכה מעצבת" לשם שינוי ושיפור (Scriven, 1967). לפי הנחה זו, תהליך ההערכה ילווה את התוכנית במהלך כל שנה"ל הקרובה ויפעל לפי העקרונות של הערכה המביאה תועלת (נבו, 1989): "להרחיב את מושג

הפקת התועלת מפעילות הערכה, ולכלול בו את כל ההשפעות האפשריות של פעילות ההערכה" (שם: 211).

ביבליוגרפיה

אלחאג', מ. (2003). "חינוך בצל הקונפליקט: הגמוניה תרבותית לעומת רב-תרבותיות נשלטת", עמודים: 295 – 327. בתוך: אלחאג', מאג'ד ובן-אליעזר, אורי (עורכים). בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה. חיפה: אוניברסיטת חיפה.

אלחאג', מ. (1997). "זהות ואוריינטציה בקרב הערבים בישראל: מצב של פריפריה כפולה", מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים 41/42: 103 – 122.

נבו, ד. (1989). הערכה המביאה תועלת: הערכת פרויקטים חינוכיים וחברתיים. מודן.

נתנזון, ר. ואחדות, ל. (עורכים). 1999: הפועלים החדשים: עובדים ממדינות זרות בישראל, תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

סמוחה, ס. (2013). לא שוברים את הכלים: מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012, המכון הישראלי לדמוקרטיה ואוניברסיטת חיפה.

צ'יקי-ארד, ר. (22/08/2014). "העסקים המשותפים ליהודים וערבים משלמים מחירי מבצע". הארץ. אוחר בתאריך 22/08/2014, בכתובת

<http://www.haaretz.co.il/news/education/.premium-1.2412774>

Scriven, M. (1967). "The Methodology of Evaluation". In R. E. Stake (Ed.), Curriculum Evaluation. AERA Monograph Series on Evaluation, No. 1. Chicago: Rand McNally.

Smootha, S. (1989). Arabs and Jews in Israel: Conflicting and Shared Attitudes in a Divided Society, I, Boulder: Westview Press.

Strichman, N. & Marshood, F. (2007). So, how are we doing? Introducing Evaluative Processes to Your Organization. Shatil.

נספח 1: ממצאים של כלל המשתתפים בסדנאות משאלון הערכה ומשוב, מבט, יוני 2014

<p>(1) מין: 25.17 (2) שנת לידה: (1972 – 1995, ממוצע גיל שנים)</p>	<p>1. זכר (12 = 26.1%) 2. נקבה (34 = 73.9%)</p>
<p>(3) מצב משפחתי: 4) באיזה שנת לימודים את/ה: 1. שנה ראשונה (15 = 32.6%) 2. שנה שנייה (8 = 17.4%) 3. שנה שלישית (16 = 34.8%) 4. שנה רביעית ומעלה (7 = 15.2%)</p>	<p>1. רווק/ה (42 = 91.3%) 2. נשוי/נשואה (3 = 6.5%) 3. גרוש/ה או פרוד/ה (1 = 2.2%) 4. אלמן/ה (0)</p>
<p>(5) האם עשית שירות אזרחי/לאומי? 6) האם שירתת בצבא? 1. כן (6 = 13.0%) 2. לא (37 = 80.4%) (3, שהם 6.5% לא ענו על שאלה זו)</p>	<p>1. כן (15 = 32.6%) 2. לא (31 = 67.4%)</p>
<p>(7) מקום המגורים שלך בזמן לימודך באוני' _</p>	<p>(8) יישוב המגורים הקבועים שלך: _____</p>
<p>(9) באיזו ארץ נולדת? 10) באיזו ארץ נולד אביך? 1. ישראל (37 = 80.4%) 2. באחת ממדינות אירופה-אמריקה (3 = 6.5%) 3. באחת ממדינות אסיה-אפריקה (3 = 6.5%) 4. באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אירופה (2 = 4.3%) 5. אחר, נא לציין: _____ (0) (1 = 2.2% שלא ענו על שאלה זו)</p>	<p>1. ישראל (43 = 93.5%) 2. באחת ממדינות אירופה-אמריקה (0) 3. באחת ממדינות אסיה-אפריקה (1 = 2.2%) 4. באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אירופה (2 = 4.3%) 5. אחר, נא לציין: _____ (0)</p>
<p>(11) מספר שנות הלימוד של אימא שלך: (ממוצע = 12.38)</p>	<p>(12) מספר שנות הלימוד של אבא שלך: (ממוצע = 12.24)</p>
<p>(13) האם התנדבת במסגרת כלשהי במהלך השנה האחרונה? 1. כן (34 = 73.9%) 2. לא (12 = 26.1%)</p>	<p>(14) ביחס לשמירת הדת, האם אתה חושב שאתה היום: 1. דתי מאוד (0) 2. דתי (7 = 15.2%) 3. דתי במידה מסוימת (18 = 39.1%) 4. לא דתי (21 = 45.7%)</p>
<p>(15) מהי דתך? 1. יהודי (17 = 37.0%) 2. מוסלמי (18 = 39.1%) 3. נוצרי (6 = 13.0%) 4. דרוזי (3 = 6.5%) (2, שהם 4.3% לא ציינו מה הדת)</p>	

	(שלהם)
--	--------

המשפטים בעמוד הבא עוסקים ביחסים שבין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל. ציין/י לגבי כל אחד מהם את מידת ההסכמה שלך:

אין תשובה	מסכים 4	נוטה להסכים 3	נוטה לא להסכים 2	לא מסכים 1		
0	63%	37%	0	0	16	שיהיו התארגנויות משותפות של יהודים וערבים
0	30.4%	34.8%	19.6%	15.2%	17	שערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים
0	54.3%	28.3%	10.9%	6.5%	18	שתלמידים יהודים ותלמידים ערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים משותפים
2.2%	32.6%	37.0%	23.9%	4.3%	19	שערבים יחיו בשכונות יהודיות
0	50.0%	34.8%	13.0%	2.2%	20	שיהודים וערבים יחיו בשכונות מעורבות של יהודים וערבים
0	39.1%	39.1%	15.2%	6.5%	21	טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל
0	60.9%	37.0%	2.2%	0	22	בין האזרחים הערבים והיהודים צריכים להתקיים גם קשרים שאנשים בוחרים בהם מרצונם כמו חברות אישית ופעילות בארגונים משותפים
2.2%	52.2%	34.8%	8.7%	2.2%	23	אני מנסה לראות את היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל מנקודת המבט של שני הצדדים
2.2%	63.0%	30.4%	4.3%	0	24	על המדינה/הממשלה לעודד יצירת מרחבים משותפים ליהודים וערבים במגוון תחומים (כמו חינוך, תעשייה, בידור, דור ועוד)

4.3%	47.8%	34.8%	8.7%	4.3%	25	עסקים משותפים ליהודים וערבים צריכים לקבל מענקי תמיכה מיוחדים מהמדינה או מהממשלה יותר מאשר עסקים בבעלות נפרדת ליהודים ו/או ערבים
------	-------	-------	------	------	----	---

שאלות לגבי תכנית מב"ט:

מה הסיבות שבגללן בחרת להשתתף בתכנית? נא לציין לגבי כל גורם מהרשימה שלהן את מידת השפעתו על החלטתך להשתתף בתכנית. הדירוג הוא מ-1 עד 4, כאשר 1 פירושו בכלל לא השפיע ו-4 השפיע מאוד:

אין תשובה	השפיע מאוד 4	השפיע 3	לא כל כך השפיע 2	בכלל לא השפיע 1		
2.2%	26.1%	58.7%	10.9%	2.2%	26	רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"
4.3%	43.5%	50.0%	0	2.2%	27	עניין בנושא של רב תרבותיות
4.3%	41.3%	41.3%	10.9%	2.2%	28	רצון להכיר אנשים שונים ממני
4.3%	28.3%	52.2%	10.9%	4.3%	29	הזדמנות לעסוק בזהות האישית
2.2%	26.1%	41.3%	23.9%	6.5%	30	הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים
2.2%	43.5%	34.8%	13.0%	6.5%	31	עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים
2.2%	39.1%	39.1%	10.9%	8.7%	32	תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי

מבין הרשימה של הגורמים שהוזכרו למעלה, מהם שני הגורמים הכי חשובים בעיניך ואשר גרמו לך להשתתף בתכנית? נא לציין אותם לפי סדר חשיבות, כאשר הראשון זה החשוב ביותר והשני הינו הפחות חשוב בעיניך:

(33) הגורם הראשון בחשיבותו:

הגורם הראשון בחשיבותו		
21.7%	31. עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים	
19.6%	29. הזדמנות לעסוק בזהות האישית	
17.4%	28. רצון להכיר אנשים שונים ממני	
15.2%	27. עניין בנושא של רב תרבותיות	
8.7%	32. תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי	
8.7%	26. רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"	
4.3%	30. הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים	

4.3%	אין תשובה
------	-----------

(34) הגורם השני בחשיבותו:

הגורם השני בחשיבותו	
19.6%	27. עניין בנושא של רב תרבותיות
19.6%	32. תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי
17.4%	31. עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים
15.2%	29. הזדמנות לעסוק בזהות האישית
10.9%	30. הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים
8.7%	26. רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"
4.3%	28. רצון להכיר אנשים שונים ממני
4.3%	אין תשובה

ציין לגבי כל אחד מהמשפטים הבאים את מידת ההסכמה שלך:

אין תשובה	מסכים מאוד 4	מסכים 3	לא כל כך מסכים 2	בכלל לא מסכים 1		
2.2%	43.5%	50.0%	4.3%	0	35	התכנית מייצרת הזדמנות למשתתפיה להכיר אנשים אחרים שונים מהם בחברה הישראלית
2.2%	32.6%	54.3%	10.9%	0	36	התכנית מגבירה אצל משתתפיה את המודעות שלהם ל"אחר"
2.2%	26.1%	65.2%	6.5%	0	37	התכנית מעמיקה את ההבנה של המשתתפים בה בנושאים של רב תרבותיות
2.2%	28.3%	45.7%	21.7%	2.2%	38	התכנית מייצרת מרחב משותף ייחודי לסטודנטים יהודים וערבים בקמפוס
2.2%	17.4%	45.7%	32.6%	2.2%	39	התכנית גורמת למשתתפיה לזהות מגוון רחב של הזדמנויות למפגש בין יהודים וערבים בקמפוס
2.2%	30.4%	58.7%	8.7%	0	40	המפגש הבין תרבותי במסגרת התכנית תרם להיכרות עם האחר

2.2%	15.2%	41.3%	32.6%	8.7%	41	הפעילות בתכנית משפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה
4.3%	56.5%	32.6%	6.5%	0	42	יש צורך להרחיב את השיח הרב תרבותי בקמפוס בין יהודים וערבים
4.3%	56.5%	37.0%	2.2%	0	43	חשוב שסטודנטים רבים בקמפוס ישתתפו בתכנית זו
2.2%	43.5%	45.7%	8.7%	0	44	לתכנית יש פוטנציאל להשפיע על השיח הרב תרבותי בין יהודים וערבים בקמפוס

עוד כמה משפטים על התכנית:

אין תשובה	מסכים מאוד 4	מסכים 3	לא כל כך מסכים 2	בכלל לא מסכים 1		
2.2%	41.3%	39.1%	13.0%	4.3%	45	בעקבות השתתפותי בתכנית, אשמח לעזור לסטודנטים המתקשים בלימודים, גם אם אינם שייכים לקבוצה החברתית שלי
2.2%	45.7%	34.8%	13.0%	4.3%	46	בעקבות השתתפותי בתכנית, מרגיש נוח להיפגש עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלי במסעדה או בבית קפה
4.3%	45.7%	34.8%	15.2%	0	47	בעקבות השתתפותי בתכנית, מרגיש שיש מגוון של נושאים בקמפוס שניתן לפעול בהם במשותף עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלי
4.3%	41.3%	39.1%	15.2%	0	48	מהתכנית אני לוקח דברים שיכולים לעזור לי גם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס
4.3%	21.7%	32.6%	34.8%	6.5%	49	התכנית חיזקה את ההשתלבות החברתית שלי בקבוצה שאני משתייך אליה

4.3%	13.0%	32.6%	39.1%	10.9%	התכנית חיזקה את ההשתלבות החברתית שלי במסגרת הלימודים	50
4.3%	21.7%	43.5%	23.9%	6.5%	בתכנית זיהיתי סטריאוטיפים שיש לי על אחרים בחברה הישראלית	51
2.2%	34.8%	54.3%	8.7%	0	המפגשים של התכנית הביאו אותי לתובנות חדשות	52

53) נא לציין מידת שביעות הרצון הכללית שלך מהתכנית:

1. מאוד שבע רצון (14 = 30.4%)
2. שבע רצון (28 = 60.9%)
3. לא כל כך שבע רצון (4 = 8.7%)
4. בכלל לא שבע רצון (0)

54 - 57) אילו מרכיבים בתכנית **אהבת** – ולפי דעתך חשוב לשמור עליהם ו/או להעצים אותם?

42 = 91.3% התייחסו לשאלה זו.

4 = 8.7% לא התייחסו לשאלה זו.

58 - 61) אילו מרכיבים בתכנית **אהבת פחות** – ולפי דעתך חשוב להכניס בהם שיפורים ו/או לשנותם?

38 = 82.6% התייחסו לשאלה זו.

8 = 17.4% לא התייחסו לשאלה זו.

62) באיזו מידה אתה ממליץ לחברייך מבין הסטודנטים באוניברסיטה להשתתף בתכנית זו?

1. ממליץ מאוד (32 = 69.6%).
2. ממליץ (14 = 30.4%).
3. לא כל כך ממליץ (0)
4. בכלל לא ממליץ (0)

תודה רבה על שיתוף הפעולה

נספח 2: **ממצאים של הערבים משאלון הערכה ומשוב- תכניות מבט, יוני 2014**

<p>(1) מין: 3. זכר (5 = 18.5%) 4. נקבה (22 = 81.5%)</p>	<p>(2) שנת לידה: (1976 – 1995, ממוצע גיל = 23.07)</p>
<p>(3) מצב משפחתי: 5. רווק/ה (25 = 92.6%) 6. נשוי/נשואה (2 = 7.4%) 7. גרוש/ה או פרוד/ה (0) 8. אלמן/ה (0)</p>	<p>(4) באיזה שנת לימודים את/ה: 5. שנה ראשונה (9 = 33.3%) 6. שנה שנייה (6 = 22.2%) 7. שנה שלישית (10 = 37.0%) 8. שנה רביעית ומעלה (2 = 7.4%)</p>
<p>(5) האם שירתת בצבא? 3. כן (0) 4. לא (27 = 100%)</p>	<p>(6) האם עשית שירות אזרחי/לאומי? 3. כן (4 = 14.8%) 4. לא (23 = 85.2%)</p>
<p>(7) מקום המגורים שלך בזמן לימודך באוני': _____</p>	<p>(8) יישוב המגורים הקבועים שלך: _____</p>
<p>(9) באיזו ארץ נולדת? 6. ישראל (27 = 100%) 7. באחת ממדינות אירופה-אמריקה 8. באחת ממדינות אסיה-אפריקה (0) 9. באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אפריקה (0) 10. אחר, נא לציין: (0)</p>	<p>(10) באיזו ארץ נולד אביך? 6. ישראל (26 = 96.3%) 7. באחת ממדינות אירופה-אמריקה (0) 8. באחת ממדינות אסיה-אפריקה (0) 9. באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אירופה (0) 10. אחר, נא לציין: (0) (אין תשובה: 1 = 3.7%)</p>
<p>(11) מספר שנות הלימוד של אימא שלך: (ממוצע = 11.29)</p>	<p>(12) מספר שנות הלימוד של אבא שלך: (ממוצע = 11.29)</p>
<p>(13) האם התנדבת במסגרת כלשהי במהלך השנה האחרונה? 3. כן (20 = 74.1%) 4. לא (7 = 25.9%)</p>	<p>(14) ביחס לשמירת הדת, האם אתה חושב שאתה היום: 5. דתי מאוד (0) 6. דתי (5 = 18.5%) 7. דתי במידה מסוימת (14 = 51.9%) 8. לא דתי (8 = 29.6%)</p>
<p>(15) מהי דתך? 5. יהודי (0) 6. מוסלמי (18 = 66.7%) 7. נוצרי (6 = 22.2%) 8. דרוזי (3 = 11.1%)</p>	

המשפטים בעמוד הבא עוסקים ביחסים שבין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל. ציין/י לגבי כל אחד מהם את מידת ההסכמה שלך:

אינ תשובה	מסכים 4	נוטה להסכים 3	נוטה לא להסכים 2	לא מסכים 1		
0	55.6%	44.4%	0	0	16	שיהיו התארגנויות משותפות של יהודים וערבים
0	14.8%	33.3%	29.6%	22.2%	17	שערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים
0	40.7%	33.3%	14.8%	11.1%	18	שתלמידים יהודים ותלמידים ערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים משותפים
3.7%	22.2%	37.0%	29.6%	7.4%	19	שערבים יחיו בשכונות יהודיות
0	40.7%	40.7%	14.8%	3.7%	20	שיהודים וערבים יחיו בשכונות מעורבות של יהודים וערבים
0	37.0%	44.4%	14.8%	3.7%	21	טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל
0	66.7%	29.6%	3.7%	0	22	בין האזרחים הערבים והיהודים צריכים להתקיים גם קשרים שאנשים בוחרים בהם מרצונם כמו חברות אישית ופעילות בארגונים משותפים
0	51.9%	29.6%	14.85	3.7%	23	אני מנסה לראות את היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל מנקודת המבט של שני הצדדים
0	70.4%	22.2%	7.4%	0	24	על המדינה/הממשלה לעודד יצירת מרחבים משותפים ליהודים וערבים במגוון תחומים (כמו חינוך, תעשייה, בידור, דיור ועוד)
0	59.3%	29.6%	7.4%	3.7%	25	עסקים משותפים ליהודים וערבים צריכים לקבל מענקי תמיכה מיוחדים מהמדינה או מהממשלה יותר מאשר עסקים בבעלות נפרדת ליהודים ו/או ערבים

שאלות לגבי תכנית מב"ט:

מה הסיבות שבגללן בחרת להשתתף בתכנית? נא לציין לגבי כל גורם מהרשימה שלהן את מידת השפעתו על החלטתך להשתתף בתכנית. הדירוג הוא מ-1 עד 4, כאשר 1 פירושו בכלל לא השפיע ו-4 השפיע מאוד:

אין תשובה	השפיע מאוד 4	השפיע 3	לא כל כך השפיע 2	בכלל לא השפיע 1		
3.7%	25.9%	55.6%	11.1%	3.7%	26	רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"
3.7%	33.3%	59.3%	0	3.7%	27	עניין בנושא של רב תרבותיות
7.4%	37.0%	44.4%	7.4%	3.7%	28	רצון להכיר אנשים שונים ממני
3.7%	25.9%	63.0%	3.7%	3.7%	29	הזדמנות לעסוק בזהות האישית
3.7%	25.9%	40.7%	22.2%	7.4%	30	הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים
3.7%	37.0%	33.3%	22.2%	3.7%	31	עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים
3.7%	29.6%	48.1%	11.1%	7.4%	32	תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי

מבין הרשימה של הגורמים שהוזכרו למעלה, מהם שני הגורמים הכי חשובים בעיניך ואשר גרמו לך להשתתף בתכנית? נא לציין אותם לפי סדר חשיבות, כאשר הראשון זה החשוב ביותר והשני הינו הפחות חשוב בעיניך:

(33) הגורם הראשון בחשיבותו:

הגורם הראשון בחשיבותו		
33.3%	29. הזדמנות לעסוק בזהות האישית	
18.5%	27. עניין בנושא של רב תרבותיות	
14.8%	28. רצון להכיר אנשים שונים ממני	
11.1%	31. עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים	
7.4%	32. תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי	
7.4%	26. רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"	
3.7%	30. הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים	
3.7%	אין תשובה	

(34) הגורם השני בחשיבותו:

הגורם השני בחשיבותו		

25.9%	31. עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים
18.5%	29. הזדמנות לעסוק בזהות האישית
18.5%	30. הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים
11.1%	27. עניין בנושא של רב תרבותיות
11.1%	32. תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי
7.4%	26. רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"
3.7%	28. רצון להכיר אנשים שונים ממני
3.7%	אין תשובה

ציין לגבי כל אחד מהמשפטים הבאים את מידת ההסכמה שלך:

אין תשובה	מסכים מאוד	מסכים 3	לא כל כך מסכים 2	בכלל לא מסכים 1	
0	44.4%	51.9%	3.7%	0	35 התכנית מייצרת הזדמנות למשתתפיה להכיר אנשים אחרים שונים מהם בחברה הישראלית
0	33.3%	55.6%	11.1%	0	36 התכנית מגבירה אצל משתתפיה את המודעות שלהם ל"אחר"
0	25.9%	66.7%	7.4%	0	37 התכנית מעמיקה את ההבנה של המשתתפים בה בנושאים של רב תרבותיות
0	22.2%	51.9%	25.9%	0	38 התכנית מייצרת מרחב משותף ייחודי לסטודנטים יהודים וערבים בקמפוס
0	18.5%	59.3%	22.2%	0	39 התכנית גורמת למשתתפיה לזהות מגוון רחב של הזדמנויות למפגש בין יהודים וערבים בקמפוס
0	29.6%	59.3%	11.1%	0	40 המפגש הבין תרבותי במסגרת התכנית תרם להיכרות עם האחר
0	22.2%	44.4%	25.9%	7.4%	41 הפעילות בתכנית משפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה
3.7%	59.3%	37.0%	0	0	42 יש צורך להרחיב את השיח הרב תרבותי בקמפוס בין יהודים וערבים
0	66.7%	33.3%	0	0	43 חשוב שסטודנטים רבים בקמפוס ישתתפו בתכנית זו

0	44.4%	51.9%	3.7%	0	לתכנית יש פוטנציאל להשפיע על השיח הרב תרבותי בין יהודים וערבים בקמפוס	44
---	-------	-------	------	---	---	----

עוד כמה משפטים על התכנית:

אין תשובה	מסכים מאוד 4	מסכים 3	לא כל כך מסכים 2	בכלל לא מסכים 1		
0	51.9%	40.7%	7.4%	0	בעקבות השתתפותי בתכנית, אשמח לעזור לסטודנטים המתקשים בלימודים, גם אם אינם שייכים לקבוצה החברתית שלי	45
0	51.9%	37.0%	7.4%	3.7%	בעקבות השתתפותי בתכנית, מרגיש נוח להיפגש עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלי במסעדה או בבית קפה	46
0	48.1%	37.0%	14.8%	0	בעקבות השתתפותי בתכנית, מרגיש שיש מגוון של נושאים בקמפוס שניתן לפעול בהם במשותף עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלי	47
0	40.7%	44.45	14.8%	0	מהתכנית אני לוקח דברים שיכולים לעזור לי גם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס	48
0	25.9%	48.1%	22.2%	3.7%	התכנית חיזקה את ההשתלבות החברתית שלי בקבוצה שאני משתייך אליה	49
0	14.8%	44.4%	29.6%	11.1%	התכנית חיזקה את ההשתלבות החברתית שלי במסגרת הלימודים	50
3.7%	25.9%	55.6%	11.1%	3.7%	בתכנית זיהיתי סטריאוטיפים שיש לי על אחרים בחברה הישראלית	51
0	40.7%	48.1%	11.1%	0	המפגשים של התכנית הביאו אותי לתובנות חדשות	52

53) נא לציין מידת שביעות הרצון הכללית שלך מהתכנית:

1. מאוד שבע רצון (9 = 33.3%)

2. שבע רצון (18 = 66.7%)

3. לא כל כך שבע רצון (0)

4. בכלל לא שבע רצון (0)

54 - 57) אילו מרכיבים בתכנית **אהבת** – ולפי דעתך חשוב לשמור עליהם ו/או להעצים אותם?

26 = 96.3% התייחסו לשאלה זו.

1 = 3.7% לא התייחסו לשאלה זו.

58 - 61) אילו מרכיבים בתכנית **אהבת פחות** – ולפי דעתך חשוב להכניס בהם שיפורים ו/או לשנותם?

23 = 85.2% התייחסו לשאלה זו.

4 = 14.8% לא התייחסו לשאלה זו.

62) באיזו מידה אתה ממליץ לחברריך מבין הסטודנטים באוניברסיטה להשתתף בתכנית זו?

1. ממליץ מאוד (22 = 81.5%).

2. ממליץ (5 = 18.5%)

3. לא כל כך ממליץ (0)

4. בכלל לא ממליץ (0)

תודה רבה על שיתוף הפעולה

מאחלים סיום מוצלח של שנת הלימודים

נספח 3: **מצאים של המשתתפים היהודים משאלון הערכה ומשוב-תכניות מבט, יוני 2014**

<p>(1) מין: 1. זכר (6 = 35.3%) 2. נקבה (11 = 64.7%)</p>	<p>(2) שנת לידה: 1972 – 1995, ממוצע גיל = 28.76</p>
<p>(3) מצב משפחתי: 1. רווק/ה (15 = 88.2%) 2. נשוי/נשואה (1 = 5.9%) 3. גרוש/ה או פרוד/ה (1 = 5.9%) 4. אלמן/ה (0)</p>	<p>(4) באיזה שנת לימודים את/ה: 1. שנה ראשונה (5 = 29.4%) 2. שנה שנייה (2 = 11.8%) 3. שנה שלישית (6 = 35.3%) 4. שנה רביעית ומעלה (4 = 23.5%)</p>
<p>(5) האם שירתת בצבא? 1. כן (15 = 88.2%) 2. לא (2 = 11.8%)</p>	<p>(6) האם עשית שירות אזרחי/לאומי? 1. כן (2 = 11.8%) 2. לא (12 = 70.6%) (3, שהם 17.6% לא ציינו תשובה)</p>
<p>(7) מקום המגורים שלך בזמן לימודך באוני':</p>	<p>(8) יישוב המגורים הקבועים שלך: ____</p>
<p>(9) באיזו ארץ נולדת? 1. ישראל (14 = 82.4%) 2. באחת ממדינות אירופה-אמריקה אמריקה 3. באחת ממדינות אסיה-אפריקה (1 = 5.9%) 4. באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אירופה (2 = 11.8%) 5. אחר, נא לציין: (0)</p>	<p>(10) באיזו ארץ נולד אביך? 1. ישראל (9 = 52.9%) 2. באחת ממדינות אירופה-אמריקה אמריקה (3 = 17.6%) 3. באחת ממדינות אסיה-אפריקה (3 = 17.6%) 4. באחת ממדינות ברית המועצות לשעבר או מזרח אירופה (2 = 11.8%) 5. אחר, נא לציין: (0)</p>
<p>(11) מספר שנות הלימוד של אימא שלך: (ממוצע = 14.33)</p>	<p>(12) מספר שנות הלימוד של אבא שלך: (ממוצע = 13.87)</p>
<p>(13) האם התנדבת במסגרת כלשהי במהלך השנה האחרונה? 1. כן (12 = 70.6%) 2. לא (5 = 29.4%)</p>	<p>(14) ביחס לשמירת הדת, האם אתה חושב שאתה היום: 1. דתי מאוד (0) 2. דתי (2 = 11.8%) 3. דתי במידה מסוימת (4 = 23.5%) 4. לא דתי (11 = 64.7%)</p>
<p>(15) מהי דתך? 1. יהודי (17 = 100%) 2. מוסלמי (0) 3. נוצרי (0) 4. דרוזי (0)</p>	

המשפטים בעמוד הבא עוסקים ביחסים שבין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים בישראל. ציין/י לגבי כל אחד מהם את מידת ההסכמה שלך:

אין תשובה	מסכים 4	נוטה להסכים 3	נוטה לא להסכים 2	לא מסכים 1		
0	76.5%	23.5%	0	0	16	שיהיו התארגנויות משותפות של יהודים וערבים
0	58.8%	35.3%	5.9%	0	17	שערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים
0	76.5%	23.5%	0	0	18	שתלמידים יהודים ותלמידים ערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים משותפים
0	41.2%	41.2%	17.6%	0	19	שערבים יחיו בשכונות יהודיות
0	58.8%	29.4%	11.8%	0	20	שיהודים וערבים יחיו בשכונות מעורבות של יהודים וערבים
0	41.2%	35.3%	17.6%	5.9%	21	טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל
0	52.9%	47.1%	0	0	22	בין האזרחים הערבים והיהודים צריכים להתקיים גם קשרים שאנשים בוחרים בהם מרצונם כמו חברות אישית ופעילות בארגונים משותפים
0	52.9%	47.1%	0	0	23	אני מנסה לראות את היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל מנקודת המבט של שני הצדדים
0	52.9%	47.1%	0	0	24	על המדינה/הממשלה לעודד יצירת מרחבים משותפים ליהודים וערבים במגוון תחומים (כמו חינוך, תעשייה, בידור, דיור ועוד)
5.9%	35.3%	41.2%	11.8%	5.9%	25	עסקים משותפים ליהודים וערבים צריכים לקבל מענקי תמיכה מיוחדים מהמדינה או מהממשלה יותר מאשר עסקים בבעלות נפרדת ליהודים ו/או ערבים

שאלות לגבי תכנית מב"ט:

מה הסיבות שבגללן בחרת להשתתף בתכנית? נא לציין לגבי כל גורם מהרשימה שלהן את מידת השפעתו על החלטתך להשתתף בתכנית. הדירוג הוא מ-1 עד 4, כאשר 1 פירושו בכלל לא השפיע ו-4 השפיע מאוד:

אין תשובה	השפיע מאוד 4	השפיע 3	לא כל כך השפיע 2	בכלל לא השפיע 1		
0	17.6%	70.6%	11.8%	0	26	רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"
5.9%	58.8%	35.3%	0	0	27	עניין בנושא של רב תרבותיות
0	47.1%	35.3%	17.6%	0	28	רצון להכיר אנשים שונים ממני
5.9%	29.4%	35.3%	23.5%	5.9%	29	הזדמנות לעסוק בזהות האישית
0	29.4%	41.2%	23.5%	5.9%	30	הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים
0	52.9%	41.2%	0	5.9%	31	עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים
0	52.9%	29.4%	5.9%	11.8%	32	תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי

מבין הרשימה של הגורמים שהוזכרו למעלה, מהם שני הגורמים הכי חשובים בעיניך ואשר גרמו לך להשתתף בתכנית? נא לציין אותם לפי סדר חשיבות, כאשר הראשון זה החשוב ביותר והשני הינו הפחות חשוב בעיניך:

(33) הגורם הראשון בחשיבותו:

הגורם הראשון בחשיבותו		
41.2%	31. עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים	
17.6%	28. רצון להכיר אנשים שונים ממני	
11.8%	27. עניין בנושא של רב תרבותיות	
11.8%	26. רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"	
11.8%	32. תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי	
5.9%	30. הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים	
0	29. הזדמנות לעסוק בזהות האישית	
0	אין תשובה	

(34) הגורם השני בחשיבותו:

הגורם השני בחשיבותו		
35.3%	27. עניין בנושא של רב תרבותיות	
29.4%	32. תחושת אחריות חברתית שיש לך כלפי החברה שבה אתה חי	
11.8%	26. רצון ללמוד בצורה "אחרת" ו"שונה"	

11.8%	29. הזדמנות לעסוק בזהות האישית
5.9%	31. עניין בנושא יחסי יהודים-ערבים
5.9%	28. רצון להכיר אנשים שונים ממני
0	30. הזדמנות לרכישת כלים בניהול קונפליקטים
0	אין תשובה

ציין לגבי כל אחד מהמשפטים הבאים את מידת ההסכמה שלך:

אין תשובה	מסכים מאוד	מסכים 3	לא כל כך מסכים 2	בכלל לא מסכים 1		
5.9%	41.2%	47.1%	5.9%	0	35	התכנית מייצרת הזדמנות למשתתפיה להכיר אנשים אחרים שונים מהם בחברה הישראלית
5.9%	35.3%	47.1%	11.8%	0	36	התכנית מגבירה אצל משתתפיה את המודעות שלהם ל"אחר"
5.9%	29.4%	58.8%	5.9%	0	37	התכנית מעמיקה את ההבנה של המשתתפים בה בנושאים של רב תרבותיות
5.9%	35.3%	41.2%	17.6%	0	38	התכנית מייצרת מרחב משותף ייחודי לסטודנטים יהודים וערבים בקמפוס
5.9%	17.6%	23.5%	47.1%	5.9%	39	התכנית גורמת למשתתפיה לזהות מגוון רחב של הזדמנויות למפגש בין יהודים וערבים בקמפוס
5.9%	35.3%	58.8%	0	0	40	המפגש הבין תרבותי במסגרת התכנית תרם להיכרות עם האחר
5.9%	5.9%	35.3%	41.2%	11.8%	41	הפעילות בתכנית משפיעה על השיח הרב תרבותי באוניברסיטה
5.9%	52.9%	23.5%	17.6%	0	42	יש צורך להרחיב את השיח הרב תרבותי בקמפוס בין יהודים וערבים
11.8%	47.1%	35.3%	5.9%	0	43	חשוב שסטודנטים רבים בקמפוס ישתתפו בתכנית זו
5.9%	41.2%	41.2%	11.8%	0	44	לתכנית יש פוטנציאל להשפיע על השיח הרב תרבותי בין יהודים וערבים בקמפוס

עוד כמה משפטים על התכנית:

אין תשובה	מסכים מאוד 4	מסכים 3	לא כל כך מסכים 2	בכלל לא מסכים 1		
5.9%	23.5%	41.2%	17.6%	11.8%	45	בעקבות השתתפותי בתכנית, אשמח לעזור לסטודנטים המתקשים בלימודים, גם אם אינם שייכים לקבוצה החברתית שלי
5.9%	35.3%	35.3%	17.6%	5.9%	46	בעקבות השתתפותי בתכנית, מרגיש נוח להיפגש עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלי במסעדה או בבית קפה
11.8%	41.2%	35.3%	11.8%	0	47	בעקבות השתתפותי בתכנית, מרגיש שיש מגוון של נושאים בקמפוס שניתן לפעול בהם במשותף עם סטודנטים מקבוצות חברתיות אחרות משלי
11.8%	41.2%	29.4%	17.6%	0	48	מהתכנית אני לוקח דברים שיכולים לעזור לי גם במעגלי חיים נוספים מעבר לקמפוס
11.8%	11.8%	11.8%	52.9%	11.8%	49	התכנית חיזקה את ההשתלבות החברתית שלי בקבוצה שאני משתייך אליה
11.8%	5.9%	11.8%	58.8%	11.8%	50	התכנית חיזקה את ההשתלבות החברתית שלי במסגרת הלימודים
5.9%	11.8%	29.4%	41.2%	11.8%	51	בתכנית זיהיתי סטריאוטיפים שיש לי על אחרים בחברה הישראלית
5.9%	29.4%	58.8%	5.9%	0	52	המפגשים של התכנית הביאו אותי לתובנות חדשות

(53) נא לציין מידת שביעות הרצון הכללית שלך מהתכנית:

1. מאוד שבע רצון (4 = 23.5%)
2. שבע רצון (9 = 52.9%)
3. לא כל כך שבע רצון (4 = 23.5%)
4. בכלל לא שבע רצון (0)

54 - 57) אילו מרכיבים בתכנית **אהבת** – ולפי דעתך חשוב לשמור עליהם ו/או להעצים אותם?

15 = 88.2% התייחסו לשאלה זו.

2 = 11.8% לא התייחסו לשאלה זו.

58 – 61) אילו מרכיבים בתכנית **אהבת פחות** – ולפי דעתך חשוב להכניס בהם שיפורים ו/או לשנותם?

14 = 82.4% התייחסו לשאלה זו.

3 = 17.6% לא התייחסו לשאלה זו.

62) באיזו מידה אתה ממליץ לחברריך מבין הסטודנטים באוניברסיטה להשתתף בתכנית זו?

1. ממליץ מאוד (9 = 52.9%).

2. ממליץ (8 = 47.1%).

3. לא כל כך ממליץ (0).

4. בכלל לא ממליץ (0).

תודה רבה על שיתוף הפעולה

מאחלים סיום מוצלח של שנת הלימודים

לחיות יחד בקמפוס מגוון מבחינה תרבותית

Living Together in a Culturally Diverse Campus

العيش معاً في حرم جامعيّ متنوّع ثقافيّاً

Evaluation Study Report

Workshops for the Development of

Inter-cultural Awareness:

“Community Leadership”

And

“Between Cultures, Between Languages, Between Identities”

Ahmed Badran

“The course made me aware that there is a huge elephant in the room that no one speaks about at the University. The Arabs and the Jews study together, but generally do not talk about the fact that they are studying together. This course was the only one that bravely presented things as they are, and enabled all of the different voices to be heard.”

“What I loved about this course was that it enriched my life with additional friends from another culture.”

“The course reinforced the relationships between Arabs and Jews”

“My insight is that one should not judge a person. The course provided the opportunity to share. It is necessary that we talk with one another.”

Quotes from Inter-cultural Workshop participants

August 2014

Living Together in a Culturally Diverse Campus

العيش معاً في حرم جامعيّ متنوّع ثقافياً

© All rights reserved to

Friedrich-Ebert-Stiftung Israel and Jewish-Arab Center

No part of this publication may be reproduced or transmitted In any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or any information storage or retrieval system, without permission from the publishers.

ISBN 978-965-92351-0-0

The views expressed in this publication are not necessarily those of the Friedrich-Ebert-Stiftung or the organizations for which the author works. The commercial use of media published by FES without written permission by FES is strictly forbidden

Summary

During the 2013-2014 academic year at Haifa University, four student groups participated in two inter-cultural workshops. The first, entitled “Workshop for Creativity and Drama: Between Cultures, Between Languages, Between Identities” (henceforth referred to as “The Art Workshop/Group”) and the second was a workshop for the “Development of Inter-cultural Awareness - a program for Community Leadership”.

One group of sixteen students participated in the first workshop, within the framework of the Haifa University Art School. Thirty two students (in three separate groups) participated in the second workshop: twenty students in two groups designated for new students, and twelve in the group for continuing second and third-year students.

The object of this evaluation study was to examine the impact of participation in these two intercultural workshops (henceforth “The Program”) on the attitudes of the students, within the context of three central areas: 1) the contribution of the inter-cultural encounter towards familiarity with the other, 2) the influence of the program on the University campus environment, and 3) the contribution of the program to its participants, and what they take with them as a result of their experiences in the inter-cultural workshops.

The data used in the study were collected from a number of information sources: the students that participated in all the workshops, the

facilitators and program leaders, the assorted documents of the Mabat non profit association, the syllabi of the workshops, and the reflective journals of some of the students, which were written at the conclusion of the 2013-2014 school year.

The study incorporated a number of research methods, namely: a questionnaire for the students (which was completed by 46 participants), a semi-structured in-depth interview with the facilitators and program leaders (seven interviews), one observation at an open class of the art workshop group, a focus group with a group of veteran participants, and content analysis of the various relevant documents, as mentioned above.

Data collection took place in June 2014, commencing from the last week of studies in the second semester, and concluding at the end of that same month, except for one interview that took place on 02/07/14.

The analysis and presentation of the findings combined quantitative data (from the student questionnaire) and qualitative data (interviews, observation, focus group and analysis of documents).

The study revealed the following findings:

- 1) Students expressed nearly complete satisfaction with the intercultural workshops.
- 2) The program contributes greatly to the participant's familiarity with the "other".

- 3) Participation in the program had a significant and positive impact on the attitudes of the students on the subject of Jewish-Arab relations.
- 4) A large majority of workshop participants recognize the potential impact of the program on multicultural discourse and the development of multi-cultural activities on campus.
- 5) The program provides its participants with new insights, multicultural tools and insights, which help them in various spheres of their lives, both on and off campus.
- 6) The program had more influence on Arab students than on Jewish students.
- 7) The program had more influence on the veteran participants than on the new ones.
- 8) The program has a special influence, particularly on new students, which is due to the University being the first or only cross-cultural meeting place for them.
- 9) The last point relates to the structure, composition and size of the inter-cultural groups. This last point has a very significant influence on the inter-cultural encounter experience of the workshop participants: the groups need to be small - but not too small; with an equal ratio of Jews and Arabs; the groups need to be multicultural and ethnically diverse within each national group; and the groups must be gender balanced.

In light of the evaluation study's findings, the report offers conclusions and practical recommendations for decision makers.

Main Findings

Characteristics of Program Participants

1. During the 2013-2014 academic year two inter-cultural workshops were held at Haifa University: the Workshop for the Development of Intercultural Awareness “Program for Community Leadership” (In three groups - two for new students and one for veteran students) and an additional workshop within the framework of the Haifa School of Art (“Workshop for Creativity and Dialogue: Between Cultures, Between Languages, Between Identities”).
2. The program for new students included twenty participants, in the veteran student group there were twelve participants, and in the Art Program there were sixteen students, fourteen of which completed the questionnaire for this evaluation study. A total of 46 students completed the evaluation study questionnaire.
3. The students that participated in the program may be characterized as follows: the majority were women (73.9%), single (91.3%), half of whom were first and second year students and the other half in the third year or beyond in their studies. The majority (58.6%) were Arabs. Slightly more than half of them (54.3%) described themselves as religious or religious to some extent, and the rest (45.7%) described themselves as non-religious. None of the participants described themselves as very 'religious'. The average age of the participants was 25.17 years (the average age of Arab participants was 23.07 years compared with 28.76 years for the Jewish participants). The average years

of schooling for the parents of the participants was a little over 12 years (12.38 years for mothers and 12.24 years for fathers). Nearly a third of the participants (all of them Jewish) served in the army (32.6%). The Arab students did not serve in the military. There were six students (13%) who completed National/Civil Service (two Jews and four Arabs).

Student Satisfaction with the Program

1. Over 90% of the students (42 out of 46) were satisfied with the workshop in which they participated.
2. All of the Arab students (27 out of 46 students) were satisfied with the program. In contrast, slightly more than three-quarters of Jewish students (76.5%, or 13 out of 17 Jewish students) were satisfied with the program. In other words, only four students, who are Jews, indicated that they were less satisfied with the program.
3. When breaking down the degree of satisfaction according to programs: all of the Art Program participants (100%) were satisfied with the workshop. Nearly all the veteran students indicated that they were satisfied with the workshop, as well (91.7%, or 11 out of 12 veteran students). In contrast, satisfaction with the program among new students was 85% (17 out of 20 new students).

4. All students (100%), from all identity groups: Arabs, Jews, new and veteran students, and art students, recommend that their friends at the university participate in the program. In other words, even those students who indicated that they were less satisfied with the program (four students out of 46) still recommend that their friends participate.

Major categories of favorite subjects in the Inter-Cultural Workshops

1. Elements that relate to the topic of the multicultural environment that the program enabled and encouraged.
2. Subject topics that were initiated by the program, and discourse characteristics.
3. Elements that relate to the way the workshops and activities were conducted and activities that were enabled by the program.
4. Elements relating to group facilitation, guidance, and workshop facilitators.
5. Components of the program related to the acquisition of tools and skills.

The reasons why students chose to participate in the program

1. Student interest in the subject of Jewish-Arab relations was a major factor (either primary or secondary) for participants in all

of the cross-cultural workshops (among Jewish participants and new students this was noted as the primary reason; among Arab students and veteran second and third year students this reason was given second place) except for the Art Workshop participants. The subject matter of multiculturalism was also a central motivating factor for participation in workshops (especially among participants of the Art Group).

2. Motivational differences between Jewish and Arab students: the essential difference between the motives of the Arab students and motivation of the Jewish students refers primarily to the subject of dealing with personal identity: this topic was of central importance among Arab students, and of secondary importance to Jewish students.
3. There are differences in the central motives for participation among participants in each of the three programs - new students, veteran students, and Art students.

Program participant attitudes about issues relating to the relations between Arabs and Jews

1. The percentage of participants who felt positively about collective social integration and coexistence, and who also showed empathy toward the Jewish and Arab participants in the inter-cultural workshops, was significantly higher compared to

that of the general population (as reported by the index of Arab-Jewish relations in Israel for 2012.)

2. Jewish workshop participants reported higher percentages of agreement with nearly all of the sentences relating to collective social integration and support of coexistence than their Arab workshop participant counterparts, aside from the sentence “It is good for the Arab and Jewish citizens to always live together in Israel” (although the difference between the Arab and the Jewish students regarding this latter statement is minimal - relative to the small number of participants in the veteran workshop in comparison to the workshop for new students.

3. The significant differences between the attitudes of the participants in the inter-cultural workshop in comparison to those of the wider public (based on the index of Arab-Jewish relations in Israel for 2012) may be explained by the impact that the program had on student attitudes, further to their participation in the inter-cultural workshops.

Potential impact of the program

1. The positive potential impact of the program on encouraging knowledge of other cultural and ethnic groups, and developing awareness about life in a multicultural society, received a high

ratio of agreement (almost absolute) among participants of the program. All of the program participants shared this agreement, with barely any significant differences between groups (Arabs/Jews or new /veteran/art).

2. 93.5% of the participants agreed that it is important that many students on campus participate in the program, and nearly 90% agree that there is a need to expand the multicultural discourse on the campus between Jews and Arabs, especially in light of the high ratio of agreement (89.1%) that the program has the potential to influence the multicultural discourse between Jews and Arabs on campus.
3. Most of the participants in the intercultural workshop identified the potential impact of the program on the multicultural discourse on campus (albeit with a lower ratio of agreement, relative to the previous point.)
4. The Art Program participants, in contrast to the other groups (new and old), show a more prominent agreement regarding the program's potential impact on multi-cultural discourse and the development of multicultural activities on campus.
5. The program leaders of the intercultural workshops are aware of the complexity of dealing with the issue of the impact of the program on the campus environment: "And here there is a lot of more work to be done".

What program participants take with them, as a result of their experiences in the Inter-cultural Workshops:

1. A significant number of participants agreed that as a result of their participation in the program they arrived at new insights (89.1%), are taking with them knowledge that can assist them in life beyond the confines of campus (80.4%), will be happy to help students who have difficulty in their studies, even if they do not belong to their own social group (80.4 %), feel comfortable to meet with students from other social groups aside from their own, in a restaurant or cafe (80.4%) and feel there are a variety of issues on campus that can acted on jointly with other students outside of their own social group (80.4%).
2. Despite the fact that all students observed a relatively lesser impact of the program on the subject of stereotypes and the issue of social integration within their own social group, the program has a large impact on these two issues on new students (81.5% and 74.1%, respectively) and on the veteran students (83.3% and 75.0%, respectively).
3. The program influenced the Arab students more than it influenced the Jewish students, in relation to all of the subjects/statements.

4. The program had more influence on the veteran students than on the new students, in relation to almost all of the subjects/statements.
5. The main impact of the program on the Art Program participants focused on two issues: the attainment of new insights as a result of their participation in the program, and the acquisition of new knowledge and tools which they will take with them that can help them in social and work circles beyond the campus (agreement rate of 85.7% for each subject).

Summary, Discussion, Conclusions and

Practical Recommendations for Decision Makers

Israel is a heterogeneous society, with divisions based on national, ethnic and religious lines. According to Sammy Smooha (1989), Israel is "a deeply divided society". Two of the deepest rifts are between Arabs and Jews and between the religious and the secular.

The Jewish population, which is the majority, is descended from nearly one hundred countries, and is "divided according to ethnic origin, religious orientation and length of residency in Israel. The Jewish population includes Ashkenazim versus Oriental or Sephardi Jews, religious versus secular Jews, and recent immigrants versus veteran Israelis" (Al-Haj, 2003: 303). The Arab population is not homogeneous, either, but is divided by religion (Muslims, Christians and Druze) and by other social categories. In addition, over the years, the population of foreign workers in Israel has grown by large dimensions and become an integral part of the local population, affecting a variety of social and economic spheres in Israeli society (Nathanson and Achdut, 1999).

"The cultural differences between Palestinian Arabs and Jews and the segregation within institutions and communities are permanent and substantial" (Smooha, 2013: 13). The Jewish-Zionist character of Israel and the ongoing Israeli-Arab conflict, which centers on the issue of Palestine, have emphasized the Jewish-Arab divide, causing it to

become one of the most prominent and problematic in Israel (Al-Haj, 2003).

The socio-demographic separation of the two groups only serves to increase the Jewish-Arab schism. Approximately 90% of the Arabs live in separate Arab towns and villages. Even the remaining 10% that live in mixed cities, tend to live in separate neighborhoods which are predominantly Arab (Al-Haj, 1997).

During the course of the past two decades, Arab-Jewish relations have deteriorated even further, when the great hopes that Rabin's government inspired (among both Arabs and Jews) were dashed. "The failure of the Oslo Accords, the October 2000 riots, the suppression of the second intifada, military activities over the past decade, legislative and restrictive measures to halt the nationalistic struggle of the Arab community and its leadership, and lack of initiation of a governmental development plan for the achievement of socio-economic equality "(Smooha, 2013: 13).

Furthermore, one may not overlook the current period during which the writing of this evaluation study report is being concluded ,as the "Operation Protective Edge" and the war in Gaza and in the south of Israel continue, and the overall atmosphere threatens to further undermine Arab-Jewish relations. There are those (especially among the media) who describe the atmosphere prevailing between Arabs and

Jews these days as "A deep divide" (Israel TV's Channel 1), and questions such as "Is it possible to mend the rift? Is coexistence still possible?" are raised in various media in different variations. For example, various media reported about joint Arab-Jewish businesses that suffered financially as a result of the deterioration of relations between Jews and Arabs, and the subsequent attempts of the owners not to concede to the tense atmosphere prevailing during this period (Chicky Arad, 22/08/14).

The program for the development of intercultural awareness at the University of Haifa operates within this broad and complex context. Among the central main objectives of the program: the development of multi-cultural discourse, grappling with multi-cultural dilemmas, dealing with stereotypes, the development of intercultural awareness, provision of tools for collaborative work in a culturally diverse environment and encounters encouraging familiarity with the "other". The program is implemented with students studying at the University of Haifa an institution that is culturally diverse. (The University of Haifa has a relatively high proportion of Arab students).

For most students, both Jewish and Arab, the University campus serves as the first intercultural meeting place they have ever encountered, and for many, it is the only such place.

This evaluation study was based on diverse and varied sources of information: the student participants in the program (in the two workshops), the facilitators and program leaders and various documents. In addition, a number of research tools were employed: questionnaire, semi-structured interviews, focus group, observation and content analysis.

The aim of using diverse research tools and collecting data from multiple sources, was to provide a comprehensive and profound answer to the evaluation questions in the three central spheres: the first sphere - the contribution of the intercultural encounter to familiarity with the other, the second Sphere- the influence of the program on in the university campus environment, and the third sphere, which relates to the contribution of the program to the participants, and what they take from their experiences in these intercultural workshops.

The main general findings may be summarized as follows (more detailed findings appear together at the beginning of the report in the section entitled "Key Findings." For more explicit details it is possible to review the body of the report and to use Table 2, which schematically depicts the relationship between the evaluation questions and the chapters in the report):

1. Satisfaction with the Inter-Cultural Workshops is almost complete;

2. The program contributes significantly to the participant's familiarity with the "Other";
3. Participation in the program has had a significant and positive influence on the attitudes of the students on the subject of Jewish-Arab relations;
4. A large majority of workshop participants recognize the potential impact of the program on the multicultural discourse and development of multi-cultural activities on campus;
5. The program provides its participants with new insights, and multicultural insights and tools, which help them in various spheres of their lives, whether on or off campus;
6. The program had a stronger impact on the Arab students than on the Jewish students;
7. The program had a stronger impact on veteran students as opposed to new students;
8. The program has a special effect particularly on new students, since the University is by nature the first, and sometimes only, cross-cultural meeting place for them;
9. Finally, a note relating to the structure, composition and size of the inter-cultural groups: These characteristics have a very large influence on the inter-cultural workshop participant's experiences: the groups need to be small, but not too small; the groups need to have an equal ratio of Jews and Arabs; the groups should be multi-culturally and ethnically diverse within national groups; and the groups need to be gender balanced.

In light of the findings of the evaluation study, we present the following conclusions and practical recommendations to decision makers.

Conclusions and Practical Recommendations for Decision Makers

1. In light of the findings throughout the report, and in light of the enormous and almost absolute concurrence among student participants in the inter-cultural workshops, that the intercultural encounters contribute towards familiarity with the “other”, and also that the program has great potential to affect the multicultural discourse and development of multicultural activities on campus, we highly recommend:
 - a) To continue current activities (while introducing a number of improvements, as described below).
 - b) To expand the program to additional students and participants on campus.
 - c) To initiate the opening of additional new multi-cultural activity environments on the University campus.

Implementation of these three recommendations should take into account the following conclusions, which feature prominently in the evaluation study:

1.1 It is important to keep the group size numerically small in workshops and to limit each group to no more than 15 to 20 participants. A group that is the right and suitable size will be more stable, and unaffected by assorted fluctuations in the various circumstances (such as the absence of one or two of the participants or parties for various temporary reasons). A group smaller than this (9-12 participants) may reduce the intercultural environment that the group can produce, both in cultural- ethnic terms and as far as gender composition.

1.2 The multicultural composition of the groups: the groups are affected by the equal ratio of the Jewish and Arab participants. It is important to strive towards achieving this goal, and creating groups with an equal ratio of Arabs and Jews.

What reinforces this recommendation is the fact that there are differences between Jews and Arabs both in terms of awareness and (political) maturity, in their preoccupation with multicultural issues (Arabs, less than Jews, and this was particularly evident in one of the groups of new students), and in terms of age differences between Arab and Jewish (Arab students are on average almost six years younger).

1.3 Multicultural diversity in ethnic-national groups: the participation of Arab students from different communities (Muslims, Christians, Druze and Bedouin), intensified the multicultural discourse both within the same ethnic-national group and within the overall group includes (which includes both Arabs and Jews). The same phenomena was found with the Jews: the participation of Jewish students from Sephardi, Ashkenazi, and Ethiopian backgrounds, and more, also contribute to intensification of the multi-cultural dialogue both among the Jewish student group as well as within the overall group (Arabs and Jews). Multicultural diversity within ethnic groups serves to facilitate the creation of intercultural dialogue not just between Jews and Arabs, but also within the same national group, and this influences the multicultural discourse of the entire group.

1.4 The minority usually shows a greater interest in the encounter than the majority. Therefore, it would be appropriate to develop a program that would encourage more Jewish students to participate in inter-cultural workshops at the University.

1.5 There is also a need to devote special attention to the gender composition of the groups: there is a need to encourage and

recruit male students to participate in the inter-cultural workshops, and particularly Arab men, but also Jewish men.

2. In order to increase the impact of the program on campus, it is initially possible to utilize the existing potential of the two current Campus activity centers, the dormitory complex and the Art School complex. It would then be possible, in the second phase, to expand activities to additional spaces on campus, concurrently creating partnerships and connections with organizations and / or departments of study at the University, such as the Student Union, the Jewish-Arab Center, schools and various departments and the Office of the University Rector.
3. The issue of Program continuity - new students and continuing/veteran students:

Impact of the program was more significant for continuing students than for new students (see Table 14). Additionally, Art Workshop participants, who completed two years in the program, noted the unique impact and value that they gained from the program (see Chapter 5.5). Therefore we recommend that continuity be enabled for more continuing student groups, both in the "Workshop for the development of intercultural awareness - Community Leadership Program," and in the Art

School program "Workshop for Creativity and Discussion, Between cultures, Between languages , Between identities".

Therefore, it is recommended to explore the possibility of a multi-year plan, over the course of three years of undergraduate studies, in art, as well. Implementing this recommendation will create an empowering space for the component of social responsibility, which was noticeable among the veteran participants in the inter-cultural workshops.

This recommendation has its own validity. The following recommendation (Recommendation 4) provides a stronger foundation - also related to content - particularly by placing a special emphasis on the development of multi-cultural social entrepreneurship in the campus environment.

4. The creation of additional multicultural activity centers on campus, transport requires change and modifications to the workshop contents and changes in the mode of activities, accordingly. For example, we recommend exploring the possible introduction of three key changes:
 - a) To create a third activity focus targeting the development of multicultural activities on campus, in addition to the two existing focal points: internal (personal and group

process, that the members of each group experience) and external (outside the university through volunteer activities and multicultural field trips).

- b) The new and veteran participants in the program participate in volunteer activities in the community, in addition to multi-cultural field trips, and all of these activities take place together, in mixed joint Arab and Jewish teams. This significant activity takes place off campus. It is possible to enlist the tools and skills that the participants acquired in the workshops , and the relationships that they developed with the communities in which they volunteered and people from the multicultural sites that they visited. Together with their partners from the voluntary activities and trips, they can create a joint inward movement to the University campus. In other words, they can invite their partners as a "visiting audience " to the university for a tour and /or multicultural activity at the university. These activities may be carried out by joint, mixed Arab-Jewish teams of participants from the inter-cultural workshops. These multicultural tours need to be built professionally and in conjunction with the relevant contacts at the University - a process that can, in itself, contribute to the multicultural discourse on campus. The essence of this process is to enhance the multicultural activities on

campus, by utilizing the leadership of the intercultural workshop participants with an external target group, which already has a relationship or connection with the multicultural activities of the student volunteers.

The advantages of these activities are that they will:

1. Enable participants of the Intercultural Workshops to identify and generate new multi-cultural activities on campus and to act within the framework of these activities.
2. Facilitate the cultivation of partnerships with various organizations on campus (assorted centers, departments, bureaus and other agencies) by participants of the Intercultural Workshops, and mobilize them for the benefit of multi-cultural activities on campus.
3. Establish multiculturalism as part of the campus lifestyle, (both among the general student body and among the various organizations and university departments) through a suitable and appropriately targeted advertising and marketing campaign on campus.
4. Create additional centers that will influence and enhance the awareness of the University in its role of educating towards life in a culturally diverse environment - both in

the wider community and on the University campus itself.

- c) To introduce a new study unit to the curriculum of the intercultural workshops which deals with the subject of developing "multi-cultural entrepreneurship" in the campus environment. This study unit, which may be spread over six focused academic sessions, would have the objective of encouraging and training the students involved "to involve themselves" in the "field" in which they are studying, i.e. the university campus, and to bring about a change in the perception and operational concept of "the field" for participants of the intercultural workshops. (The "field" refers both to the physical space, as well as the human environment and they are "invited" to act within it - after undergoing special training for this purpose). Participants would acquire, as part of this unit, the tools for building a team action plan (goals, objectives, tasks, resources, partners, schedules etc.). These new tools would be an addition to the various multicultural tools and skills that they acquire through the original program.

It is important to note that the content of the new unit should be delivered by professional instructors in the field of multi-cultural social entrepreneurship, that are well acquainted with the campus environment.

Students participating in the workshops will be able to bring the added value of their individual experience as multicultural activists on the campus on which they live and study, in addition to the value of the program in which they participate.

5. Creating partnerships between different Departments at the university:

In the Workshop for the to Development of Intercultural awareness - Development of Community Leadership Program, which operated within the framework of two student groups (one with new students and one with veteran students), the focus was on activities within the dormitory complex. Participants came from a wide range of study departments or University schools, such as Law, Economics and Business Administration, Interdisciplinary studies, Sociology, Social Work, English, Teaching and training, Biology and more. The study process, the discourse, and the multicultural tools that the participants acquired in workshops - failed to express themselves within the framework of participants other classes and studies.

However, one of the most prominent features of the intercultural workshop that operated within the School of Art was the multi-cultural and inter-disciplinary environment. This was a result of the cooperation between several departments/disciplines in the workshop, which operated within one (large) space, the Art building, under the auspices of the School of Art. This created special leverage, empowering the effect of the participant's workshop activities both within the Art building, but also enhancing the potential to spread out to additional other areas on campus.

Therefore, we recommend recruiting a number of student participants from the same department or faculty or to create a multicultural framework for them within their department or faculty. Such a move would require administrative, thematic and budget cooperation, on behalf of the departments /faculties and/or different university departments. The aim would be to enhance the impact of the program on campus life, and in the primary study environment of the workshop participants. Such a move could also have an empowering influence of the program on the social integration of the participants, within the framework of their studies. (This was one of the weakest dimensions of the current program.)

It is possible to take advantage of the special affect of the program, when recruiting new departments and creating partnerships between

faculties or study departments. This is especially true for new students in their first year of their studies, when the University is, by nature, the first and only cross-cultural meeting place they have encountered.

6. To break into different and diverse areas on campus with the objective of creating and increasing the influence on the multicultural discourse among students on campus, we recommend creating additional partnerships with central active organizations at the University, for example: the Student Union (introducing multicultural content as part of the "active recesses" that the Union organizes on Wednesdays), or in-depth and broader cooperation with the Jewish-Arab Center, especially when it comes to the advancement of the multicultural discourse on campus, between Jews and Arabs.

It is necessary to conduct a comprehensive survey of organizations at the University with the potential for partnerships in this area.

7. In order to realize the potential impact of the program on the multicultural discourse at the university, it is incumbent on the partners (those currently leading the program, and the University administration) to jointly consider the issue, and

arrive at a decision. This decision may activate significant changes in the current public sphere on campus, encouraging multicultural activities and discourse, and creating a multicultural reality that contains and actualizes the "other". The emphasis is on encouraging multi-cultural (and not just democratic) activities, for example, the changes introduced in recent years to the yearly University calendar that now takes into consideration the holidays of the various segments of Arab society, as well as the Jewish ones.

8. We recommend creating an activity channel that will also reinforce the intercultural discourse on campus with the faculty, and between the academic faculty staff members themselves, in addition to that currently existing with and between students. We recommend, for example, creating a collaborative venture with the Unit for Teaching Advancement, which is associated with the Rector's Office, and works to advance the quality of teaching at the university. Among other things, the unit fosters teaching skills through workshops, seminars and individual counseling for academic staff. We recommend designing a program or workshop for academic staff that aims to reinforce the multi-cultural discourse at the University (For example "To become more multicultural lecturers").

The implementation of the previous three recommendations (6,7 and 8) is of great importance on a culturally diverse campus.

9. Supporting the implementation of the program -formative assessment

Whether the multicultural Workshops multiculturalism will continue to run next year within the same framework, while making adjustments and improvements in light of this evaluation study, or whether a broad and comprehensive program on the subject of living together on culturally diverse campus is expanded an/or implemented, we recommend designing an assessment plan that will accompany the implementation of the program from the first planning stages of the process, prior to implementation.

Such an evaluation process that will allow the construction of a program assessment in accordance with the project plan (objectives, issues to be addressed, expected results, etc.) in addition to documentation, and ensuring the feasibility of dealing with organizational professional and budgetary assessment of the process. Taking this into consideration ,the information that needs to be collected, where and how to collect it, and what do we do with this information - will all be well defined in advance (Strichman & Marshood, 2007).

Since one of the central purposes of evaluating social programs and projects is to change and improve activities that have not

yet been completed, we recommend using the model of "formative assessment" for change and improvement (Scriven, 1967). According to this assumption, the evaluation process will accompany the program throughout the upcoming academic year and will operate according to the principles of evaluation that bring about benefit (Nevo, 1989): "To enhance the concept of deriving benefit from the assessment Activities ,and to include in this concept all of the possible influences of the assessment activity" (ibid: 211).

המרכז היהודי-ערבי
 المركز اليهودي-العربي
 The Jewish-Arab Center

FRIEDRICH
 EBERT
 STIFTUNG

LIVING TOGETHER IN A CULTURALLY DIVERSE CAMPUS

ISBN 978-965-92351-0-0

9 789659 235100